

**Handelingen van het
Genootschap voor Geschiedenis**

GESTICHT ONDER DE BENAMING

Société d'Emulation

TE BRUGGE

---

*DRIEMAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN*

DEEL LXXXIII VAN DE VERZAMELING

JAAR 1940 - 1946

BRUGGE

Druk. G. BARBIAUX en ZOON, Minderbroedersstraat, 20

1947

HANDELINGEN
VAN HET
Genootschap voor Geschiedenis
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

**Handelingen van het
Genootschap voor Geschiedenis**

GESTICHT ONDER DE BENAMING

Société d'Emulation

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJSCH TIJDSCHRIFT

VOOR DE STUDIE

VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN

VAN VLAANDEREN

DEEL LXXXIII VAN DE VERZAMELING

JAAR 1940 - 1946

BRUGGE

Druk. G. BARBIAUX en ZOON, Minderbroedersstraat, 20

1947

ANNALES

DE LA

Société d'Emulation

DE BRUGES

REVUE TRIMESTRIELLE

POUR L'ETUDE

DE L'HISTOIRE ET DES ANTIQUITES

DE LA FLANDRE

TOME LXXXIII DE LA COLLECTION

ANNÉE 1940 - 1946

BRUGES

Imp. G. BARBIAUX et FILS, rue des Frères Mineurs, 20

1947

ANNALES
Société d'Emulation
Société d'Emulation
DE BRUCES
1839-40

ANNALES DE LA SOCIÉTÉ D'EMULATION DE BRUCES

ANNEE 1839-40

1839

BRUCES

1839

Opgedragen aan den weledelen heer
A. VISART de BOCARME
den kenner en verzamelaar
van de Brugsche drukken.

DOCUMENTEN BETREFFENDE DE BRUGSCHE DRUKKERS UIT DE 16e EEUW.

INLEIDING.

Over het geheel van het drukwezen te Brugge heeft de heer A. Visart de Bocarmé in 1928 een prachtig boek geschreven, rijkelijk geïllustreerd en mooi uitgegeven, dat bedoeld was als feestuitgave bij het vijftigjarig bestaan van de firma Desclée-de Brouwer te Brugge (1). Deze uitgave, hoe verzorgd ze ook weze, beoogde niets meer dan een algemeen overzicht te leveren, dat door het groote publiek gemakkelijk zou te lezen zijn. Aan dit feit is het te wijten, dat het boek niet volgens de zuivere, strenge wetenschappelijke eischen is opgevat. Aldus betreuren wij het ontbreken van verwijzingen, zooveel te meer daar het werk voor het grootste gedeelte op onuitgegeven documenten steunt. Alles bijeengenomen blijft het nochtans een degelijk werk, dat voor zijn tijd en gelet op de omstandigheden, terecht als geslaagd mag betiteld worden en uitstekende diensten bewijst aan al wie iets omtrent

---

(1) A. Visart de Bocarmé, *Recherches sur les imprimeurs brugeois*, Brugge, 1928.

de Brugsche drukkers wil weten of zich met de verdere studie van het drukwezen te Brugge wenscht in te laten.

Desniettegenstaande wordt Brugge ver van eervol vermeld in het overzicht van den huidige stand der studie van de boekdrukkunst in België, welke prof. dr. R. F. Apers voor enkele jaren liet verschijnen ⁽²⁾. Dat komt niet, omdat deze stad in de geschiedenis van de drukkunst geen rol heeft gespeeld, wel integendeel, doch omdat er over de Brugsche drukkers zoo weinig is gepubliceerd.

Is dit waar voor wat betreft de geschiedenis van de drukkunst te Brugge in het algemeen, met hoeveel meer recht mag dit dan niet gezegd worden voor de zestiende eeuw in het bijzonder? Inderdaad, wat weten wij voor dit tijdperk over de Brugsche typographie?

Van Quirinus van Belle bijvoorbeeld, den eerste waarover wij het hier zullen hebben, is bekend, dat hij van in 1545 als drukker te Brugge gevestigd was en aldaar in 1565 een ordonnantie heeft gedrukt ⁽³⁾. Daarmede is het al! Blijft daarbij nog te zien in hoever deze weinige gegevens wel juist zijn.

In dit opzicht staat Quirinus van Belle jammer genoeg niet alleen. Ongeveer even weinig is bekend van Jan van Dale, Pieter de Clerck, Jacob Janszuene, Erasmus vander Eecke, Gillis vanden Rade, Thomas Moerman en Anton Janszuene ⁽⁴⁾. Daarenboven zijn er nog enkele Brugsche drukkers uit de zestiende eeuw waarvan totnogtoe niet eens de naam bekend is.

Slechts over twee Brugsche drukkers uit de jaren vijftienhonderd zijn wij totnogtoe behoorlijk ingelicht, te weten :

(2) R. F. Apers, *De huidige stand van de studie der geschiedenis van de boekdrukkunst in België*, in *De Gulden Passer*, nieuwe reeks, tom. IX (1931), blz. 1-32.

(3) Vgl. A. Visart de Bocarmé, a. w., blz. 26-27.

(4) Vgl. A. Visart de Bocarmé, a. w., passim.

Hubrecht de Croock en Hubrecht Goltzius. Aan de activiteit van dezen laatste als drukker — want Goltzius was ook een veelzijdig kunstenaar en geleerde — wijdde M. Hoc twee bijdragen ⁽⁵⁾. Verder schreef over hem Felix van Hulst een artikel ⁽⁶⁾ en wordt ook over hem gehandeld in de *Bibliotheca Belgica* ⁽⁷⁾. Daarenboven is aan Goltzius een opstel gewijd in de *Biographie nationale* door Felix Stappaerts ⁽⁸⁾. Ook Hubrecht de Croock heeft zijn artikel in de *Biographie nationale*, opgesteld door Aug. Vander Meersch ⁽⁹⁾, terwijl het meerendeel zijner drukken, namelijk deze van voor 1541, op een meesterlijke wijze zijn beschreven door W. Nijhoff en M. E. Kronenberg ⁽¹⁰⁾. De eerste van deze laatstgenoemde auteurs bezorgde daarenboven een soort platenatlas, waarin verscheidene reproducties uit het werk van de Croock voorkomen en aldus eersterangs materiaal aan de hand doen voor vergelijking van de lettertypes en de versiering, alsmede voor verdere bestudeering van het drukwezen ⁽¹¹⁾.

Maar zelfs over de Croock en Goltzius is op verre na nog het laatste woord niet gezegd. Hun biographie, de lijst van

(5) M. Hoc, Henri [sic] Goltzius, imprimeur, in *Congrès international des bibliothécaires et des bibliophiles, 1923. Procès-verbaux et mémoires*, blz. 383-384. Parijs, 1925; Id., Hubert Goltzius, éditeur et imprimeur, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, tom. LXVIII (1925), blz. 21-34.

(6) F. van Hulst, Hubert Goltzius, in *La Revue de Liège*, tom. V (1846), blz. 5-30.

(7) *Bibliotheca Belgica*. Bibliographie générale des Pays-Bas, fondée par Ferd. van der Haeghen et publiée sous sa direction, 2e série, tom. XV, G, blz. 380-397.

(8) *Biographie nationale, publiée par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique*, tom. VIII (1884-1885), blz. 94-97.

(9) *Biographie nationale...*, tom. V (1876), blz. 46-47.

(10) W. Nijhoff en M. E. Kronenberg, *Nederlandsche bibliographie van 1500 tot 1540*. 's-Gravenhage, 1923. Van den laatstgenoemden auteur verschenen reeds drie aanvullingen op onderhavig werk, onderscheidenlijk in 1925, 1927 en 1930.

(11) W. Nijhoff, *L'art typographique dans les Pays-Bas pendant les années 1500 à 1540*. Reproduction en fac-simile des caractères typographiques, marques d'imprimeurs, gravures sur bois et autres ornements employés pendant cette période. 2 deelen. 's-Gravenhage, 1926.

hun werken, hun sociaal-economische positie, hun verhouding tegenover de overheden, hun betrekkingen met de andere drukkers, hun techniek en hun materiaal, de illustratie hunner boeken, dit alles kan nog ruimschoots aangevuld worden of is zelfs nog onaangeroerd gebleven. Wie had bijvoorbeeld kunnen vermoeden, dat er nog drukken van Goltzius aan het licht zouden gebracht worden nadat vooraanstaande bibliografen, als de bewerkers van de Bibliotheca Belgica, diens bibliografie hadden opgemaakt? ⁽¹²⁾ Welnu, aan de lijst zijner drukwerken kunnen nog twee nummers tegelijk toegevoegd worden ⁽¹³⁾.

Vooraleer een degelijke, volledige en algemeene geschiedenis van de Brugsche typographie te kunnen schrijven, moet nog veel voorbereidend werk gedaan worden. Vooreerst zou een Brugsche bibliographie moeten opgemaakt worden, zooals ten andere reeds bestaat voor Bergen, Dendermonde, Doornik, Gent, Ieper, Lier, Luik, Mechelen, Namen en Oudenaarde, om ons tot België te beperken ⁽¹⁴⁾. Daarenboven ware het wenschelijk dat aan iederen Brugschen drukker een afzonderlijke monografie zou gewijd worden, opgemaakt volgens de huidige wetenschappelijke methoden, waarin alle aspecten in verband met de geschiedenis van de boekdrukkunst zooveel mogelijk zouden belicht worden.

Om hieraan tegemoet te komen, publiceeren wij hierna de documenten over de zestiendeuwsche Brugsche drukkers, die wij in den loop van onze menigvuldige navorschingen mochten ontdekken. Deze documenten zijn bijna uitsluitend archiefstukken. Trouwens, de archieven schijnen door de historici

---

(12) Vgl. M. Hoc, *Hubert Goltzius, éditeur et imprimeur*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, tom. LXVIII (1925), blz. 21-34.

(13) Zie het binnenkort te verschijnen werkje van den weleerwaarden heer A. Viaene: *Een onbekende druk van Goltzius*. 1565. ....

(14) Vgl. R. F. Apers, a. w., blz. 5-6.

van het boek niet genoegzaam benuttigd te zijn. Evenals men vroeger in de kunstgeschiedenis alles van de kunstgewrochten wilde aflezen, evenzoo heeft men zich bij de studie van de boekdrukkunst te uitsluitend bezig gehouden met de drukwerken als zoodanig. Doch evenals de kunstgeschiedenis thans een andere richting is ingeslagen en nu in de eerste plaats het woord laat aan de authentieke documenten, oordeelen wij het nuttig eenzelfde werkwijze te huldigen, door het integraal publiceeren van de bescheiden.

Wij zijn de meening toegedaan, dat deze publicatie door bibliografen en historici naar waarde zal geschat worden. Vooreerst, omdat hiermede de leemte in zake de kennis van de Brugsche boekdrukkunst, waarop wij hooger de aandacht vestigden, eenigermate wordt aangevuld. Verder, omdat wij aldus materiaal aanbrengeu om zoowel afzonderlijke monografiën als een algemeene Brugsche bibliografie mogelijk te maken. En eindelijk, omdat deze documenten verscheidene punten belichten, die niet enkel voor de geschiedenis van de lokale drukkunst, maar voor de algemeene geschiedenis van de typografie van belang kunnen zijn.

Voegen wij hier nog een enkel woord aan toe over de wijze waarop wij onze documenten uitgeven. De stukken, die in verband staan met een en denzelfden drukker, zijn chronologisch gerangschikt en worden voorafgegaan door een beknopte schets over het leven en het werk van den betrokken typograaf; daarenboven is ieder document van een regest en de noodige ophelderingen voorzien.

Wat ten slotte hun corporatieve groepeeriug aangaat, vormden de Brugsche drukkers, samen met de boeekschrijvers of calligrafen, de boekbinders en de boekverkoopers, alsmede de schoolmeesters en de miniaturisten, het gild van de librariërs. Dit gild, waarbij de voorschreven personen verplichtend aangesloten moesten zijn, groepeerde dus al de lieden wier

bedrijf met het boek in verband stond. Krachtens een verordening van 5 Juli 1768 werden de schoolmeesters van het librariërs-gild afgescheiden ⁽¹⁵⁾. Of de drukkers vanaf het ontstaan van de typografie te Brugge bij het een of ander gild of ambacht moesten aangesloten zijn, is nog niet uitgemakt. Zeker is, dat in de vijftiende eeuw sommige drukkers ingeschreven waren in het Brugsche ambacht der beeldmakers en der zadelmakers, dat bestond uit de schilders, de kleederschrijvers, de zadelmakers, de gareelmakers, de glazenmakers en de spiegelmakers ⁽¹⁶⁾.

---

(15) Over het gild van de librariërs te Brugge, dat nog zijn historicus niet gevonden heeft, zie : [W. H. J. Weale], *Documents inédits sur les enlumineurs de Bruges*, in *Le Beffroi*, tom. II (1864-1865), blz. 298-319 ; tom. IV (1872-1873), blz. 111-119, 238-337 ; A. C. De Schrevel, *Statuts de la gilde des libraires, imprimeurs, maîtres et maîtresses d'école à Bruges, 19 janvier 1612*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, tom. LII (1902), blz. 105-302 ; C. Vanden Haute, *Documents inédits concernant les libraires et maîtres d'école à Bruges*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, tom. LIX (1909), blz. 18-40 ; A. Visart de Bocarmé, a. w., blz. 7-9.

(16) Vgl. C. Vanden Haute, *La corporation des peintres de Bruges*, blz. 47b. Brugge-Kortrijk, z. j. [1913]. — Gaarne betuigen wij hier openlijk onzen oprechten dank aan prof. mr. E. I. Strubbe, hoogleeraar te Gent, die ons met raad en daad heeft bijgestaan.

I. QUIRINUS VAN BELLE.

Quirinus of Coryn van Belle wordt voor het eerst vermeld in een akte van den 16^{en} December 1544 (1). Op dat oogenblik oefende hij reeds het drukkersberoep uit, waarschijnlijk in de hoedanigheid van gezel, 't is te zeggen : als knecht, die den voorgeschreven leertijd had doorgemaakt en werkte bij een zelfstandig meester of patroon. Voor eigen rekening kon hij pas optreden na eerst het vrijmeesterschap gewonnen te hebben en lid van het librariërs-gild geworden te zijn. Dit laatste geschiedde in het jaar 1546. Inderdaad, zijn opname in het gild staat vermeld met een losstaaande aanteekening op de laatste en oorspronkelijk blank gebleven bladzijde van de gilderekening over het jaar 1545. Volgens een lateren tekst werd deze aanteekening gemaakt, toen een zekere Cornelis de Witte het financieel beheer van het gild waarnam. Welnu, deze laatstgenoemde persoon was gouverneur of penningmeester van de librariërs-corporatie gedurende het jaar 1546. Cornelis de Witte noteerde echter het inkomgeld niet in zijn eigen rekening, maar droeg deze som over aan zijn opvolger, zoodat de eerste regelmatige vermelding van Quirinus van Belle in de gilderekening over 1547 wordt aangetroffen. Voor zoover wij het kunnen volgen — en dat kunnen wij jammer genoeg slechts tot in 1555 — betaalde Quirinus van Belle verder regelmatig zijn jaarlijksche bijdrage in het librariërs-gild (2). Dat hij overigens wel degelijk van in 1546

---

(1) Vgl. Document nr. 1.

(2) Vgl. Document nr. 3.

als vrijmeester werkzaam was, blijkt afdoende uit het feit, dat hij op 15 October van ditzelfde jaar een leerknapp aanvaardde, namelijk : Hansken Heyndriks ⁽³⁾.

Deze leerjongen was een weeskind, dat van zijn negende jaar af zijn opvoeding en onderricht in de stedelijke Bogardenschool had gekregen en toen het vijftien jaar oud was door het bestuur van de school bij Quirinus van Belle in de leer gedaan werd. Blijkbaar heeft Hansken of Jan Heyndriks zijn zesjarigen leertijd bij van Belle uitgedaan en is vervolgens, hetzij als zelfstandig meester, hetzij als knecht, te Brugge blijven werken en wonen, want in 1570 en in 1580 wordt hij als drukker in de Brugsche bescheiden aangetroffen ⁽⁴⁾.

Quirinus van Belle heeft ook nog met een gezel of knecht gewerkt. Inderdaad, in een request van 1576 betitelt de toen reeds zelfstandige Brugsche drukker, Jacob Janszuene, hem als zijn vroegeren meester ⁽⁵⁾. Waarom wij hier spreken van gezel en niet van leerling zal blijken uit de documenten, die wij betreffende Jacob Janszuene hopen uit te geven.

Wie Quirinus van Belle eigenlijk was en waar hij zijn vakkennis had opgedaan, weten wij niet. Wel blijkt uit een stuk van 1570 dat hij te Brugge geboren werd ⁽⁶⁾ en uit verscheidene andere, dat hij poorter van deze stad was ⁽⁷⁾.

(3) Vgl. Document nr. 4.

(4) Vgl. Brugge, stadsarchief, *protocol van Adriaan de Momengys, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1568-1574*, blz. 302 : « Jan Heindricx, prenter, ende Janneken de dochtere van Jan Vermuelen, zyn wyf... » ; *ib.*, *weeskamer van Brugge, register van weezengoederen van Sint-Janszestendeel over de jaren 1556-1614*, blz. 284 v. : « Jan Prumbout ende Jan Heindricx, prentere, zwoeren voochden van Martkin, Agniete, Maykin, Grietkin ende Bastianekin, kinderen van Bouduin Roos by Jehanne Vermeulene, zynen tweeden wive. Actum den 5^{en} Novembre 80, present : vander Muelene ende de Craes, scepenen ».

(5) Vgl. *Jacob Janssuene, leerling van meester Coryn van Belle, « prentere » te Brugge in 1576*, in *Fragmenta*. Maandschrift voor de geschiedenis van steden en dorpen in Vlaanderen, tom. I (1886-1889), blz. 275-276.

(6) Vgl. Document nr. 24.

(7) Dat wordt onder andere uitdrukkelijk aangegeven in Document nr. 14.

Laatstgenoemde hoedanigheid was trouwens vereischt om als zelfstandig drukker te Brugge te kunnen optreden. In ieder geval was Quirinus van Belle rond de zeven en twintig jaar oud toen hij zich als meester-drukker te Brugge vestigde. In een akte van 7 Januari 1564 ⁽⁸⁾ staat inderdaad vermeld, dat hij toen vijf en veertig jaar geworden was, terwijl in een stuk van 7 Juli 1586 ⁽⁹⁾ wordt gezegd, dat hij alsdan den ouderdom van zes en zestig jaar had bereikt. Hij werd dus in of om het jaar 1519 geboren.

Onze drukker is gehuwd geweest met een zekere Marie vander Houve, waarmede hij stellig vóór 10 Februari 1546 in den echt trad ⁽¹⁰⁾. Als kroost kennen wij enkel en alleen een dochter, met name Marie ⁽¹¹⁾.

Quirinus van Belle was betrekkelijk welstellend. Reeds in 1553 was hij eigenaar van een tamelijk groot huis, genaamd *De Kardinaalshoed*, dat stond aan de noordzijde van de Noordzandstraat te Brugge, alsmede van twee aanpalende kleine huisjes ⁽¹²⁾. *De Kardinaalshoed* werd door hem zelf bewoond en diende tevens als atelier ⁽¹³⁾. Dat wil echter niet zeggen, dat van Belle geen geldnood heeft gekend. Het

(8) Vgl. Document nr. 21.

(9) Vgl. Document nr. 25.

(10) Vgl. Documenten nrs. 2, 6, 9, 13, 14, 15. — Benevens de spelling *vander Houve* worden ook de schrijfwijzen *Verhouwe*, *Varhouwe* en *van Hove* aangetroffen.

(11) Zie : Brugge, stadsarchief, *protocol van Jan Digne, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1570-1571*, blz. 460 : « Hubrecht Gregoire ende Mayke filia Coryn van Belle, uxor... » (akte d. d. 18 Januari 1571).

(12) Vgl. Document nr. 6.

(13) Vgl. Documenten nrs. 8, 10, 15. Op het eerste gezicht schijnt de bovenstaande bewering in tegenstrijd met het adres op een druk van 1554, waarbij gezegd wordt, dat Quirinus van Belle het huis *De Gouden Hand* in de Noordzandstraat bewoonde. Naar alle waarschijnlijkheid is dit nochtans niet het geval en mag *De Gouden Hand* voorzeker gerust met *De Kardinaalshoed* vereenzelvigd worden. Dat een huis te Brugge twee verschillende benamingen had was in de zestiende eeuw ten andere geen uitzonderlijk geval. Vgl. L. Gilliodts, *Les registres des « Zestendeelen » ou le cadastre de la ville de Bruges de l'année 1580*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, tom. XLIV (1894), passim.

tegenovergestelde blijkt veeleer waar geweest te zijn. Reeds in 1554 neemt hij een hypotheek op zijn huis ⁽¹⁴⁾. In 1557 staat hij in het krijt wegens aankoop van papier en verkoopt hij sommige meubelen ⁽¹⁵⁾. Verder zien wij hem meer dan eens in financieele moeilijkheden, zoodanig dat hij zich verplicht ziet niet alleen zijn huizen te verpanden, maar ook sommige gebruiksvoorwerpen, ja zelfs tot zijn drukkersgerief toe ⁽¹⁶⁾. Deze financieele moeilijkheden schijnt hij trouwens nooit geheel te boven gekomen te zijn, zoodat zijn vlucht uit de stad, waarover wij in 1566 iets vernemen ⁽¹⁷⁾, voorzeker aan geldgebrek mag toegeschreven worden.

Heel lang is Quirinus van Belle de stad Brugge niet ontvlucht. In 1570 is hij er opnieuw gevestigd, doch nu niet meer als drukker. Waarschijnlijk was zijn drukkersgerief wegens schulden aangeslagen en verkocht en was hij niet meer in staat zich dit nogmaals aan te schaffen. Dit is voorzeker ook wel de reden waarom hij toen de noodige voetstappen heeft ondernomen om als schoolmeester te mogen optreden ⁽¹⁸⁾.

Behalve het feit, dat hij in 1586 nog te Brugge woonde ⁽¹⁹⁾, zijn ons geen andere bijzonderheden over de verdere lotgevallen van Quirinus van Belle bekend. Dienvolgens tasten wij volledig in het duister voor wat zijn activiteit en zijn maatschappelijke positie na 1570 is geweest, alsmede over het tijdstip en de omstandigheden van zijn overlijden.

Wat er van het werk van Quirinus van Belle tot ons gekomen is, beperkt zich, voor zoover wij er kennis van hebben, tot drie drukken.

Vooreerst hebben wij: *De speghel der thien gheboden*,

(14) Vgl. Document nr. 6.

(15) Vgl. Document nr. 9.

(16) Vgl. Documenten nrs. 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18.

(17) Vgl. Document nr. 23.

(18) Vgl. Document nr. 24.

(19) Vgl. Document nr. 25.

De spiegel
der thien gheboden / hant-
gheleyt by S. Cornelis van Dordrecht
Predicant int conuent vanden min-
re moeders binnen der Ke-
de van Sugghe.

Gheprent te Sugghe inde
Noordzandtstrate inde gouden handt by
my Corijn van belle / gheswo-
ren prentere der A. W.
noo. Ja verbuere

Cum Gratia et Privilegio.

Ordonancie vandē Co-
nijnck by tlic vander Grote / hoemen die
innen ende ontfanghen zal binnen
den lande vanden Uryen ende
appēdantsche van diere.

TE BRUGGHE
 By Quirijn van belle in laet
M. D. LXV.

DE REPUBLICA, VITA, MO-
ribus, gestis, fama, religione, sanctitate:
Imperatoris, Cæsaris, Augusti, Quin-
ti, Caroli, Maximi, Monarchæ,
Libri septem,

AD ILLVSTRES AVREI VELLERIS EQVITES
scripti, authore Gulielmo Zenocaro à Scauvenburgo, Aurate
militiæ Equite, Imperatoris Caroli Maximi olim: nunc Phi-
lippi Regis Hispaniæ, & c. Caroli filij, Consiliario,
& Bibliothecario, Bincorsij Toparcha.

Disposuit Deus omnia in numero, pon-
dere, & mensura, Sap. 11.

Pax optima rerum, quas humanis natura dedit.

Cum gratia, & priuilegio Regis,
ad decennium.

Impressum Brugis per Quirinum Balliolinum, typis, & in-
dustria Giffeni Manlij Gandensis Typographi,
Anno Domini, 1559.

*Titelblad van Snouckaert's biographie van Keizer Karel,
in 1559 door Q. van Belle gedrukt.*

huutgheleyt by B. Cornelis van Dordrecht, predicant in 't convent vanden Minrebroeders binnen der stede van Brugghe. — Gheprent te Brugghe in de Noordtstrandstrate in de Gouden Handt by my Coryn van Belle, gheswooren prentere der Konincklycke Majesteyt, voor Jan Verbuere. Cum gratia et privilegio (zie afbeelding I) (20). Het is een mooi in-8° boekje, behelzende zestien katernen, gemerkt : A-Q''''', hetzij 256 ongenummerde bladzijden van 132 mm. hoog. Gezien het privilege, dat op het laatste blad voorkomt, dagteekent van den 30^{en} April 1554, werd onderhavig boekje voorzeker in ditzelfde jaar gedrukt. Van dit zeldzame werkje kennen wij slechts twee exemplaren : het eene op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel (nr. II 68917), het andere op de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Gent (nr. A 15612) voorhanden.

Opmerkenswaard is het, dat toen Jan Verbuere twee jaar later een nieuw werk van Broeder Cornelis liet verschijnen (21),

(20) Over den auteur van het bovengenoemde boekje zie voornamelijk : A. C. de Schrevel, *Histoire du Séminaire de Bruges*, tom. I, eerste deel, blz. 277-367. Brugge, 1895. — De uitgever, Jan Verbuere, vander Buere of vanden Buerre, was een te Brugge gevestigd boekhandelaar en als zoodanig dus gildebroeder van Quirinus van Belle. Zie over hem : Brugge, rijksarchief, *fonds van de Brugsche gilden en ambachten*, nr. 207 : *rekeningen van het librariërgild over de jaren 1524-1555*, passim.

(21) De titel van dit boekje luidt : *De seven sacramenten uutgheleyt ende openbaerlyck te Brugghe ghepreect by B. Cornelis van Dordrecht, Minderbroeder, nu ter tyt lesere binnen den convente aldaer.* — By Jan vanden Buerre, ghesworen boeckvercooper te Brugghe op de Burght aen Sinte Donaeskerckduere in 't Gulden A B C. Met gracie ende privilegie. M.D.LVI. — Bij het verschijnen van dit werkje verleende de Brugsche stadsregeering, aan wie het was opgedragen, een toelaag aan den auteur en diens kloostergemeente, alsmede aan den uitgever, zooals blijkt uit de hiervolgende posten van de stadsrekening van Brugge over het dienstjaar 1556 Sept. 2 - 1557 Sept. 2, blz. 90, nr. 2 : « Broedre Cornelis van Dordrecht, Minrebroedere ende predicant in 't cloostere van den Observanten binnen deser stede, metgaders denzelven cloostere 6 lb. 13 s. 4 d. gr. over de moyte ghehadt in 't uutgheven van zekeren boucke van den zevene sacramenten, by ordonnancie ende quictantie : 6 lb. 13 s. 4 d. gr. », en blz. 88 v., nr. 1 : « Betaelt Jan vander Bure, boucprentere, van dies hem toegheleyt es by den college. over 't prenten van zekeren bouck, inhoudende diverssche sermoenen by Broedre Cornelis van Dordrecht uutghegheven, hier by ordonnancie ende quictantie : 2 lb. gr. ».

hij zich voor het drukken er van nu niet meer tot zijn stadsgenoot en gildebroeder, Quirinus van Belle, wendde, maar het liet drukken door den Antwerpenaar Gillis van Diest ⁽²²⁾. Moet die verandering toegeschreven worden aan den slechten financieelen toestand waarin van Belle zich in 1556 bevond, of had Verbuere maar een onaangename herinnering behouden aan zijn vroegere onderhandelingen met den Brugschen drukker?

Een tweede werkje, door Quirinus van Belle gedrukt, is een verordening, uitgegeven in 1565 door de regeering van het Brugsche Vrije ⁽²³⁾, getiteld: *Ordonnancie vanden conynck up 't stic vander grute hoe men die innen ende ontfanghen zal binnen den Lande vanden Vryen ende appendantsche van diere. — Te Brugghe, by Quiryyn van Belle in jaer M.D.LXV* (zie afbeelding II). Dit drukje bestaat uit één katern van twaalf ongenummerde bladzijden van 192 mm. hoog, waarvan de tweede bladzijde of het verso van het titelblad en de twaalfde of de laatste bladzijde blank bleven. Het eenige exemplaar, dat ons in handen kwam, wordt op het Brugsche stadsarchief bewaard (Plakkaten, 1e serie, nr. II, 6).

Ten slotte heeft van Belle in 1559 nog een derde werk gedrukt, waarvan verschillende exemplaren tot heden zijn bewaard gebleven. Het draagt als titel: *De republica, vita, moribus, gestis, fama, religione, sanctitate Imperatoris, Caesaris Augusti Quinti, Caroli Maximi Monarchae, libri septem, ad illustres Aurei Velleris equites scripti, authore Gulielmo Zenocaro a Zcauwenburgo, Auratae Militiae equite, Imperatoris Caroli Maximi olim, nunc Philippi Regis Hispaniae etc. Caroli filii, consiliario & bibliothecario, Bimcorstii topar-*

---

(22) Dit wordt duidelijk aangegeven op het laatste blad: « ...gheprent ...'t Hantwerpen by Gillis van Diesth ter begheerten ende costen van Jan vanden Buerre ».

(23) Vgl. ook Document nr. 22.

cha⁽²⁴⁾ (zie afbeelding III). In tegenstelling echter met de twee hooger vermelde werken, gebruikte van Belle daartoe niet zijn eigen drukkersmateriaal, doch dat van den Gentschen typograaf Gislenus Manilius, voor wiens rekening hij ten anderen onderhavig boek drukte. Dit blijkt zeer goed uit de vergelijking van de aangewende lettersoorten. En ook het adres: *Impressum Brugis per Quirinum Balliolinum, tipis & industria Gisleni Manilii Gandensis typographi, anno Domini 1559*, moet in dezen zin verstaan worden.

Waarschijnlijk heeft van Belle ten anderen niet veel belangriks gedrukt. Hij schijnt veeleer een beetje gespecialiseerd geweest te zijn in het drukken van klein werk, als bedevaartvaantjes en prentjes. Dat wordt overigens bevestigd in een request, door zijn gewezen knecht, Jacob Janszuene; in 1576 tot den koning gericht⁽²⁵⁾, en tevens ook door hetgeen wij uit een akte van 1558⁽²⁶⁾ omtrent zijn drukkersgerief te weten komen. Volgens laatstgenoemd stuk bestond het gereedschap van Quirinus van Belle uit één pers met vier verschillende lettersoorten, betiteld als « canonletteren, missaletteren, Vlaemsche letteren en mediaenletteren ». Verder uit een groot aantal houtblokken of houtsneden, te weten: honderd stuks van het formaat in -8° en in -12°, honderd vijftig stuks van langwerpig formaat, vijftig stuks van het formaat in -4° en evenveel van nog grootere afmetingen. Daarbij bezat hij nog driehonderd stuks dergelijke blokken voor het afdrukken van bedevaartvaantjes, schilden en ander klein werk, alsmede voor het reproduceeren van initialen of beginletters, fleurons en andere vormen van bladversiering. Eindelijk had hij mate-

(24) Deze biographie van Keizer Karel is op een degelijke manier beschreven bij F. V a n d e r h a e g h e n, *Bibliographie Gantoise. Recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand (1483-1850)*, tom. I, blz. 178-179. Gent, 1858. Een exemplaar van onderhavig boek is o. m. voorhanden in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel en in de Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent.

(25) Overgedrukt in *Fragmenta*, tom. I (1886-1889), blz. 275-276.

(26) Vgl. Document nr. 15.

riaal voor het drukken van zestien verschillende kaarten.

Ook over het afzetgebied van de voortbrengselen zijner drukkerij weten wij een paar bijzonderheden. Kaarten, door van Belle gedrukt, werden te Antwerpen verkocht. Aldus werden in 1558 niet minder dan ruim dertienhonderd stuks in een enkele zending naar de Scheldestad opgestuurd om aldaar te gelde gemaakt te worden ⁽²⁷⁾. Ander drukwerk, zooals liedjes en prentjes, werden door een kramer aan den man gebracht ⁽²⁸⁾.

Het drukkersgerief of een gedeelte ervan, waarover Quirinus van Belle althans bij het begin van zijn optreden als meester-drukker beschikte, was afkomstig van een anderen Brugschen typograaf. Op 6 Juni 1546 had van Belle trouwens de helft van de drukkerij — hiermede wordt voorzeker het drukkers-materiaal bedoeld — van Jan van Dale overgenomen, samen met een zekere hoeveelheid papier en eenig drukwerk. Volgens de bescheiden geschiedde deze overdracht « uut goede vrien-scepe ende jonste », zoodat men gerust mag veronderstellen, dat beide drukkers tot elkander in vriendschappelijke betrekking stonden ⁽²⁹⁾. Zou men hieruit mogen afleiden, dat van Belle zijn vakkennis bij van Dale had geleerd of aldaar als gezelschapswerkzaam was geweest?

A. SCHOUTEET.

---

(27) Vgl. Document nr. 14.

(28) Vgl. Document nr. 21.

(29) Vgl. Document nr. 17.

1.

1544 December 16. — *Ten overstaan van schepenen verbindt zich Steven vanden Houte, de goudslager, onder wettelijke verzekerdheid, van niets te doen, dat Quirinus van Belle, den drukker, zou kunnen schaden.*

Actum 16 Decembre 1544.

Doens verzekerde Stevin vanden Houte, den goudslaghere, Coryn van Belle, den prentere, in zyne absentie, doende dezelve Stevin daertoe de behoorlicke belofte inden handen van Jan Goossins, stedehoudere van mynen heere den scoutheeten derzelve stede, vanden voorn. Coryn directelyck noch indirectelicken te mesdoene ofte doen mesdoene, upde verbuerte van zyn hooft.

Brugge, stadsarchief, *Memoriaal van de schepenen-kamer van Brugge over de jaren 1544-1545*, blz. 79 (1).

2.

1546 Februari 10. — *Ten overstaan van schepenen van Brugge verleent Quirinus van Belle procuratie aan de hier aangewezen personen, waaronder zijn vrouw, Marie.*

Boodt, Breydele (2), 10^{en} [Sporcle 1545]. — Coryn van Belle maect machtich ende stelt in zyne stede: Marie, zyn wyf, de vier taellieden, Jan van Overdyle, Jooris Gheerolf, Joseph Plocquoy, Pieter de Muenic, Cornelis de Ruddere, Remeeus vander Camme, Jan van Heede, Lucas vander Cappelle, Jacop Nettelet, Vincent Bracquevael, Jan Blomme, Jacop Stoc ende elcken van hemlieden zonderlinghe, belovende etc.

Ib., t. a. p., *protocol van Jan van Overdijle, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1545-1548*, blz. 65.

---

(1) Dit stuk werd reeds gepubliceerd door L. Gilliodts in *Mémoriaux de Bruges*. Recueil de textes et analyses de documents inédits ou peu connus, concernant l'état social de cette ville, du quinzième au dix-neuvième siècle, tom. I, blz. 390. Brugge, 1913, uitgave van de *Société d'Emulation de Bruges*.

(2) Namen van de twee schepenen voor wien onderhavige akte werd gepasseerd.

3.

1546-1555. — *Aanteekeningen uit de rekeningen van het gild der Brugsche librariërs, betreffende den drukker Quirinus van Belle.*

REKENINGBOEK OVER 1524-1555 :

- Blz. 83 v., rekening over het dienstjaar 1545 Jan. 1 - Dec. 31 :*
 Ontfaen van Corin van Belle van incommen 5 s. gr. ende dat ter cause vander ghilde van Sint Jan ende van Sinte Luuck.
- Blz. 87 v., rekening over het dienstjaar 1547 Jan. 1 - Dec. 31 :*
 Ontfangh van incommen ende achterstellen : ... Item ontfaen [van] meestre Cornelis de Witte als ontfanghen hebbende van Corryn van Belle over tzelfs Corryns incommen : 5 s. gr.
- Blz. 91 v., rekening over het dienstjaar 1548 Jan. 1 - Dec. 31 :*
 Prenters : ... Corryn van Belle : 12 gr.
- Blz. 96, rekening over het dienstjaar 1549 Jan. 1 - Dec. 31 :*
 Eerst ontfaen van ghildegheld : ... Cooryn van Belle : 12 gr.
- Blz. 99, rekening over het dienstjaar 1550 Jan. 1 - Dec. 31 :*
 Eerst ontfaen vande vrye ghildebroeders : ... Coryn van Belle : 12 gr.
- Blz. 102, rekening over het dienstjaar 1551 Jan. 1 - Dec. 31 :*
 Eerst ontfaen van ghildeghelde van vrye ghildebroeders : ... Coryn van Belle : 12 gr.
- Blz. 105, rekening over het dienstjaar 1552 Jan. 1 - Dec. 31 :*
 Vrye ghildebroeders : ... Coryn van Belle : 12 gr.
- Blz. 109, rekening over het dienstjaar 1553 Jan. 1 - Dec. 31 :*
 Vrye ghildebroeders : ... Item Coryn van Belle : 12 gr.
- Blz. 112 v., rekening over het dienstjaar 1554 Jan. 1 - Dec. 31 :*
 Vrye ghildebroeders : ... Coryn van Belle : 12 grooten.
- Blz. 117, rekening over het dienstjaar 1555 Jan. 1 - Dec. 31 :*
 Vrye ghildebroeders : ... Coryn van Belle : 12 grooten.

Brugge, rijksarchief, fonds van de Brugsche gilden en ambachten, nr. 207.

4.

1546 October 15. — *Aanteekening betreffende de uitbesteding van Hansken Heyndricks, leerling van de Bogardenschool te Brugge. Dit kind werd in de school opgenomen op 8 Augustus 1540 toen het negen jaar oud was. Zes jaar later werd het uitbested bij Quirinus van Belle ten einde aldaar gedurende zes jaar het drukkersberoep aan te leeren.*

Hanneke filius Jan Heyndricks, oudt 9 jaren, vry tegheldeckere ⁽³⁾, was ontfaen 8 in Aougst 1540. Is besteeet met Coryn van Belle den tyd van zes jaeren ende is ghehouden hem te houden fray ende zieck, te cleene ende reene, ende hem te gheven ten hende vanden voorn. zes jaeren drie Keysersgulden ende hem te leeren 't voorn. ambocht vander prenterye; ende zynen tyt ghaedt in 15^{en} Octobre 1546.

Brugge, stadsarchief, fonds van de Bogardenschool, register van de uitbestedingen over de jaren 1535-1556, blz. 61, nr. 2 ⁽⁴⁾.

5.

1553 Mei 15. — *Quirin van Belle, drukker, en Jacob vander Woude, stadsbeambte, worden aangesteld als voogden van Joost, Margaretha en Anna, de drie minderjarige kinderen van wijlen meester Jan Lambrecht en diens vrouw, Magdalena vander Woude.*

Coryn van Belle, prentere, ende Jacop vander Woude, stede-garsson, juraverunt tutores van Jooskin, Grietkin ende Jannekin, meestre Jan Lambrechts kinderen by joncvrauwe Magda-

---

(3) Dit wil zeggen : vrijmeester tegeldekker te Brugge en slaat voorzeker op Jan Heyndricks, vader van Hansken.

(4) Onderhavige aanteekening werd reeds uitgegeven, doch op een gebrekkige wijze, door L. Gilliodts in *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école de Bogarde à Bruges...*, tom. III, blz. 1105. Brugge, 1910, uitgave van de Société d'Emulation de Bruges.

leene vander Woude, ux or. Actum den 15^{en} in Meye 1553, present: Pringheel ende Hebbrecht, scepenen, clerc: Panne.

Ib., t. a. p., *Weeskamer van Brugge, register van aanstellingen van voogden over de jaren 1545-1558*, blz. 76, nr. 13 (5).

6.

1554 Maart 12. — *De drukker Quirinus van Belle en zijn vrouw, Marie vander Houve, beloven aan Anton de Tollenaere een rente van 2 pond groot 's jaars uit te keeren onder verband van het huis «De Kardinaalshoed», gelegen aan de noordzijde van de Noordzandstraat te Brugge, en van twee aanpalende huisjes, van welke huizen zij op 28 November 1553 eigenaars waren geworden. Zij beloven verder binnen de eerstvolgende twee jaar een rente van 20 schelling groot 's jaars, waarmede het voormelde huis «De Kardinaalshoed» bezwaard is, te zullen aflossen.*

Despars, Wynckelman, 12^{en} Maerte 1553. — Coryn van Belle, den prentere, ende Marie van Hove [sic], zyn wyf, als erfachtich ende proprietarissen zynde vanden parcheele van huuse cum pertinentiis hiernaer verclaerst, alzo ons scepenen voorseyt etc. by eender lettre van ghifte in daten vanden 28^{en} daghe van Novembre XV° drievichtich, ondergheteekent by Joos van Riebeke, ghezwoeren clerc etc., die wy etc., ende bezetteden over hemlieden ende huerlieder naercommers Anthuenis de Tolenaere, present ende accepterende over hem ende zyne naercommers, up een huus met datter toebehoirt, gheheeten *Den Cardinaelshoet*, metgaders van twee cameran met hueren toebehoorten daerbachtenan staende in 't Hanestraetkin, 't voors. huus staende ten voorhoofde inde Noordzandstrate ande noordzyde vander strate upden houck van 't voorn. Hanestraetkin, naesten den huuse toebehoorende Roelandt Helle,

---

(5) Een gelijkkluidende aanteekening staat ook geregistreerd in de *feriën van de Brugsche weeskamer over de jaren 1551-1555*, blz. 64 v., welke op het stadsarchief van Brugge bewaard worden. — De aangifte van het goed, dat de bovengenoemde kinderen na het overlijden van hun vader toekwam, staat aangegeven in het *register van weezengoederen van Sint-Donaaszestendeel over de jaren 1536-1553*, blz. 155 v., eveneens voorhanden op het Brugsche stadsarchief. — Over deze kinderen zie ook verder onder nr. 25.

de cuupere, met ghemeene muere ende looden gote alzoverre als de huusen jeghens elcanderen strecken ende vandaer voorts streckende met ghemeenē muere tot in een ghemeene aysementhuus, dezen voors. huuse ende twee camerē metgaders 's voorseyts Roelandts Hellens huuse toebehoorende, ande westzyde an d'een zyde, ende den voorn. Hanestraetkin, ande oostzyde an d'andere zyde, achterwaerts streckende met eender plaetse van lande tote den voors. twee camerē ende uutecommende met een poortkin in 't voorn. Hanestraetkin, behoudens den huuse vanden voorn. Roelandt Hellezyne vrye suwatie van watere over de erfve vanden voors. huuse, daer hiervooren ypotheque up ghedaen es, tot in 't voors. Hanestraetkin, in zulcker wys, voorme ende maniere als 't ter date van desen hadde, met 30 s. gr. elckers jaers gaende uute den voorn. huuse ende twee camerē met datter toebehoort ten rechten landcheins, die men ghelt den disch van Sint-Salvatorskercke in Brugghe, ende noch met 20 s. gr. eeuwelicke rente elckers jaers gaende uten voors. huuse ende twee camerē daer hiervooren ypotheque up ghedaen es met datter toebehoort, boven den voors. landcheins, danof men ghelt der weduwe van Hughe Provoost de thien scellinghen grooten tsjaers ende d'andere thien scellinghen grooten tsjaers der weduwe van Jan Symoens, de backere, ende staen te lossene den pennync 18^e ende te betalene ten alzulcken daghen. ende termynen binden jaere ghelyck de chaetre van bezettinghe danof zynde dat verclaersen, boven al dien noch belast met 24 lb. gr. loopende schult, die men betalen moet Jacop van Ghinste by 12 lb. gr. tsjaers, danof 't eerste payement te vallen staet upden 28^{en} dach van Novembre 1554 eerstcommende; alze van twee ponden grooten eeuwelycke renten elckers jaers boven de voorn. lasten van landcheins, eeuwelycke renten ende loopende schult, te vooren daeruute gaende, of de waerde etc., te gheldene ende betalene de voorn. eeuwelycke rente, te wetene: d'eene heltscheede van dien binnen eenen halfven jaere naer de date van desen eerstcommende, ende d'andere helft binnen eenen halfven jaere daernaer, ende also voort van halfven jaere te halfven jaere voorwaerts anneghederende, eeuwelicke ende t'allen daghe, emmers totter oflossinghe van diere, die de voorn. comparanten, of haerlieder naercommers, zullen moghen doen t'allen tyden ende zo wanneer hemlieden dat goet dyncken ende believen zal, elcken pennync omme 18 pennynghen, met zulcken ghelde ende payementen als ter

date vander oflossinghe binden lande ende graefiscepe van Vlaenderen cours ende ganck hebben zal, volghende 't verclaers ende inhouden vander evaluatie alsdan danof zynde, behouden taillable, met expresser conditie, dat de voorn. comparanten ghehouden worden ende hemlieden ooc by desen verbinden, een voor andere ende elc voor al, de voorscreven 20 s. gr. tsjaers losrente den pennync 18^e, danof men 10 s. gr. ghelt de voorn. weduwe Provost ende d'andere 10 s. gr. de weduwe van Jan Symoens, te lossen ende 't voors. parcheel, daer hiervooren ypotheque up ghedaen es, danof te zuveren ende ontlasten, te wetene: d'een helft binnen eenen jaere ende d'andere helft binnen eenen anderen jaere daernaer volghende ende al eerstcommende, ofte uuterlic de voors. 2 lb. gr. tsjaers, danof als hedent ten prouffyte vanden acceptant bezettinghe ghedaen es, te lossen zo vooren verclaerst ende ghespecifiert staet, ende dit al up eerlicke ende reële executie in lyf ende goede.

In kennessen.

Ib., t. a. p., *protocol van Jan Digne, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1553-1555*, blz. 119-121.

7.

1554 Juli 23. — *Quirinus van Belle, drukker, en Simon vanden Briele, kleermaker, leggen hun eed af als voogden van Daniël, het minderjarig kind van Jan vanden Briele en diens vrouw, Elisabeth van Belle.*

Corin van Belle, prentere, ende Symon vanden Briele, sceppere, juraverunt tutores van Neelkin, Jan vanden Briele kinde by Lysbette van Belle, ux or. Actum den 23^{en} in Hoymaent 1554, present: Greboval ende Spaers, scepenen.

Ib., t. a. p., *Weeskamer van Brugge, register van aanstellingen van voogden over de jaren 1545-1558*, blz. 77 v., nr. 9 (6).

---

(6) Een gelijkkluidende aantekening staat ook geregistreerd in de *feriën van de Brugsche weeskamer over de jaren 1551-1555*, blz. 87 v. — De aangifte van het bezit, dat het bovengenoemde kind na het overlijden van zijn vader en zijn moeder toekwam, staat aangegeven in het *register van weezengoederen van Sint-Donaaszestendeel over de jaren 1553-1651*, blz. 28 v.

8.

1555 Maart 29-30. — *Quirinus van Belle, drukker, verpacht aan den kuiper Karel Helle en den kaarsenmaker Jan Ysenbaert den kelder van zijn huis, genaamd «De Kardinaalshoed», gelegen aan de noordzijde van de Noordzandstraat te Brugge.*

Corin van Belle, den prentere, als proprietaris van eenen huuse met datter toebehoort, ghenaeamt *Den Cardinaelshoet*, staende te voorhoofde ande noordzyde vande Noordzandstrate, dewelcke voorn. comparant kende ende leedt, ende by desen kendt ende lydt, wel ende duechdelick verhuert hebbende Chaerle Helle, den cuupere, ende Jan Ysenbaert, de jonghe, den kersghietere, te desen present zynde, die van ghelycken kenden ende leden, ende ooc by desen kennen ende lyden, wel ende duechdelick ghepacht ende ghehuert hebbende eene vaulte, staende ende liggende onder 't voorn. huus *ten Cardinaelshoede*, daer hy Corin jeghenwoordich innewuendt, in welcke vaulte denzelven Chaerle toeghanc heeft van binnen zynen huuse, ghenaeamt 't *Pershooft*, ende ooc dezelve Chaerle ende Jan Ysenbaert van buten ter strate, ende dit vanden 15^{en} daghe van Maerte 1554 eenen termyn van 3, 6 of 9 jaren lanc gheduerende ende achtereen volghende ter cuere ende optie vanden verhuerdere ende huerders, met conditiën indien zy metten 1^{en}, 3^{en} of 6^{en} jaeren dezelve vaulte wilde anveerden ofte daerof scheeden, respectivelick dat zy tzelve ghehouden zyn te zegghen ende te kennen gheven drie maenden voor 't expireren van dezelve 3 ofte 6 jaeren, ende dit voor de somme van 20 s. gr. tsjaers, te betaelne telcken jaere de voorn. huere gheduerende. Dies es ghehouden de voorn. Chaerles Helle, ten afscheeden van dezelve vaulte, toe te doen stoppene 't gat, staende inden ghemeenen muer daerduere hy acces ende toeganc heeft inde voorn. vaulte van zynen huuse, ghenaeamt 't *Pershooft*, vander dicte dat dezelve muer es. Ende de voorn. Corin van Belle die wedde ende beloofde aldaer den voors. Chaerle Helle ende Jan Ysenbaert de voorn. vaulte metten toebehoorten te wetten te waerne ende waranderene, pavsivelick te doen ende laten ghebruucken jeghens coop, versterfnesse ende alle maniere van voorwarden jeghens elcken mensche, de voorn. huere lanc gheduerende, voort dezelve vaulte gheduerende de voorn. huere te onderhoudene van alle noodzakelicke reparatiën. Ende de voorn. Chaerle Helle ende Jan Ysenbaert die wedden ende beloofden ooc,

een voor andre ende elc voor al, de voorn. huere wel ende ghetrauwelick te betalene ten termynen vooren verhaelt. Ende es te wete 2 chaerters eens inhoudende etc.

In kennessen etc.

Ib., t. a. p., *protocol van Jan Digne, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1553-1555*, blz. 573. — Of deze akte werkelijk gepasseerd is, valt te betwijfelen, daar de namen van de schepenen, de dateering en het gebruikelijke teeken f (= factum) in den rand ontbreken. — Onderhavige akte staat tusschen twee andere, welke onderscheidenlijk gedateerd zijn van 29 en 30 Maart 1555.

9.

1557 Juni 23. — *De drukker Quirinus van Belle en zijn vrouw, Marie vander Houve, erkennen de som van 11 pond 6 schelling 10 denier groot schuldig te zijn aan Anton de Tollenaere wegens levering van papier; als zekerheid voor die betaling verbinden zij hun persoon en hun bezit.*

Barradot, Ysenbaert, 23^{en} Wedemaent 1557. — Dat quamen etc. Corin van Belle, den prentere, ende Marie vander Houve, zyne ghezellenede, welcke voornoomde comparanten wedden ende beloveden een voor andere ende elc voor al, upden baerblycxsten van hemlieden beeden, Anthuenis de Tollenaere ofte den bringhere van desen, present ende accepteerende de somme van 11 lb. 6 s. 10 d. gr., commende ende procederende dezelve somme ter cause van leveringhe ende als reste van papier ten diverssche stonden byde voorn. comparanten jeghens den voorn. Anthuenis ghecocht ende ontfaen, te gheldene ende te betaelene dezelve somme ten wille ofte vermaene vanden voorn. Anthuenis ofte den bringhere van desen, daerinne verbindende huerlieder persoonen ende huerlieder goedinghen, present ende toecommente, waer dat die ghestaen ofte gheleghen zoude mueghen wesen, negheene ghereserveit, up heerlicke executie, ende byzondere zo hypotiquerden dezelve comparanten een huus met datter toebehoort, ghenaeamt *De Cardinaels-hoet*, mitsgaders twee cameran met huerlieder toebehoorten daer-

bachtenanne staende in 't Hanestraetkin, 't voors. huus staende ten voorhoofde inde Noordtsantstraete ande noortzyde vander straete upden houck van 't voorn. Hanestraetken, naesten den huuse toebehoorende Roelandt Helle, den cuupere, met ghemeene muere ende looden ghote alzoverre als d'huusinghen jeghens elcanderen strecken ende vandane voorts streckende met eenen ghemeenen muer tot in een ghemeen ayzementhuus, desen voorn. huuse ende twee cameren 's voorseyts Roelants Hellens huuse toebehoorende, ande westzyde an d'een zyde, ende den voorn. Hanestrate, ande oostzyde an d'ander zyde, achterwaerts streckende met eender plaetse van lande totte den voors. twee cameren ende uutecommende met eender poortkine in 't voorn. Hanestraetkin, behoudens den huuse vanden voorn. Roelant Helle zyne vrye suwatie van watere over d'erfve van desen voors. huuse, daer hier ypotheque up ghedaen wert, ende tot in 't voors. Hanestraetkin, in zulcker manieren als ter date van desen hadde, met 30 s. gr. tsjaers gaende uute voorn. twee huusen ende cameren met datter toebehoort ten rechten landtcheinse, die men ghelt den disch van Sint-Salvatoirskercke in Brugghe, ende noch met 20 s. gr. eeuwelicke rente elckes tsjaers ghaende uute den voorseyden twee huusen ende twee cameren, daer hier etc., boven den voors. landtcheyns, danof men ghelt de weduwe van Hughe Provoost de 10 s. gr. tsjaers ende d'ander 10 s. gr. de weduwe van Jan Simoens, den backere, den pennync 18, te betaelene sicut chaerteren, ende noch met 2 lb. gr. tsjaers ghelycke losrente, den pennync 18, die men ghelt den voorn. Anthuenis de Tollenaere, omme by ghebreke van betaelinghe vander voorn. somme, ofte eeneghe reste van diere, tzelve ghebreck ande voorn. persoonen ende verobligierde goedinghen te mueghen verhaelen upde voors. executie ende 't voorn. parcheel te mueghen vercoopene metter bernender keersse, ghelyck of 't dat by arreste, decreete, vulwetticht ende afghewonnen waere.

In kennessen.

Ib., t. a. p., protocol van Nikolaas vanden Dycke, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1555-1557, blz. 534-536.

10.

1557 November 9. — *Joost de Moor, als procuratiehouder van Anton de Tollenare, laat beslag leggen op de hier bepaalde goederen van den drukker Quirinus van Belle wegens een schuld van 11 pond 6 schelling 10 denier groot alsmede wegens het verzuim van een rente van 20 schelling groot 's jaars, waarmede het huis « De Kardinaalshoed » bezwaard is, af te lossen.*

J. Heede, Haeuwe, 9^{en} Novembre 1557. — Dat wy waeren als schepenen inde Noordtzandstrate, ande noordtzyde van diere, ten huuse van Coryn van Belle, den prentere, ten dien tyden innewuende, aldaer voor ons compareirde Joos de Moor, als machtich over Anthuenis de Tollenare (7), dewelcke wettelick dede arresteren de partyen van catheylicke ende mueble goedinghen bin denzelven huuse wesende ende hiernaer verclaerst, ende eerst: inde cuekene, een coetse metten bedde, oorpuele, chaerge ende gordynen, een thyn scappra, 18 thinen plateelen, een late met drie hanghels, vier motalen ketels ende andere plusinghe; voort inde camere, twee coetsen elc met een bedde, oorpuele, tapitsche schaergen ende gordynen, een groote garderobe, een tresoor met een taverreel ende twee motalen candelars daerup, 2 lysen, één tafel, 2 branders, een taverreel van Onser Vrouwe, een bescreven cleet staende in een cassin voor 't cafcoen, 3 scabellen, als toebehoorende Coryn van Belle voors., in minderinghe ende omme daeranne te verhalen ende recouwereren betalinghe vander somme van 11 lb. 6 s. 10 d. gr., die den voorn. Coryn ende zyn wyf den voorn. Anthuenis beloofd hebben te betalen by weddinghe, inhoudende eerlicke executie, ten payementen al overleden, ende voorts omme ghequeten ende ghezuvert ' hebben 't huus, daerinne den voorn. Coryn wonachtich es, staende inde voors. Noordtzandstrate, vander

---

(7) Op 8 November 1557 verleende Anton de Tollenare volmacht aan enkele personen, waaronder de hierboven gemelde Joost de Moor, zooals blijkt uit de hiervolgende akte, welke in hetzelfde protocol op blz. 3 voorkomt: « Rape, Woestyne, idem dach [8^{en} Novembre 57]. — Anthuenis de Tolenaere dewelcke voorn. comparant maecte machtich meestre Jan du Bruecq, Symoen vander Cappelle ende Gillis de Cauliers, Gomaer Coolman, Jan Digne, Cornelis de Ruddere, Adriaen de Voocht ende Jan Telleboom, Joos de Moor, den officier, Jacop Stock, Cornelis Boykin ende elc zonderlinghe, toogher etc. ».

somme van 20 s. gr. tsjaers losrente, den pennync 18, die hy gheldende es, te wetene: de weduwe Provost de 10 s. gr. ende de weduwe van Jan Symoen d'andre 10 s. gr., conforme zyne belooftē, voor scepenen deser stede ghedaen, up eerlicke executie, ofte by faulte van dien te lossen ende zuveren, zo van verloop als principael, andre twee ponden grooten den pennync 18, by hem upden 12^{en} Maerte 1553 daerup bezet ten prouffyte vanden voorn. Anthuenis, met belofte vanden voorgaende 20 s. gr. vanden voorn. parcheele te lossen ende zuveren zo voors. es, behouden allen rechten.

In kennessen.

Ib., t. a. p., *protocol van Jan Digne, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1557-1558*, blz. 3-4.

11.

1557 November 17-18. — *Anton de Tollenare vraagt de executie van het pandbeslag op eenige voorwerpen toebehoorende aan den drukker Quirinus van Belle, om betaling te verkrijgen van een schuld van 5 pond 16 schelling 5 denier groot en 12 miten.*

Ghedinghet poorters den 17 ende 18 daghen van Novembre 1557.

... Idem scepenen [Blaeuvoet, Woestyne]. — Anthuenis de Tolenaere ghebiet te wette eene bueckelrieme met de kethene ende peere daeran, een broekrieme [?], frauwerieme van zessentwintich sticks, een cleen zelve pater noster, een gouden rinck met een diamant, drye zelve lepels, een zelve zoutvat, die hy te pande heeft van Coryn van Belle, den prentere, voor vyf ponden zestien scellinghen vyf grooten twaelf myten. Eedt.

Ib., t. a. p., *protocol van Jan Digne, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1557-1558*, blz. 24.

12.

1557 November 17-18. — *Anton de Tollenare laat beslag leggen op de roerende goederen van Quirinus van Belle ten einde betaling te verkrijgen van een schuld van 11 pond 6 schelling 10 denier*

groot, alsmede om hem te dwingen een rente van 20 schelling groot 's jaars; waarmede het huis « De Kardinaalshoed » bezwaard is, af te lossen.

Ghedinghet poorters den 17 ende 18 daghen van Novembre 1557.

... Per Anthuenis de Tolenaere 't arreest upde cateylen pertin et Coryn van Belle over 11 lb. 6 s. 10 gr. in een partye ende 't lossen van 20 s. gr. den pennync 18 in een ander partye.

Ib., t. a. p., protocol van Jan Digne, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1557-1558, blz. 26.

13.

1557 December 13. — *De drukker Quirinus van Belle en zijn vrouw, Marie vander Houve, beloven aan Anton de Tollenare een schuld van 11 pond 6 schelling 10 denier groot binnen de eerstkomende twee jaar te voldoen, alsmede hun huis « De Kardinaalshoed », gelegen aan de noordzijde van de Noordzandstraat te Brugge, te ontlasten van een rente van 20 schelling groot 's jaars binnen de eerstkomende drie jaar. Als zekerheid hiervoor verbinden zij hun persoon en hun bezit en stellen zich daarenboven Willem Michiels en Jan de Cantere borg.*

Steenland, Sayon, 13^{en} December [1557]. — *Comparerende Coryn van Belle, den prentere, ende Marie vander Houve, zyn wyf, dewelcke, zonderlinghe de voors. Marie by consente ende auctorisatie van hueren man, wedden ende beloveden, een voor anderen ende elc voor al, Anthuenis de Tollenare, present ende accepterende, de somme van elfven ponden zes schellinghen tien penninghen grooten, commende ende spruutende dezelve somme ter cause van coope ende leveringhe van papiere ende als reste van meerder somme, te gheldene ende betalene de voors. somme: d'een heltscheede binnen eenen jare naer de date van desen eerstcommende, ende d'ander helft binnen eenen anderen jare daernaer volghende, daerinne verbindende huerlieder persoon ende goedinghen, meuble ende immeuble, present ende toecommende, weddende ende belovende de voorn. comparanten, elc voor anderen ende een voor al, als vooren te quictene, lossene ende ontlastene een*

huus metten toebehoorten, staende ten voorhoofde inde Noordzandstrate ande noordzyde van diere upden houck van 't Hanestraetkin, van twee partien van losrenten, elc van tien scellinghen grooten tsjaers, te lossene den pennync 18, d'eene partie sprekende ten proffyt van vidua Hughe Provoost ende d'andere van vidua Jan Symoens, 't voorn. huus den comparanten toebehoorende, ende dat binnen drie jaeren naer de date van desen eerstcommende, ten upsiene van eene rente van twee ponden grooten tsjaers ghelycke losrenten, den pennync 18, byden voorn. comparanten beset ende versekert up 't voorn. huus metten toebehoorten ten proffyte vanden acceptant; ende indien de comparanten van tguent dies voorseyt es in ghebreke waren te furnierene, zo comparerden Willem Michiels, den naghelmakere, ende Jan de Cantere, dewelcke hemlieden als borghen ende principael, een voor anderen ende elc voor al, over de voors. Coryn ende zyn wyf constituerende, beloofden tzelve ghebreck zowel vande ghewedde somme als aflossinghe van rente zelve te vulcommene.

Ib., t. a. p., *protocol van Jan Telleboom, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1556-1558*, blz. 154-155.

14.

1558 Maart 2. — *De drukker Quirinus van Belle en zijn vrouw Marie vander Houve dragen aan Willem Michiels den eigendom over van twee kisten met ruim achttien gros kaarten en geven hem toelating om deze kaarten te Antwerpen te verkoopen en de opbrengst ervan voor zich te houden.*

Haeuwe, Berghe, 2^{en} Maerte [1557]. — Comparerende Coryn van Belle, prentere ende poortere deser stede, ende Marie Verhouve, zyn wyf, dewelcke comparanten cederden, transporterden ende ghaven in handen Willem Michiels, present ende accepterende, twee kisten met quarten ghepact, inhoudende 18 grossen ende onder alve dosine, byden comparanten ghezonden met Jan Steemaer, scippere, naer der stadt van Antwerpen, omme dezelve quarten aldaer by denzelven Willem te vercoopen ende de pennin-

ghen danof procederende t' ontfanghene ende die t' emploierene t' zynder liefste als zyn eyghen goet, belovende etc.

Ib., t. a. p., *protocol van Jan Telleboom, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1556-1558*, blz. 190.

15.

1558 Maart 2. — *De drukker Quirinus van Belle en zijn vrouw Marie vander Houve erkennen van den nagelmaker Willem Michiels de som van 16 pond groot in leen gekregen te hebben en beloven dit bedrag terug te zullen geven zoodra zij hierom verzocht worden. Als zekerheid voor die terugbetaling verbinden zij hun persoon en hun bezit en inzonderheid het hierna opgesomde drukkersgerief.*

Haeuwe, Berghe, 2^{en} Maerte 57. — Comparerende Coryn van Belle, den prentre, ende Marie Varhouve, zyn wyf, dewelcke comparanten wedden ende beloveden, een voor anderen ende elc voor al, Willem Michiels, den naghelmaker, present ende accepterende, de somme van zestien ponden grooten Vlaemsch, procederende van gheleenden ghelde byden voorn. Willem den comparanten gheleent, hemlieden danof vernoucht houdende te betalene ten wille ende vermane van denzelven Willem, daerinne verbindende haerlieder persoonen ende goedinghen, meuble ende immeuble, ende byzondere de naervolghende meuble goedinghen ten passerene van desen zynde binden huuse vanden voorn. comparanten, staende binnen deser stede inde Noordzantstrate ande noordzyde vander strate upden houck van 't Hanestraetkin, te wetene: een prenteparsse met vyf yseren ramen ende andere instrumenten totter zelve passe [sic] dienende, item alle de canon-lettren, missael-lettren, Vlaemsche lettren, mediaen lettren ende alle de cassen totte zelve lettren dienende, voort alle de houten prenten ende vormen, groot ende cleene, te wetene: alle de sticken van achten ende twaelfven totten ghetale van hondert vormen, voorts alle de langhe sticken totten ghetale van 150, noch alle de sticken van vieren totten nombre van 50, noch alle de vormen van twee bladeren in ghetale 50, noch alle de vormen van blatwerck, snydelinghen, midtsgaders 16 quartvormen metten marcken daertoe dienende totten ghetale van 150, ende voorts vele ende diversche cleene plusinghen van vormen, als vaenkins, scildekins ende andere, totten ghetale van

300, omme by ghebreke van betalinghe vande voors. somme tzelve ghebreck ande voors. partijen te verhalene ende recouvrerene naer den rechten etc.

Ib., t. a. p., *protocol van Jan Telleboom, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1556-1558*, blz. 190 v. - 191.

16.

1556 Maart 23-24. — *Anton de Tollenare laat beslag leggen op het huis «De Kardinaalshoed», toebehoorend aan Quirinus van Belle, om betaling te verkrijgen van een achterstallige rente, groot 2 pond groot 's jaars.*

Ghedinghet poorters den 23^{en} ende 24^{en} daghen van Maerte 1557. ... Per Authuenis de Tolenaere de bezettinghe up 't huus, gheheeten *Den Cardinaelshoet*, pertinet Coryn van Belle, over 2 lb. gr. eeuwelycke rente, viel 12^{en} Maerte 56 ende 57.

Ib., t. a. p., *protocol van Jan Digne, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1557-1558*, blz. 166.

17.

1559 Maart 16. — *Schepenen van Brugge doen uitspraak in het geschil tusschen Jan van Dale en Quirinus van Belle: laatstgenoemde persoon wordt veroordeeld tot betaling eener som van drie pond zeven schelling twee denier groot, die hij aan Jan van Dale verschuldigd was wegens overname van de helft diens drukkerij en aankoop van papier en drukwerk.*

Alzo meester Jan van Dale, heesschere, ten zekeren daghe voorleden upgheroupen ende betroocken hadde ter vierschare der stede van Brugghe Coryn van Belle, verweere, ende t'zynen laste aldaer ghedaen zeggghen ende vertoogghen, by vorme van heessche, hoe de verweere up den 6^{en} van Wedemaent 1546 in hem ghehouden was ter somme van 24 lb. gr. in een partie, procederende van 't overnemen vander helft van zyne prenterie, ende 21 lb. 6 s. gr., in een ander partie, over 't overnemen van ghe-

wrochten ende onghewrochten pampiere, was ghebuert dat d' heeschere hem, verweerere, consenteirde de 39 lb. 6 s. gr., reste vande voors. 2 partijen, te mueghen bethaelene by 3 lb. gr. sjaers; ende hoewel d'heeschere hem de voorn. aterminatie van betalinghe consenteerde uut goede vrienſcepe ende jonste ende dat hy, verweerere, dienvolghende den heeschere zyne payemente niet behoorde t'zuere ⁽⁸⁾ te makene, nochtans hadde hem gherefuseert 't payment ghevallen den 6^{en} van Wedemaent 1556, daeromme hem van nooden was dit betrec te doene; ende contendeirde d'heeschere midsdien ten fyne, dat by vonnesse-sententie diffinitive ende over recht gheseyt ende verclaerst zoude wesen, dat hem, d'heeschere, met goeder causen becroont ende beclaecht hadde vanden verweerere; zoude dienvolghende dezelve verweerere ghecondempneirt wesen den heeschere te bethaelene 3 lb. gr. ghevallen ten voors. daghe promptelic, voort noch 3 lb. gr. den 6^{en} van Wedemaent 1557, ende de reste, bedraghende 3 lb. 6 s. gr., ten zelven daghe anno 1558, midsgaders costen, scaden ende interesten in cas van processe.

Waer jeghens de verweerere by vorme van andwoorde hadde ghedaen zegghen, hoe hy ontkende 't inhouden van 's heeschers heesch inder vormen ende manieren dat die gheposeirt was, niet-min, procederende ter goeder trouwe, en wilde niet loochenen in Hoymaent ⁽⁹⁾ 1546 vanden heeschere overghenomen ende ghecocht t'hebbene d'heltscheede van eene prenterie met groote canon vormen ende martyryen ende andere zaken der prenterie angaende, in een partie, voor de somme van 23 lb. gr., te bethaelene met leveringhe van beelden den heeschere, die een questeerder ⁽¹⁰⁾ was, dienende tot zynder queste, zoverre die hy van doene hadde, ter somme van 2 lb. gr. 's jaers; kende voorts de verweerere jeghens den heeschere ten voors. tyden ghecocht ende overghenomen hebbende, in een andere partie, al 't ghewrochte werc ten diveirsch en ende distincten pryse, daerof de prys beliep ter somme van 11 lb. 7 s. 2 d. gr., te bethaelene met leveringhe van beelden als vooren tot 20 s. gr. 's jaers, bedraghende t'samen ter somme van 33 lb. 7 s. 2 d. gr., by 3 lb. gr. 's jaers te bethaelene inde voors. leveringhe,

(8) Dat wil zeggen : lastig of moeilijk te maken.

(9) Hier en ook verder in den tekst voorzeker een verschrijving voor *Wedemaent*.

(10) Een *questeerder* is een inzamelaar van geld voor een liefdadig of godsdienstig werk.

up welcke partiën de verweerere den heesschere diversche leveringhen ghedaen hadde beloopende t'samen ter somme van 30 lb. gr., daarmede betaelt was 't jaer ende payment ghefallen Hoymaent 56, 't jaer ghefallen Hoymaent 57 ten instelle vander zake niet verschenen zynde, in teecken, dat 's verweerers leveringhe beliep ter voors. somme van 30 lb. gr., zo diende te noteeren dat d'heesschere by zynen heesch zegghende, nemaer met quader causen, dat de verweerere in 't voors. jaer 46 hem restende bleef de somme van 39 lb. 6 s. gr. by 3 lb. gr. 's jaers te betalene by zyne conclusiën, maer tendeerde tot betalinghe van drie jaren, te wetene: 56, 57 ende 58, bedraghende 9 lb. 6 s. gr., kennende alzo in effecte 30 lb. gr. ontfanghen t'hebben; ende angaende de derde coop van onghewrochten ende schoonen pampieren, daerof d'heesschere in zyn libel roerde, de verweerere wilde ooc niet loochenen tzelve ghecocht t'hebben met ghereeden ghelde, nemaer hadde den prijs van dien, dewelcke hem vergheten was, ter date vanden contracte ofte corts daernaer in twee paymenten betaelt, zo hy presenteerde by eede te verclarene volghende de rechten ende privilegiën der voorn. stede, nemende alzo conclusie van niet ontfanghelic, emmers in der vormen ende manieren, met heessche van kosten.

Ghesien 't intendit vanden heesschere metten overlegghe ten fyne van preuve in dese zake ghedient, naerdad partijen elcanderen daertoe gheadmitteert hadden, d'acte daerby de verweerere hem zeyde van preuve te verdraghen met 's heesschers kennesse ende voorts by zyne presentatie van eede by zynder andwoorde begrepen, de schriftelicke reprochen vanden verweerere daer jehghens d'heesschere zeyde te salverene by zyne voorgaende redenen, ende generalia juris, sluitende beede partijen daarmede de zake in rechte.

Ende ghehoort 't verclaers van eede vanden verweerere ende zynder huusvrauwe daernaer by ordonnancie interlocutoire van scepenen ghedaen, volghende 's heesschers delatie ende acceptacie vanden verweerere naer 't uutowysen vanden 8^{en} article vanden voorn. 's heesschers intendit, daarmede de zake anderwarf cam in rechte, ende gheconsidereert voorts al dat in dese zake dient ende behoort gheconsidereert te zyne, met deliberatie van rade, so was hendelinghe, by vonnesse van scepenen, de verweerere ghecondempneirt te betalene den heesschere 3 lb. 7 s. 2 d. gr.,

absolverende den verweerere vanden surpluisse van 's heesschers: heessche, ende denzelven verweerere condempnerende in 't rechte: derdendeel vande costen vanden processe, ter taxatie van scepenen, compenserende 't surplus omme redenen.

Actum den 16^{en} van Maerte 1558.

Ib., t. a. p., register van de vierschaar van Brugge: over de jaren 1558-1564, blz. 76-77 (11).

18.

1559 Mei 11. — *Schepenen van Brugge doen uitspraak in het geschil tusschen de weduwe van Willem Fernaghut en Quirinus van Belle: de eisch van de weduwe om terugbetaling van of breedere borgstelling voor een bedrag van zestien pond groot, die zij tegen een rente van twintig schelling groot 's jaars aan van Belle heeft in leen gegeven, wordt afgewezen.*

Ten poorterschen dinghedaghen ghehouden ter vierschaere der stede van Brugghe upden 17^{en} en 18^{en} daghen van Novembre 1557, zo hadde....., weduwe van Willem Fernaghut, heesscheghe, aldaer: upgheroupen ende betrocken Coryn van Belle, verweerere, ende comparerende ter diere causen in ghebannen vierschaere meestre: Symoen vander Cappelle, procureur ende machtich over der heesscheghe, zeyde ende vertoochde hoe de verweerere upden 25^{en} van Hoymaent 1551 by cedula van zynder handt verkent hadde vander heesscheghe ontfanen t'hebbene 16 lb. gr., belovende haer daervooren jaerlicx te betalene 20 s. gr., alzo dit al daerlicx blycken mochte byder cedula daerof zynde, die de voorn. Cappelle promptelick betoochde ende exhibeerde, ende want de verweerere tzydert 't expedieren van dezelve zyne cedula beghonnen hadde zekere zyne muebten te vercoopene ende bydien verarghert was van conditie, so tendeerde de voorn. Cappelle ten fyne vanden verweerere ghecondemneert t'hebbene de voorn. 20 s. gr. 's jaers te verzekerene up eenich souffisant bezet ofte by ghebreke van dien haer, heesscheghe, up te legghene ende betalene huere capitale penninghen van 16 lb. gr. metten verloope daerof verschenen ende noch te

(11) Deze akte werd reeds gepubliceerd in L. Gilliodts, *Mémoriaux de Bruges*. Recueil de textes et analyses de documents inédits ou peu connus, concernant l'état social de cette ville, du quinzième au dix-neuvième siècle, tom. II, blz. 34-37. Brugge, 1920., uitgave van de *Société d'Emulation de Bruges*.

verschynen totten uplegghen van dezelve penninghen, met heessche van kosten.

Waerjeghens Gomaer Coolman, als machtich over den verweerere, by andwoorde dede zegghen te kennen zyne cedula, nemaer was by derzelve cedula gheconveniërt dat hy, verweerere, de somme daerinne begrepen uplegghen ende betalen zoude een alf jaer naer dat hy van wegghen der heesscheghe daertoe ghesommeert ware, ende want de heesscheghe den verweerere maer ghesommeert en hadde Alderhelichmesse leestleden, so was zou, verweereghe, te vrouch up omme restitutie t'hebbene van dezelve penninghen, nemende bydien conclusie van niet ontfanghelic, emmers alsnoch, ende angaende 't bezet ende zekere byder heesscheghe verzocht sustineerde haer daertoe niet ontfanghelic, ghemerct dat hem, de verweerere, byden overgheleyden contracte niet ghestringiert noch verbonden en hadde, dat ooc niet blycken en zoude van zulcke deterioratie van 's verweerers conditie als dat hy daeromme ghehouden zoude wesen totten verzochten zekere, dienangaende nemende conclusie van niet ontfanghelic ende heesschende zelve kosten.

Ende de voorn. Cappelle over de heesscheghe accepterende de kennesse vanden verweerere van zynen signatuere zeyde, hoe gheen anscau te nemen en dede up 't inhouden vander cedula daer de verweerere hem simpliciter obligierde de capitale penninghen te restituere byde heesscheghe daertoe ghesommeert zynde een alf jaer te vooren, ghemerct dat zylieden belofte van restitutie van penninghen naer rechte niet gheadmitteert en was, zodat de heesscheghe zonder anscau daerup te nemene wel tenderen mochte tot huere ghenomen conclusie emmers alternative, dewelcke naer rechte ende conscientie ghefondeert was, byzondere dat zou, heesscheghe, presenteerde promptelic te doen blyckene van 't empireren van 's verweerers conditie by dat hy binnen corten tyden herrewaerts zyne goedinghen van diveersche zyne schuldenaers hadde laten arresteren ende te wetten afwinnen, also tselve blycken mochte by zeker arrest ten voorn. dinghedaghe aldaer te wette gheboden.

Ende de voorn. Coolman over de verweerere zeyde, dat nopende 't uplech vande penninghen notoire was dat alle contracten huerliedër forme hadden uiter conventie van partijen ende dat niement eenich contract in partie mochte approberen ende reprobieren zo d'heesscheghe aldaer scheen te doene, ende alzoverre als 't anne-

ghync de reste nopende de verzochte zekere verzochte de verweerere dach omme breedere te duplickieren ende jehghens depositie vander ghepretendeirde insolventie ende epiratie van 's verweerers conditie nieuwe faicten te moghen proponeren, denwelcken dach den verweerere schuldich was te gheschiene, midts dat d'heesscheghe aldaer niet en agierde uuter gheëxhibeirde obligatie maer uut zaken inde obligatie niet ghededuceert, ende overzulcx t'houdene was over eene raeuwe actie.

Ende d'heesscheghe zeyde ter contrarien t'agierene uut crachte vander cedula, emmers uut tghuendt dat tacite daerinne begrepen moest wesen, ende ghemerct datter pericle zoude mueghen wesen, duer het traineren vanden processe, d'heesscheghe verzochte gheadmitteert te zyne ter preuve van 's verweerers empiratie van conditie, admitterende van ghelycke den verweerere ter preuve vanden zynen, indien 't hem goet dochte. Ende de verweerere persisterde byden zynen stellende daermede beede partijen de zake in 't advys.

Al twelcke by scepenen ghehoort ende met deliberatie van rade overleyt, so was hendelinghe, ter maninghe vanden heere, d'heesscheghe ghewyst ende gheadmitteert ter preuve vander empiratie van 's verweerers conditie by huer voortghestelt.

Ghesien de preuve byder heesscheghe dienvolghende ghedaen, de scriftelicke reprochen vanden verweerere, d'acte daerby d'heesscheghe salveerde by impertinentiën metter acte van conclusie in rechte ghesien, ooc de preuve vanden verweerere ghedaen vande faicten begrepen by zyne voorgaende reprochen, naerdatt hy by appointemente interlocutoire van scepenen gheadmitteert gheweest hadde, de scriftelicke reprochen vande heesscheghe daerjehghens ghedient, d'acte daerby de verweerere salveerde met de generaliteyt van ghescreven rechte, daermede beede de voorn. partijen de zake in rechte sloten, ende gheconsidereert voorts al dat in dese zake dient ende behoort gheconsidereert te zyne met deliberatie van rade, so was hendelinghe, by vonnesse van scepenen, ter maninghe vanden heere, gheseit, ghewyst ende verclaerst, d'heesscheghe met hueren heesch, fynen ende conclusiën upden verweerere alsoch niet ontfanghelic, compenserende nietmin de costen vanden processe tusschen partiën omme redenen.

Actum den 11^{en} van Meye 1559.

Ib., t. a. p., register van de vierschaar van Brugge over de jaren 1558-1564, blz. 81 v. - 82 v.

19.

1559 Mei 11. — *Anton de Tollenare vraagt de executie van het pandbeslag op het huis «De Kardinaalshoed», toebehoorende aan Quirinus van Belle, om betaling te verhalen van een rente van 2 pond groot 's jaars.*

Ten poorterschen etc. zo hadde Anthuenis de Toolnare, heeschere, aldaer etc. Coryn van Belle ende ver [Marie] zyn wyf, verweerers, ende comparerende etc. van 2 lb. gr. eeuwelicke rente 's jaers, bezet etc. up een huus met zyne toebehoorten, gheheeten *De Cardinaelshoet*, staende ten voorhoofde ande noortzyde vande Noortzandstrate, midsgaders twee cameran daerachteran staende in 't Hanestratkin, toebehoorende de betrocken verweerers, de bezettinghe etc. upden 23^{en} van Maerte 1557 te wette etc. over 2 lb. gr. tsjaers t'achtere vande voorn. rente van eenen jaere ghevallen 12^{en} Martii 56 ende noch van alzo vele vanden jaere 57 naer de rechten etc. ende de ghenachten etc. upden 7^{en} van Meye 57 ghestelt etc., alzo dit al etc.; ende want de verweerers etc., so verzochte etc., tenware etc., ende naerdad etc., so was etc.

Actum etc. [den 10^{en} ende 11^{en} daghen van Meye 1559].

Ib., t. a. p., *register van de vierschaar van Brugge over de jaren 1558-1564*, blz. 86 r.-v.

20.

1561 Augustus 17. — *De drukker Quirinus van Belle verpacht aan den wijnhandelaar Steven Geins den kelder van zijn huis, genaamd «De Kardinaalshoed», gelegen aan de noordzijde van de Noordzandstraat te Brugge.*

Breydele, Bambeke, 17 Ougst 61. — Compareren in persooene Coryn van Belle voor 't college van scepenen der stede van Brugge, over een zyde, ende Stevin Geins, wynvercoopere binnen der voors. stede, ter andere, welcke comparanten kenden ende leden, kennen ende lyden midts desen, respectivelick verhuert ende ghehuert t'hebbene eenen keldere, staende inde Noordzandstraete der voorn. stede onder 't huus ghenaeamt *Den Cardinaelshout*, toebehoorende den voorn. Coryn, naerst 't Haenestraetkin, ende dit eenen termyn van 3-3 jaeren ter optie vanden voors. Stevin, danof 't eerste jaer

inneghinck den 7^{en} Ougst laetstleden, ende dit van de somme van 34 s. gr. tjaers. Dies es bespreck ende voorwaerde, dat dezelve Stevin ghehouden woerdt den inghanck vanden voorn. keldere: t'zyne propre coste te maeckene t'zyne gherieve, zonder de voorn. Coryn daerinne yet zal hebben te contribuieren, ende thenden vander voors. huere zal de voorn. Stevin ghehouden worden de voorn. keldere zo hy nu die t'zyne gherieve ghemaect heift.

Ib., t. a. p., *protocol van Joost Lambrecht, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaeren 1560-1564, blz. 9 r.-v.*

21.

1564 Januari 7. — *De stadsregeering van Brugge verleent aan den kramer Jan Woutersuene een certificaat van goed gedrag en zeden op het getuigenis van den drukker Quirinus van Belle ende den kramer Wouter van Mol.*

Pringheel, Boodt, 7 Lauwe 63. — Ten verzoucke van Jan Woutersuene, gheboren van Middelburch in Zeelandt, cramere van zynen style, vander oude van 22 jaeren of daerontrent, compareren in persooene Coryn van Belle, drukere, oudt 45 jaeren, ende Wouter van Mol, cramere, oudt 70 jaeren, beede poorters in Brugghe, dewelcke verclaersden by eede hoe 'zy zeere wel kennen ende over langhe ghekent hebben Jacob Vermeersch ende Tanneken, zyn wyf, beede poorters in Brugghe, ende wel weten dat zy gheduerende huerlieder huwelick gheprocreert hebben Gheerkin Vermeersch, dewelcke zy verclaersden insghelyck wel te kennen, ende dat zou ghehuwet es metten voorn. Jan Woutersuene, ende by consequentie es hemlieden kennelyck dat dezelve Jan midts den voorscreven huwelick poorter es deser stede, verclaersden voorts dat zy wel weten dat de voors. Jan van joncx kinde dat zy hem ghekent hebben binnen deser stede hem altyts eerlick ende ghetrauwelick ghehouden heift binnen deser stede, gheenssins ghesuspecteirt wesende met eenighe quaede fame, mare ofte suspitie, maer hem altyts hooren houden voor een joncman van eeren, zo hy alsnoch binnen deser stede ghehouden ende ghereputeirt es, zonder oynt yet van hem ghehoort t'hebben weerdich reproche, allegierende voor cause van scientie de voorn. depositanten, dat zy

daghelicx metten voors. Jan ghefrequenteirt hebben, ende bovendien de voorn. Coryn, dat de voors. Jan t'zynen huse over eenighen tyd heift ghedaen drucken lycken, boucken, imaigen ende andere zaecken, daermede hy ommeget, ende de voorn. Wouter, dat de voors. Jan vóór zyn huwelick t'zynen huse wel den tyd van 10 jaeren t'huus gheleghen heift ende bydien p e r.

Ib., t. a. p., *Overleg 1563-1564*, nr. 121.

22.

1564 Sept. 2 - 1565 Sept. 2. — *Posten uit de rekening van het Brugsche Vrije, houdende uitgaven aan Quirinus van Belle wegens levering van drukwerk.*

Quiryn van Belle, prentere, voor 't prenten van der ordonnantie byder Conincklycke Majesteit ghemaect up 't faict van der collectatie van der grute, by ordonnantie 9 lb. 4 s.

Adolf van Meetkercke, pensionnaris, verleyt hebbende ende betaelt eenen Quiryn van Belle, druckere, voor een duust billetten by hem ghedruet omme daerinne te scrivene de paste, ghewichte ende prys van den broode, dewelcke men ventende es ten Lande ende appendantsche van den Vryen, by ordonnantie 3 lb.

Brugge, rijksarchief, *fonds van het Brugsche Vrije*, nr. 304: *rekening van het Vrije over het dienstjaar 1564 (Sept. 2) - 1565 (Sept. 2)*, blz. 150 v., nr. 1 en blz. 152, nr. 3.

23.

1566 Februari 7. — *In vervanging van Quirinus van Belle, die gevluht is, wordt Nikolaas van Hardende aangesteld als voogd over Daniël, het minderjarige kind van Jan vanden Briele en diens vrouw Elisabeth van Belle.*

Clais van Hardende, biervoerdere gheweist, juravit voochd in stede van Coryn van Belle, vluchtich, met Symoen van Belle ⁽¹²⁾,

---

(12) Blijkbaar een verschijning voor: Symoen vanden Briele. Vgl. hooger document nr. 7.

te vooren voochd van Danneelken filius Jans vanden Briele by Lysbette van Belle, u x o r. Actum 7^{en} Sporcle 65, present: Peres, overziendere, Spaers, Bussche, scepenen.

Ib., stadsarchief, *Weeskamer van Brugge, register van aanstellingen van voogden-over de jaren 1558-1576*, blz. 107 v., nr. 9.

24.

1570 Juni 7. — *De stadsregeering van Brugge verleent vergunning aan Quirinus van Belle om als schoolmeester op te treden.*

Den 7^{en} dach van Wedemaent 1570 was by mynen heeren den schout, burchmeesters, scepenen ende raedt vander stede van Brugghe, naerdat hemlieden behoirlick ghebleken was vanden uprechten gheloove ende religie van Quirin van Belle, gheboren van deser voorn. stede, by attestatie van meester Pieter vander Donct, pasteur vande collegiale kercke van Sint Salvator vande portie vande Zelverstrate, ende andersins, denzelven Quirin van Belle gheconsenteert ende consenteren hem by desen tot leeringhe, onderwyse ende institutie [sic] vande kynderen deser stede ende andere in 't lesen ende scriyven schole te houden ende daerinne etc. ut supra [zoo hy totnochtoe ghedaen heeft voort te gaene ende continuerene, behoudens dat hy daertoe ooc verwerfve consent ende adveu van myn eerweerden heer den bisschop of zynen ghecommitteerde, ende dat hy voorts, zoowel aengaende zyne leeringhe als den boucken, den kynderen vooren te houdene ende allesins andersins hem voughe, draghe ende reghele naer de placcaten ende ordonnantiën van Zyne Majesteit up stick vande schoolmeestren, ghemaect ende uuytghegheven, up de peynen, bruecken ende amenden daerby gheordonneert. Ghedaen ten daeghe ende jaere alsboven].

Ib., t. a. p., *register van civiele sententiën, door schepenen van Brugge gewezen, over de jaren 1569-1570*, blz. 280.

25.

1586 Juli 7. — *Op het getuigenis van Jacob Janssuene, Quirinus van Belle en Jacob Heindrycx, verleent de stadsregering van Brugge een notoriteitsakte aan Jozine Cotte, weduwe van Joost Lambrecht, Margaretha Lambrecht, echtgenoot van Nikolaas van Vliersen en Zeger Loocman, echtgenoot van Anna Lambrecht.*

Tot verzoucke van joncvrauwe Jozyne Cotte, weduwe van Joos Lambrecht, Margriete Lambrecht, huusvrauwe van Claeis van Vliersen, ende Zegher Loocman, ghetrauwet hebbende Tanneken Lambrechts, compareren in persooene Jacob Janssuene, oudt 56 jaeren, Coryn van Belle, oudt 66 jaeren, ende Jacob Heindrycx, oudt 79 jaeren, al innewonende poorters deser stede, al lieden met eeren ende weirdich van trauwe ende gheloove in huerlieder depositie, dewelcke hebben verclaerst ende gheattesteirt by solemnelen eede over de gherechte waerheit dat zylieden zeere wel ghekent hebben wylen meester Jan Lambrecht ende Magdaleene vander Woude, zyne huusvrauwe, in huerlieder tyden ooc innewonende poorters deser voors. stede, ende wel te wetene dat dezelve meester Jan Lambrecht ende Magdaleene vander Woude in wettelicken [huwelicke] ghehadt ende gheprocreeirt hadden drie kynderen, te wetene: de voorn. Joos Lambrecht, Margriete ende Tanneken Lambrecht, zegghende voor cause van huerlieder wetenthede dat zylieden metten voors. meester Jan Lambrecht ende Magdaleene vander Woude in hueren levne daghelicx ghefrequenteirt hebben ende dezelve Joos, Margriete ende Tanneken Lambrecht t'hueren huuse by hemlieden zien upqueecken als huere wettighe ghetrauwe kynderen, verclaersende de voorn. Coryn van Belle bovendien dat hy gheduerende d'onbejaerthede vande voorn. Joos, Magdaleene ende Tanneken huerlieder voocht gheweest hadde, verclaersende zelve over de gherechte waerhede.

Actum, present: Stochove, Houtvelde, den 7^{en} Juli 1586.

Ib., t. a. p., *Overleg 1585-1586*, nr. 12bis.

LETTRES
du PRINCE de BROGLIE
évêque de Gand
au Baron JEAN de PELICHY
et à Mr JOSEPH van HUERNE
(1816-1821)

INTRODUCTION

Ce qui nous a paru spécialement intéressant dans la publication de ces lettres de Monseigneur de Broglie, évêque de Gand (1), et de M^r le Chanoine le Surre, son premier Vicaire Général, puis son secrétaire particulier, c'est leur caractère tout intime. N'étant pas destinées à la publicité, peut-être reflètent-elles, mieux encore que d'autres écrits, le fond de la pensée de l'illustre prélat et de son dévoué collaborateur sur des questions qui agitaient alors profondément l'opinion publique, telles que la prestation du serment d'obéissance « aux lois fondamentales » (2), c. a. d. à la Nouvelle Constitution, les mesures draconiennes prises vis-à-vis de l'enseignement (3), la citation de Mgr de Broglie et son peu d'empressement à comparaître, comme évêque, devant un tribunal laïque (4), les faux bruits qui circulaient sur sa démission canonique, la peine que lui causait la misère dont souffrait le pays (5), et les mesures qu'il préconisait pour mieux assurer

---

(1) L'évêché de Gand comprenait alors les deux Flandres.

(2) Lettres des 12 et 25 mai et du 26 nov. 1816, puis du 18 oct. 1820.

(3) Lettre du 27 sept. 1819 (voir note n° 2) et du 1 oct. 1820.

(4) Lettre du 14 janvier 1817.

(5) Lettre du 7 janvier 1819.

le ravitaillement ⁽⁶⁾, son désir de vivre pour préserver son église du schisme qui la menaçait ⁽⁷⁾, les efforts tentés par Rome pour faire révoquer le jugement prononcé contre l'évêque de Gand et pour faire mieux respecter les droits et les privilèges de la religion catholique ⁽⁸⁾, l'insurrection possible si le régime perdurait (prévision des événements de 1830) ⁽⁹⁾, la perte de l'instruction publique en Belgique comme en France ⁽¹⁰⁾, les propositions qui furent faites à Mgr de Broglie d'accepter un évêché en France et son inébranlable volonté de ne pas renoncer à celui de Gand ⁽¹¹⁾, l'impérieux devoir des pères et mères de familles chrétiennes ⁽¹²⁾, le manque de vigueur des hommes de bien en France ⁽¹³⁾, la situation de ce dernier pays et les questions politiques qui l'agitaient, à cette époque ⁽¹⁴⁾, l'absence totale de ressentiment que Mgr témoigne à l'égard du gouvernement néerlandais (qui l'avait pourtant persécuté et exilé), lorsqu'il désapprouve les menées d'un certain Granier dit de Beauregard, menées qui auraient pu mettre dans l'embarras le même gouvernement ⁽¹⁵⁾.

Ceci ne se concilie guère avec l'opinion émise par Yves Schmitz dans son ouvrage récent, intitulé *Guillaume Ier et la Belgique*, p. 110-112 et 139, opinion selon laquelle Mgr de Broglie aurait « souhaité ardemment la réunion de nos provinces à la France » sous le sceptre des Bourbons ⁽¹⁶⁾.

(6) Lettre du 4 janvier 1817.

(7) Lettre du 7 janvier 1819. Projet du gouvernement néerlandais de créer une « Eglise Belgique indépendante ».

(8) Lettre du 27 sept. 1819.

(9) Même lettre.

(10) Lettre du 12 janvier 1820.

(11) Même source.

(12) Même lettre.

(13) Même document.

(14) Voir surtout les lettres du 31 janvier 1818, du 12 janvier 1820 et du 1 octobre suivant.

(15) Lettre du 12 janvier 1820.

(16) Il est vrai que dans son mandement du 14 juin 1814, sur le retour du St Père à Rome, il exprima son regret *personnel* de ne plus appartenir à l'Etat Français, qu'il fit l'éloge de Louis XVIII

Si tel avait été son désir il n'aurait pas blâmé et regretté les faits et gestes de cet intrigant, parce qu'ils auraient pu causer des embarras au gouvernement de Guillaume d'Orange (17).

Que, dans son for intérieur, lui évêque catholique, il eût préféré traiter avec un souverain catholique plutôt qu'avec un prince protestant, cela ne paraît guère douteux ; mais qu'il ait agi, sous quelque forme que ce soit, pour atteindre le but que Schmitz lui attribue, ceci ne nous semble nullement prouvé (18).

Il était trop intelligent pour ne pas s'apercevoir que toute la politique des Hautes Puissances avait alors pour but, en créant le royaume des Pays-Bas, d'établir une barrière contre les envahissements toujours possibles de la France.

Homme d'ordre par conviction et par tradition, il s'opposait nécessairement à tout ce qui pouvait troubler le régime légitimement établi.

Mais, il faut bien l'avouer, il ne lui était pas facile de s'entendre, en tous points, avec le Roi Guillaume, prince non dépourvu de qualités et de mérites, mais imbu d'idées calvinistes et josphistes, monarque absolu dont aucune autorité ne partageait ni ne tempérerait le pouvoir.

De son côté, Mgr de Broglie, issu de trois générations de maréchaux de France, n'avait pas l'habitude, dans ses décisions et ses négociations, d'y aller par quatre chemins. Lorsqu'il

et constata l'influence de la France, tant pour le bien que pour le mal ; mais l'expression de ces sentiments ne nous semble pas justifier l'insinuation d'avoir voulu pousser à un rapprochement ou à une annexion et aucun autre mandement de cet évêque n'a de rapport avec le sentiment qui lui est attribué.

(17) Lettre du 12 janvier 1820.

(18) H. Pirenne, dans son *Histoire de Belgique*, t. VI, est un peu plus modéré dans son appréciation des agissements de Mgr de Broglie. Nous croyons du reste avec l'auteur d'une intéressante notice sur l'illustre prélat (Mr le Chanoine Claeys-Boulaert), opinion exprimée dans une missive personnelle datée du 21 octobre 1946, que cette matière si délicate doit nécessairement être traitée avec réserve et avec respect.

avait la conviction de défendre les intérêts spirituels de ses ouailles et lorsqu'il croyait agir conformément aux désirs de la Cour de Rome, il allait droit au but sans s'émouvoir et sans aucune tergiversation. Ceci cadrerait avec son caractère fort décidé, ses habitudes et ses traditions.

Relevons encore, dans sa correspondance publiée ci-après, son admiration si vive et si sincère envers le clergé de son diocèse et envers son excellent peuple des Flandres (19). Quoique français d'origine, Mgr de Broglie était en effet très profondément attaché à son clergé flamand, dont il appréciait grandement la piété, le dévouement et la parfaite orthodoxie. Il aimait aussi tout particulièrement ce bon peuple flamand resté si fidèle à sa foi et pour lequel il combattait vaillamment afin de le sauver des périls dont il était menacé. Ces sentiments si dévoués et si cordiaux envers ceux qu'il aimait à nommer « ses chers collaborateurs » et envers ses chères ouailles débordent de la majorité des missives que nous publions plus loin et nous paraissent une des caractéristiques de son épiscopat.

Signalons enfin la lettre d'adieu si édifiante et si touchante qu'il adresse, de Paris, à « son très cher et fidèle ami », le Baron de Pélichy, le 29 juin 1821, moins d'un mois avant sa mort, et, par son intermédiaire, aux membres du clergé qui étaient le plus en rapport avec son correspondant : Mr Corselis, curé doyen de Bruges, Mr Willem Desmet, curé d'Iseghem, Mr Ignace Capelle, curé d'Emelghem lez Iseghem, et d'autres ecclésiastiques qu'il avait rencontrés chez son ami.

Ces lettres, qui s'échelonnent entre 1816 et 1821, se rapportent à une des périodes les plus mouvementées de la vie de Mgr de Broglie. L'intimité qui s'établit entre ce prélat et son correspondant, le Baron Jean de Pélichy, se produisit par étapes. Les premières missives sont de simple courtoisie ; mais

---

(19) Lettres du 7 janvier 1819, du 29 juin 1821 et du 27 sept. 1821.

bientôt elles revêtent un caractère plus intime, plus confiant. Elles prennent alors un ton de plus en plus paternel et affectueux. On s'aperçoit qu'elles ont été entrecoupées d'entrevues fréquentes et de séjours plus ou moins prolongés à Bruges ⁽²⁰⁾ et à Iseghem ⁽²¹⁾. Cette bonté, cette attention particulière s'étend peu à peu à toute la famille de Pélichy, preuve d'entrevues multipliées.

La lettre du 12 septembre 1820, dans laquelle, suivant les instructions de son évêque, M^r le Surre demande au Baron de Pélichy, pour le cas où « des sujets seraient pris dans le diocèse de Gand pour les faire évêques (ce dont il n'est alors nullement question) » quels seraient, selon lui, « les plus aptes à tous égards : sérieux, piété, connaissance des hommes et des choses, fermeté, figure et manières, extérieur (réputation et extraction peut-être) etc. etc. » paraît très significative à cet égard. Cette missive révèle, à elle seule, l'intimité, la confiance réciproque qui caractérisent cette correspondance et nous paraît justifier sa publication.

Pour faciliter la tâche du lecteur, nous ferons précéder la dite correspondance de courtes notices ⁽²²⁾ sur :

1° Le Prince de Broglie, Evêque de Gand.

2° Le Baron Jean de Pélichy.

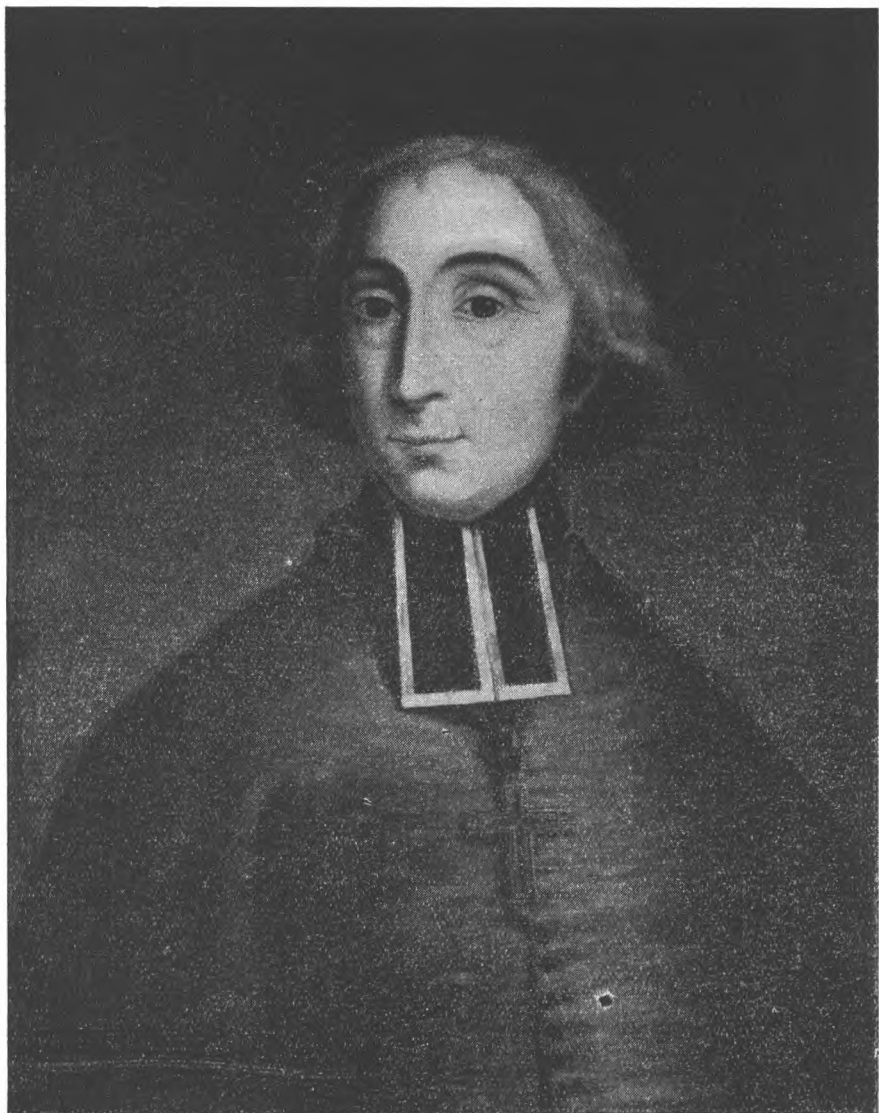
3° Mr Joseph van Huerne.

4° Le Chanoine le Surre, Ier Grand-Vicaire, puis secrétaire particulier et compagnon d'exil de Mgr de Broglie.

(20) Sa lettre du 4 janvier 1817 en fait foi.

(21) Ses lettres du 14 janvier 1817 et du 31 janvier 1818 le prouvent.

(22) Nous remercions tout spécialement de leur si aimable et si précieuse collaboration à ces notices et aux notes qui suivent ou accompagnent les lettres imprimées ci-après M. le Chanoine Claeys-Bouüaert, Vicaire Général de Mgr l'Evêque de Gand, M. le Chanoine Asseloos, Secrétaire de l'évêché de Bruges, M. l'abbé English, archiviste de l'évêché de Bruges, M. Van den Haute, Conservateur des Archives de l'Etat, à Gand, et M. Dewitte, Conservateur des Archives de l'Etat, à Bruges, ainsi que son personnel fort obligeant.

LE PRINCE MAURICE de BROGLIE

Evêque de Gand

portrait peint par Melle Gertrude de Pélichy, artiste-peintre, membre de l'Académie de Vienne, tante du Baron Jean de Pélichy, le destinataire des lettres publiées ci-après. Ce tableau se trouve actuellement à Bruges, chez le Baron Charles Gillès de Pélichy.

5° Le Chanoine Bousen, Secrétaire de l'Evêché de Gand, futur Evêque de Bruges.

Les missives de Mgr de Broglie furent précieusement conservées, au Château d'Iseghem, par notre grand-père le Baron Louis Gillès de Pélichy, dont la femme était la fille du Baron Jean de Pélichy susdit, puis, en la même résidence, par son fils le Baron Alexandre Gillès de Pélichy, et enfin par nous, au château de Maele et en notre maison de Bruges, en vertu d'un don que notre père nous en fit.

1. MONSEIGNEUR de BROGLIE.

Maurice Prince de Broglie ⁽²³⁾ naquit, le 5 septembre 1766, au château de Broglie ⁽²⁴⁾ en Normandie, de Victor François, Duc puis Prince ⁽²⁵⁾ de Broglie, Maréchal de France et de Dame Louise Augustine de Crozat de Thiers ⁽²⁶⁾, sa seconde femme ⁽²⁷⁾, fille puinée de Louis Baron de Thiers, Lieutenant Général de Champagne. Son père, son aiëul le Comte François de Broglie, créé, pour sa valeureuse conduite, Duc, puis aussi Maréchal de France, son bis-aiëul, le Comte ⁽²⁸⁾ Victor-

(23) *de Broglie armes* : d'or au sautoir ancré d'azur. Rietstap, *Arm. gén.*, t. I, p. 307.

(24) La terre et baronnie de Ferrière fut érigée en duché en faveur de son père, en 1742, sous la dénomination de Duché de Broglie, par le roi de France.

(25) Titre du St Empire accordé, motu proprio, à son père et à tous ses descendants par lettres patentes datées de Vienne, le 28 mars 1759. Rietstap, *Arm. gén.* t. I, p. 307.

(26) *de Crozat, armes* : de gueules au chevron d'argent, accompagné de trois étoiles de même, 2 en chef et 1 en pointe, de la Chenay-Desbois, *Dictionnaire de la noblesse*, t. VI, p. 605.

(27) Il avait épousé en premières noces Dame Marie Anne du Bois de Villers ; même source, t. IV, p. 287.

(28) Le titre de Comte était déjà attribué à Amédée de Broglie, père de François, dans les « lettres de naturalité » qui furent accordées à celui-ci, en février 1654. La famille de Broglie est originaire du Piémont. « Ubert » Broglia, Sénateur de la ville et République de Quiers, y fonda, en 1220, le monastère des Dominicains. La veuve de Guillaume Broglia, frère d'« Ubert », fut, en 1256, avec Mathilde Guialardi, la fondatrice du Monastère de la Maison Dieu, connue plus tard sous le nom de Saint André. de la Chenay-Desbois, *Dictionnaire de la noblesse*, t. IV, p. 230 et 231.

Voir aussi pour la généalogie de la famille de Broglie le manuscrit

Maurice de Broglie, également Maréchal de France, lui léguaient l'énergie peu commune et l'esprit de devoir qui caractérisèrent toute sa vie. L'éducation profondément chrétienne que lui donna, dès sa plus tendre enfance, sa mère, très pieuse, toute empreinte de la distinction et des autres qualités sérieuses des vraies grandes Dames d'autrefois, permit à l'historien de Gerlache ⁽²⁹⁾ d'écrire, quelques années après sa mort : « S'il y avait en lui (le Prince de Broglie) quelque chose de l'homme du monde, du grand seigneur et du courtisan, le caractère de prêtre y dominait. Doué de beaucoup d'esprit et d'un grand talent pour la prédication, il avait une foi très vive, aimait beaucoup la prière et était très édifiant à l'autel. De plus, il était affable dans ses relations, spirituel dans la conversation, et plein de franchise avec tout le monde, même avec les ministres de l'empereur ».

Ordonné prêtre, le 11 mars 1792, durant l'émigration, il fut désigné, en 1796, pour la prévôté du chapitre de Posnam par Frédéric-Guillaume III roi de Prusse qui l'avait pris en affection.

Supportant mal le climat de la Pologne, il passa l'hiver de 1802 à Paris et Napoléon, qui aimait à s'entourer de représentants de l'ancienne noblesse, se l'attacha à titre d'aumônier de la Cour. Peu après, il le désigna pour l'évêché d'Acqui, en Piémont. Le Cardinal Caprara, légat du St Siège, lui donna, le 17 nov. 1805, la consécration épiscopale ⁽³⁰⁾. Le

---

conservé au château ten Berge à Koolkerke chez le Bon Ernest van Caloen. Il y est fait mention également d'un autre prélat appartenant à cette famille, Mgr Charles de Broglie, Evêque Comte de Noyon, Pair de France, proposé au Pape par le roi Stanislas de Pologne pour recevoir le chapeau de cardinal et cousin de Mgr Maurice de Broglie, Evêque de Gand.

(29) de Gerlache, *Histoire du Royaume des Pays-Bas*, Bruxelles, 1859, t. II.

(30) Le chanoine Claeys-Bouüaert, *Notice sur Maurice de Broglie, évêque de Gand*, parue en 1938, dans le *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, fascicules LVII-LVIII, p. 814 et 815.

climat du Piémont ne lui fut pas plus favorable que celui de la Pologne. Conformément aux désirs de l'empereur, il fut transféré, en 1807, au siège de Gand qui étendait alors aussi son autorité sur la majeure partie des anciens évêchés de Bruges et d'Ypres ⁽³¹⁾.

Successeur de Mgr Fallot de Beaumont (le restaurateur du culte après la période révolutionnaire), il compléta magnifiquement son œuvre par le développement qu'il donna à l'enseignement chrétien : établissement d'un petit Séminaire à St Nicolas, dès 1808 ⁽³²⁾, création, à Gand, de deux institutions pour l'éducation des jeunes filles : d'abord, dans l'ancienne abbaye de Doorseele, sous la direction des Dames de l'Instruction Chrétienne, puis, dans l'ancienne abbaye du Nouveau-Bois, sous l'égide des Sœurs de Notre-Dame. Il décida, de plus, l'ouverture des écoles dominicales pour le développement de l'instruction et de l'éducation des enfants du peuple ⁽³³⁾, etc. Son grand cœur le poussait aussi à seconder l'œuvre du digne Chanoine Triest ⁽³⁴⁾ et « à étendre de plus en plus ses institutions charitables » ⁽³⁵⁾. Il fit de

(31) Bref de sa Sainteté Pie VII et lettre Pastorale de Mgr de Broglie à l'occasion de son avènement au Siège Episcopal de Gand. *Recueil de quelques brefs pontificaux et de toutes les lettres pastorales et instructions de Mgr Fallot de Beaumont et de Mgr de Broglie*, t. II, p. 153 et 155, imprimé à Bruges, en 1809, chez François van Eeck.

(32) Il ne s'intéressait pas moins au développement du Petit Séminaire de Roulers. Témoin ce passage de son autobiographie : « Je n'avais pas moins d'affection pour le superbe Séminaire de Roulers, établissement digne du zèle de mon prédécesseur... Cette maison admirable par la bonté des études et la piété des maîtres aussi bien que des disciples, me sera toujours chère ». Chanoine van den Gheyn, *Maurice Prince de Broglie XIX Evêque de Gand. Autobiographie*, p. 51.

(33) Le R. P. Van der Moere, *Récit de la persécution endurée par les séminaristes du diocèse de Gand en 1813 et 1814*, p. 261.

(34) Le R. P. Van der Moere, opus cit., p. 261.

(35) Digne émule de St Grégoire le Grand, Mgr de Broglie n'écrivait-il pas dans sa lettre pastorale du 10 janvier 1809 : En subvenant aux besoins des pauvres, avec notre superflu, nous ne donnons pas du nôtre, mais nous rendons aux pauvres ce qui leur appartient. *Recueil de toutes les lettres pastorales de Mgr*

même lorsqu'une maladie contagieuse faucha, dans nos régions, 20.000 soldats. Plein de bonté, il visita lui même, les hôpitaux qui regorgeaient de malades (36). La défense des droits de l'Eglise, en matière d'enseignement, l'amena à faire de fructueuses et apaisantes démarches auprès de Mr de Fontanas, grand maître de l'Université (37). Il obtint de lui une interprétation plus large du décret sur l'Université impériale et tout ce qui en dépendait. Il eut également une influence apaisante, dans nos régions, en matière de conscription (38) ; il défendit encore, auprès du gouvernement, la liberté des congrégations religieuses et des fabriques d'église (39). Mais, après l'annexion des Etats Pontificaux (1809), il déclara ne pouvoir accepter la croix de la Légion d'honneur. « Sa conscience lui interdisait de prêter le serment de maintenir l'intégrité du territoire français » (40). Cette décision déplut à l'empereur.

L'heure des grandes épreuves allait sonner pour lui. Convoqué en juin 1811, avec tout l'épiscopat français, au Concile National de Paris, il fut, avec l'archevêque de Bordeaux Mgr d'Aviau, l'évêque de Tournai Mgr Hirn, et l'évêque de Troyes Mgr de Boulogne, l'âme de la résistance au sein de la commission chargée d'examiner un message de Napoléon, se résumant en cette question : « Le Concile est-il compétent pour fournir un moyen d'instituer les évêques sans le Pape, en cas que celui-ci continue de refuser les bulles d'institu-

---

Fallot de Beaumont et de Mgr de Broglie, Evêques de Gand, t. II, p. 239.

(36) Chan. Van den Gheyn, *Maurice prince de Broglie, Autobiographie*, p. 60.

(37) et (38) Chan. van den Gheyn, opus cit., p. 56 à 59 et le R. P. Van der Moere pour la question de la liberté d'enseignement, opus cit., p. 28 et 29. Mais peu d'années après, en vertu d'un arrêté du 15 nov. 1811, les petits séminaires et collèges furent fermés et sacrifiés aux lycées impériaux. Même source p. 29.

(39) et (40) Claeys-Bouüaert, opus cit., p. 814 ; voir pour plus de détails encore sur la liberté des congrégations religieuses et des fabriques d'église, le R. P. van der Moere, opus cit., p. 27 et 28.

tion ? » (41). La discussion fut mouvementée. Les Mémoires lus par les Evêques de Gand et de Tournai y furent fort remarqués et l'appui qu'ils y donnèrent à l'Archevêque de Bordeaux contribua puissamment à faire déclarer par la dite Commission « qu'il fallait s'adresser au Pape avant de rien changer au sujet de l'institution des évêques » (42). Après de longs débats, et malgré l'insistance de Napoléon pour faire admettre une proposition nouvelle émise sous la forme d'un décret proposé au soi-disant concile, la commission persévéra dans son opinion et déclara finalement, le 10 juillet 1811, par 8 voix contre 4, qu'il n'y aurait « point de décret du concile sans l'approbation demandée et obtenue du Pape ». Le schisme dont la France et les pays annexés étaient menacés était détourné.

Se sentant vaincu, l'empereur prononça le soir même la dissolution de l'assemblée et désignant lui-même, par ses rigueurs, les auteurs de son échec, il fit arrêter, dès la nuit du 11 au 12 juillet, les évêques de Gand, de Tournai et de Troyes. Ils furent transportés au donjon de Vincennes (43).

Mgr de Broglie y fut mis, durant 4 mois, au secret le plus rigoureux. Débilité par un état maladif, dans l'impossibilité d'avoir des nouvelles exactes de la volonté du Pape et de la situation de son diocèse, il finit, *sous la contrainte*, par se résigner, le 23 nov. 1811, à signer un acte de démission de son évêché de Gand. Il fut alors transféré à Beaune, en Bourgogne, où il devait demeurer sous la surveillance de la police.

Le Chapitre de la Cathédrale de Gand refusa de nommer des vicaires capitulaires, estimant, avec raison, que cette démis-

---

(41) et (42) R. P. Vander Moere, *Récit des persécutions endurées par les séminaristes de Gand*, p. 65 à 71.

(43) Les chanoines van de Velde et Duvivier, respectivement théologiens de Mgr de Broglie et de Mgr Hirn, y furent enfermés avec eux.

sion n'avait pas été donnée *librement* ; et le domestique de l'évêque ayant été arrêté, dans cette ville, et trouvé porteur de lettres écrites par Mgr de Broglie à ses vicaires-généraux, le prélat fut interné, en février 1812, sur l'ordre de Napoléon, dans la prison d'Etat de l'île Ste Marguerite (près de la côte provençale). Il y subit, durant près d'un an, la détention la plus rigoureuse ; puis il fut ramené à Beaune, après le désastre de Russie. De plus en plus abattu par la maladie et las des souffrances endurées dans la prison d'Etat, isolé et sans soutien, il fut de nouveau *contraint* de signer une démission que la grande masse du clergé et des fidèles de son diocèse refusa de reconnaître comme ayant été *librement* consentie. Le Pape ne lui avait du reste donné aucune force canonique. Quand, peu de temps après, le président du tribunal civil de Gand vint lui demander de signer la confirmation de cette démission, il s'y refusa obstinément et inébranlablement. Puis, lorsqu'il eut exposé, par écrit, sa situation au Pape Pie VII, lui-même captif à Fontainebleau, celui-ci le réconforta pleinement et lui dit qu'il le maintenait à la tête de son diocèse ⁽⁴⁴⁾.

Rentré à Gand, en mai 1814, après la première chute de Napoléon, il y fut reçu triomphalement, *en confesseur de la foi*, par le clergé, tout entier, les séminaristes persécutés rentrés de leur exil à Wezel et un immense concours de peuple portant des palmes à la main. « A ce spectacle », écrit Mgr de Broglie, dans une relation ⁽⁴⁵⁾ des événements faite au Souverain Pontife, « je ne pus retenir mes larmes » ⁽⁴⁶⁾. Dans un bref hautement élogieux, Pie VII rappela les épreuves de l'évêque et proclama la constance dont il avait fait preuve. Il conclut en disant : « ce que vous pouvez avoir concédé à

(44) Chanoine Claeys-Bouüaert, opus cit., p. 814 et 815.

(45) R. P. Vander Moere, opus cit., p. 198 à 202.

(46) Lettre écrite au Souverain Pontife, quelques mois plus tard pour lui rendre compte des événements. Même source p. 201.

la faiblesse (47) a été abondamment racheté par votre admirable conduite universellement reconnue » (48).

Le Gouvernement provisoire avait solennellement promis, dans sa déclaration du 7 mars 1814, de rétablir la religion catholique dans son ancien état. L'évêque de Gand profita de l'occasion qui se présentait à lui pour charger ses vicaires généraux les chanoines Goethals et Maertens ainsi que le secrétaire de l'évêché, le chanoine Boussen (49), de la composition d'un mémoire sur l'état religieux du pays pour l'envoyer, en octobre 1814, au Congrès de Vienne (50). Mgr de Broglie demandait, dans ce mémoire, pour nos provinces « la permission de se réunir en Etats, autant que possible suivant l'ancienne constitution du peuple belge ». On ignorait encore alors le sort de la Belgique et, dans l'intérêt de la religion comme de la patrie, l'évêque préférait la voir libre qu'asservie. « Ce vœu n'avait donc rien que de louable » (51), écrit le R. P. van der Moere « et pourtant », ajoute l'écrivain, « Monseigneur de Broglie fut dépeint par ses adversaires, comme un ennemi de la Civilisation moderne, et comme un homme encrouté de vieux préjugés ».

Les persécutions reprirent de plus belle. L'évêque avait établi, d'abord à Rumbek, le 15 juillet 1814, au château du Comte de Thiennes, puis à Destelbergen, dans la famille Gobert, une maison de retraite pour les ecclésiastiques, où de jeunes prêtres étaient spécialement formés à l'éloquence

(47) M^r le Chanoine Claëys-Bouüaert rapporte qu'avec une touchante humilité, il confessa dans un mandement adressé à ses diocésains, ce qu'il appelait sa faiblesse : « Les forces du corps » écrivit-il, « étant presque entièrement épuisées, l'esprit perdit aussi un moment celles qu'il avait plu au Seigneur de lui donner » (14 juin 1814). Opus cit., p. 815.

(48) Même source p. 815.

(49) Le futur évêque de Bruges.

(50) Ces dignes ecclésiastiques furent traduits de ce chef devant la Cour d'Assises de Bruxelles et accusés d'avoir, au nom de leur évêque, émis des vœux en faveur du retour à l'ancien régime. R. P. Van der Moere, opus cit., p. 265.

(51) Opus cit., p. 263.

sacrée. Plusieurs ex-jésuites en faisaient partie. Certains auteurs prétendent que tous ces ecclésiastiques étaient affiliés à la Compagnie de Jésus (52). Ils avaient pris le nom de Pères de la Foi. Le nouveau gouvernement y vit un essai de constitution d'une communauté religieuse et en ordonna la dispersion (53). En Bon Pasteur Mgr de Broglie donna asile, en sa propre demeure (54), à ses ouailles persécutées.

Conjointement avec les évêques de Namur, de Tournai et les vicaires généraux de Malines et de Liège, (évêchés vacants) il avait adressé au roi Guillaume, le 28 juillet 1815, des « représentations respectueuses » sur le projet de nouvelle constitution. L'instruction pastorale qu'il fit paraître immédiatement après dans le diocèse de Gand, condamnait spécialement deux articles de ce projet : celui assurant à tous les cultes libre exercice et égale protection et celui garantissant à tous les citoyens, sans distinction d'opinion religieuse, le droit d'obtenir tous emplois et dignités dans l'Etat (55). Il

(52) Yves Schmitz, opus cit., p. 137, affirme que tous étaient des jésuites, qu'ils furent d'abord hébergés chez le Comte de Thiennes, puis dans la famille Gobert, à Destelbergen, puis enfin à l'évêché de Gand.

(53) Chan. Claeys-Bouïaert, opus cit., p. 816, et Vte Terlinden, *Guillaume Ier, roi des Pays-Bas, et l'Eglise catholique en Belgique (1814-1830)*, t. I, p. 197 à 200.

(54) Déjà antérieurement Mgr de Broglie s'était énergiquement opposé à la dispersion d'une communauté de Colettines établie à Bruges. Vte Terlinden, *Guillaume Ier, roi des Pays-Bas, et l'Eglise catholique en Belgique (1814-1830)*, t. I, p. 199.

(55) Les catholiques, surtout nombreux dans les provinces méridionales, craignaient l'extinction progressive dans cette contrée, du flambeau de leur foi ; ils redoutaient aussi une invasion de fonctionnaires protestants venant des provinces septentrionales. Vte Terlinden, *Guillaume Ier*, t. I, p. 103 à 105.

Les députés belges, chargés de la préparation de la loi fondamentale, avaient décidé qu'aux articles de la constitution hollandaise relatifs à la religion et à la protection égale des cultes il fallait ce correctif : « Quant à la religion catholique, apostolique et romaine, ses droits, ses prérogatives et sa hiérarchie et, en général, ses intérêts, le Roi fera le plus tôt possible un concordat avec le Saint-Père ».

En attendant ce concordat, le comte de Thiennes avait proposé comme amendement : « Que la religion catholique, apostolique et romaine continuerait à jouir dans les provinces méridionales de tous les droits, usages et coutumes, ainsi que de la hiérarchie,

défendait en même temps aux « notables » de donner au dit projet leur assentiment ⁽⁵⁶⁾. Celui-ci fut pourtant promulgué.

Un « *Jugement doctrinal* » signé par les évêques de Gand, Tournai, Namur, et les Vicaires Généraux de Liège et de Malines (sièges vacants), en septembre 1815, interdit alors aux catholiques de prêter serment à la Constitution. A la suite de cette défense, un grand nombre de magistrats ⁽⁵⁷⁾ et de nobles nommés dans l'Ordre Equestre ⁽⁵⁸⁾ donnèrent leur démission pour ne pas être astreints à prêter ce serment ⁽⁵⁹⁾.

Se basant sur une décision de principe de Benoit XIV, l'évêque de Gand refusa, sauf permission expresse de Rome, d'autoriser des prières publiques, pour des princes hérétiques, à l'occasion de l'événement attendu par la Cour de Hollande. Le bref d'autorisation de Pie VII ne parvint que quelques jours après la naissance du fils du prince héritier. La conscience de l'évêque avait été inflexible, mais l'autorisation lui étant parvenue, Mgr de Broglie s'empressa d'exprimer, dans un mandement, sa joie de pouvoir faire chanter un Te

dont elle avait joui sous les princes souverains catholiques, conformément aux lois et concordats ». Malgré l'appui de huit belges, dont trois libéraux, de deux hollandais et s'il faut en croire Rapsaet, du Roi lui-même, cet amendement avait été rejeté. Vte Terlinden, *Guillaume Ier*, t. I, p. 78 et 79.

(56) De fait, dans le diocèse de Gand, 340 notables sur 439 votants, rejetèrent le projet ; dans la ville de Gand, 70 sur 80 émirèrent un vote négatif (août 1815). Chan. Claeys - Bouuaert, opus cit., p. 816.

(57) A Bruges, le président du Tribunal, 3 juges, deux substitués. Vte Terlinden, opus cit., t. I, p. 122.

(58) C'est à ce jugement doctrinal que font allusion les lettres du 12 mai, du 25 mai et du 16 nov. 1816 adressées par Mgr de Broglie au Baron de Pélichy.

(59) Les évêques soumièrent l'expressions de leurs anxiétés au Souverain Pontife au sujet du serment et sollicitèrent une direction. La Secrétaire d'Etat fit ressortir alors auprès du Gouvernement hollandais ce que certains articles recélaient d'équivoque et de dangereux. Dans un bref envoyé aux évêques belges, Pie VII suggéra de chercher une formule qui pût concilier l'acceptation de la constitution avec le légitime scrupule des consciences. Les évêques adressèrent au roi une copie de cette bulle et l'affaire s'achemina vers une solution apaisante. — Chan. Claeys - Bouuaert, opus cit., p. 816.

Deum et de pouvoir donner ainsi à la famille royale cette satisfaction (mars 1817). Il chanta lui-même ce *Te Deum*, à Gand ; mais son attitude avait été jugée factieuse et blessante. En décembre 1816, le Ministre de la Justice, Van Maanen, avait proposé au roi d'intenter contre lui des poursuites judiciaires et, un an avant, l'évêque de Gand avait déjà été appelé à comparaître devant le Conseil d'Etat pour s'expliquer sur ses écrits doctrinaux. Il s'était contenté d'envoyer une justification écrite ⁽⁶⁰⁾. Les poursuites allaient cette fois, être menées à fond. Le gouvernement reprochait à Mgr de Broglie d'avoir, dans le « *Jugement doctrinal* » des évêques, largement inspiré par lui ⁽⁶¹⁾, critiqué et censuré un acte émanant de l'autorité publique et « d'avoir, par cet écrit, provoqué directement à la désobéissance au dit acte public ».

Il lui fit encore grief d'avoir, sur des questions ou matières religieuses, entretenu des correspondances avec une cour étrangère (Rome) sans en avoir préalablement informé le directeur général du culte et sans en avoir obtenu l'autorisation. Il lui reprochait, de plus, d'avoir publié, sans placet et sans visa, un bref et deux bulles du Pape ⁽⁶²⁾. Or, ce que le procureur général nommait si plaisamment « bulles » dans son réquisitoire, n'était autre que deux annonces d'indulgences plénières accordées par le Souverain Pontife.

Un mandat de comparution avait été lancé contre l'évêque de Gand, le 24 février 1817. Celui-ci dénia au juge laïc la compétence nécessaire pour connaître d'affaires spirituelles. Un mandat d'amener lui fut signifié, le 27 mars suivant ⁽⁶³⁾ ; mais, à l'exemple de St Athanase, il s'était dérobé à une per-

(60) Chan. Claeys-Bouüaert, opus cit., p. 817, et, pour plus de détails, Vte Terlinden, opus cit., t. I, p. 211 et suiv.

(61) Arrêt de la Cour d'Appel de Bruxelles du 8 nov. 1817.

(62) R. P. Van der Moere, opus cit., p. 266, note au bas de la page, et Vte Terlinden, opus cit., t. I, p. 227.

(63) Chanoine Claeys-Bouüaert, opus cit., p. 817.

sécution qui était dirigée *personnellement* contre lui et à laquelle le triste état de sa santé ne lui promettait pas de pouvoir résister avec la vigueur nécessaire ⁽⁶⁴⁾. Craignant plus sa propre faiblesse que la prison ou le bannissement, il avait remis, dès le début de mars 1817, à ses Vicaires-Généraux et à une autre personne de confiance, la déclaration suivante qui le dépeint tout entier ⁽⁶⁵⁾.

Déclaration : « Incertain si et comment je pourrai être traîné en jugement, comme j'y ai été cité, et ai refusé l'interrogatoire, en déclinant la compétence de la Cour Supérieure de Bruxelles, je déclare :

1° que si en cas de violence j'étais traîné à ce tribunal, ou à tout autre, je désavoue d'avance toute signature de moi, qui ne serait point en harmonie avec mon *Instruction* pastorale du 2 août 1815, et avec le *Jugement doctrinal* émané et signé, la même année, par les évêques de Tournai, de Namur, moi, et les vicaires généraux de Liège et de Malines (sièges vacants) ⁽⁶⁶⁾.

2° J'ordonne à mes vicaires généraux, au clergé du diocèse, aux fidèles mes ouailles, d'adhérer aux dits actes pastoraux précités, quand même j'aurais le malheur et la faiblesse, en état de contrainte, de les infirmer et rétracter partiellement ou en tout.

J'ajoute 3° que si par violence on me mène à un interrogatoire, et qu'on prétend que j'y aurais accédé à ce que j'ai

(64) Lettre écrite de Beaune, par Mgr de Broglie, le 2 mai 1817, à ses doyens. Même source, p. 817.

(65) R. P. Van der Moere, opus cit., p. 273.

(66) La loi fondamentale et le serment exigé par le gouvernement des Pays-Bas avaient été condamnés, le 19 mars 1816, par une note de la Secrétaire d'Etat adressée au dit gouvernement. Le *Jugement doctrinal* des évêques avait donc reçu la pleine approbation du St Père. Le bref *Accepimus tuas litteras*, du 5 mai 1816, adressé à l'évêque de Gand (reconnu comme l'inspirateur du *Jugement doctrinal*), renfermant des éloges à l'adresse de celui-ci et de ses collègues, puis l'annonce de négociations entamées avec le roi des Pays-Bas, renforce cette conviction. Voir Vte Ter Linden, opus cit., t. I, p. 161 à 173.

refusé jusqu'ici, on n'ait aucun égard dans mon diocèse à cette assertion, et que le clergé et les fidèles diocésains ne se prêtent à rien de contraire à mes dits actes pastoraux collectifs avec mes collègues, ou particulièrement émanés de moi seul, depuis mon Instruction pastorale du 2 août 1815.

4° Ma volonté et intention sont également, que tout ce que j'ai statué doctrinalement ou en matière de discipline ecclésiastique comme Evêque de Gand, reste *in statu quo*. En foi de quoi je signe cette présente déclaration.

† le Prince Maurice de Broglie
Evêque de Gand.

La Cour d'Assises du Brabant méridional n'avait maintenu que deux accusations articulées par le parquet : Le *Jugement doctrinal* et la correspondance non autorisée avec le St. Siège. Elle condamna, le 8 nov. 1817, le digne prélat, par contumace, à la peine de la déportation. L'exécution de la sentence eut un caractère particulièrement odieux. Le vendredi, 19 du même mois, jour du marché, le poteau auquel le jugement était attaché fut placé sur la place dite marché aux grains, à Gand, entre deux insignes malfaiteurs exposés à la honte publique. « Cette insulte », écrit l'historien de Gerlache, « excita un sentiment général d'indignation ». Quant à l'évêque de Gand, « il dut se trouver trop honoré d'une flétrissure qui rappelait involontairement le supplice de son divin maître » (67). Toutes ces persécutions et ces infamies ne firent que donner un nouveau lustre à sa vertu ; elles augmentèrent l'estime et l'affection qu'on avait pour lui (68). Dans son humilité, il avait offert au Pape, dans

(67) On retarda de quatre jours la date prescrite pour l'exposition du premier larron et on devança de trois jours celle de l'exposition du second pour essayer d'assortir l'évêque à ces malfaiteurs. Voir de Gerlache, *Histoire du Royaume des Pays-Bas*, t. II, p. 101, et Vte Ter Linden, opus cit., t. I, p. 226.

(68) Quant à ses adversaires politiques, ils ne tardèrent point

l'intérêt de son diocèse, de se démettre de ses fonctions. Mais ses doyens insistèrent respectueusement auprès du chef de l'Eglise pour que leur pasteur leur fût conservé, disant qu'il était « *supérieur à son siècle* », d'un zèle infatigable et qu'il « ne laissa d'autre bien à faire que celui qu'il ne put réaliser ». Le Pape lui ordonna « de continuer sa lutte pour la foi et la liberté de l'Eglise » (69). Pour lui faciliter la tâche il lui permit d'administrer son diocèse, de son lieu d'exil, par l'intermédiaire de ses vicaires généraux (70) jusqu'en des temps meilleurs. (Bref du 24 mai 1817. Bref *Non tam cito*) (71).

Avant de nouer les longues négociations, qui devaient enfin aboutir au concordat, le Gouvernement des Pays-Bas exigea, en 1821, comme condition préalable, « la démission ou la révocation de l'évêque de Gand, ou tout au moins sa suspension et son remplacement par un administrateur apostolique ». Cette question fut soumise par le St. Siège à la Congrégation des affaires ecclésiastiques extraordinaires. Celle-ci, après mûr examen, conseilla, à l'unanimité, au St. Père de répondre négativement à cette nouvelle exigence du gouvernement hollandais (72). Le Pape fut dispensé de donner à celui-ci une réponse ; car, minée par les douleurs

---

devant l'indignation du peuple, à reconnaître qu'ils avaient fait fausse route. « La responsabilité de cette mesure à la fois odieuse et mesquine, écrit Yves Schmitz, opus cit., p. 141, ne fut acceptée par personne ». Avec l'historien de Gerlache, nous aimons à reconnaître, en tout cas, que le roi Guillaume demeura parfaitement étranger à cet odieux affichage et à la marche de ce procès.

(69) de Gerlache, opus cit., p. 261 et 270.

(70) Ceux-ci, les chanoines Goethals et Maertens, furent emprisonnés en déc. 1820 avec un des secrétaires de l'évêché, « pour avoir publié des instructions pastorales d'un condamné, se qualifiant d'évêque ». Ils ne furent relâchés qu'après avoir subi une détention de 5 mois (25 mai 1821), la Cour d'Assises du Brabant ayant enfin acquitté les prévenus. Voir chan. Claeys - Boulaert, opus cit., p. 817.

(71) Même source, même page, et Vte Terlinden, opus cit., t. I, p. 241.

(72) 9 juillet 1821 « Responsum : omnes negative ». Pour les détails, voir Vte Terlinden, *Guillaume Ier*, t. I p. 242 à 244.

de l'exil, l'héroïque victime des persécutions de ce gouvernement venait de succomber.

Retiré à Paris et sentant ses forces dépérir, le Prince de Broglie avait dicté et signé, le 27 juin 1821, lendemain du jour où il avait reçu, avec une grande piété, le saint viatique, une très belle et très touchante lettre à ses chers diocésains. Nous en extrayons ce passage qui peut être considéré comme son testament d'évêque : « Je prie Dieu de toute mon âme, de répandre sur ce diocèse chéri, et sans cesse présent à mon cœur, les faveurs les plus abondantes, et de ne jamais permettre que le flambeau de la foi lui soit enlevé. J'engage mon clergé et tous les fidèles, et les conjure par les entrailles de Jésus-Christ, le pasteur suprême, de conserver toujours la plus parfaite union entre eux, et de se maintenir constamment et invariablement attachés au centre de l'Eglise catholique, apostolique et romaine et au chef visible qui la gouverne, et d'être dans toutes les circonstances dociles à la voix de cette Eglise, à laquelle Dieu a confié le dépôt des vérités saintes et de tous les moyens de sanctification et de salut » (73).

Mgr de Broglie rendit sa belle âme à Dieu le 20 juillet 1821. D'après ses dernières volontés son corps fut inhumé dans sa cathédrale de Gand (74).

2. LE BARON de PELICHY.

Le Baron Jean de Pélichy, honoré de la confiance et de la paternelle affection de Mgr de Broglie (les lettres que nous publions en font foi), est né à Bruges, le 2 mai 1774, du Baron Théodore, Sgr. de Turkswart, Conseiller Pensionnaire du Franc de Bruges, puis membre du Conseil des Flandres, et de Dame Elisabeth de Stappens de Harnes.

(73) Archives de l'évêché de Gand et R. P. Van der Moere, opus cit., p. 271 et 272.

(74) Chanoine Claeys-Bouüaert, opus cit., p. 817.

Devenu capitaine en premier à l'Etat Major de l'armée autrichienne, en 1804, il rentra dans sa ville natale, en 1807, après la bataille de Presbourg, et il y épousa, le 15 juin de la même année, Dame Marie van Huerne, fille de Joseph Sgr. de Schiervelde etc. et de Dame Marie Anne de Schietere de Lophem. Revendiquant courageusement, pour les Belges, les droits et les libertés ⁽⁷⁵⁾ qu'on leur contestait, il devint populaire dans nos Flandres. Lors de notre émancipation politique, en 1830, il fut élu, à la fois, membre du Congrès National à Bruges et à Courtrai. Il opta pour le district de Bruges. A l'Assemblée Constituante, il se montra partisan dévoué et convaincu des libertés religieuses et civiles. Elu puis constamment réélu sénateur, de 1831 à 1859, date de sa démission, il défendit vaillamment les mêmes principes au sein de la haute assemblée. Devenu conseiller communal, à Bruges, le 23 juillet 1835, il fut nommé Bourgmestre, le 26 février 1841, et il se dévoua, en cette qualité, au bien de ses concitoyens jusqu'au 31 décembre 1854, jour où il résilia ses fonctions. Une médaille d'or lui fut offerte par ceux-ci en témoignage de reconnaissance. Uni par des relations étroites avec le nonce Pecci, le futur Pape Léon XIII, il eut l'honneur de le recevoir en séjour à Bruges. Comblé d'ans et de mérites, devant Dieu et devant les hommes, il échangea son existence terrestre pour une vie meilleure, le 18 nov. 1859. Il était chevalier de l'Ordre du Christ et de l'Eperon d'or, officier de l'ordre de Léopold et décoré de la croix de fer.

---

(75) Le 8 juillet 1829, il revendiqua courageusement et très énergiquement la liberté d'enseignement à l'assemblée des Etats de sa province. (Voir le compte rendu de ces séances, aux archives du Conseil Provincial de la Flandre Occidentale). — En 1834, il était membre du Conseil de l'Université Catholique de Louvain créé par bref du Pape, à l'initiative des évêques de Belgique. Trois lettres de convocation aux réunions de ce Conseil, signées par Mgr Sterckx, archevêque de Malines et conservées dans nos archives personnelles, en font foi. Elles sont datées des 22 mai, 5 juin et 28 octobre 1834.

3. JOSEPH van HUERNE.

M. Joseph van Huerne, magistrat de la Prévôté, à Bruges (76), puis Conseiller Communal (1812-1817) (77), beau-père du baron de Pélichy, avait eu, comme lui, la bonne fortune de vivre dans l'intimité du prince de Broglie. Les vacances que celui-ci passait chez lui au château d'Iseghem, notamment en automne 1816, contribuaient à rétablir sa santé toujours chancelante. Il comptait y revenir en mai 1817 ; mais les événements se précipitèrent et nous n'avons pas la certitude qu'il put exécuter ce projet. Le vénérable évêque mentionne souvent M. van Huerne, et toujours en termes très affectueux, dans la correspondance qu'il entretenait avec son beau-fils. Cette publication renferme une lettre qui lui est spécialement destinée (78).

Il était fils d'Aybert van Huerne, Sgr. de Schiervelde,

(76) Conseiller héréditaire dit Reneur, depuis le 11 août 1792. Voir Louis Gilliodts, *Coutume de la Prévôté de Bruges*, t. I, p. 90.

(77) Baron H. de Herckenrode, *Nobiliaire des Pays-Bas*, t. II, p. 1088, notes.

(78) Dans les recueils de Mr Joseph van Huerne, conservés d'abord au château d'Iseghem, puis chez nous, à Bruges, nous trouvons encore des lettres de Mgr de Broglie, non reproduites ici, datées du 16 janvier 1809, du 5 janvier 1811 et du 4 janvier 1817, dans lesquelles il le remercie de ses vœux de nouvel an et les lui réciproque d'une façon particulièrement paternelle et affectueuse, spécialement dans sa dernière missive. Nous y trouvons aussi une lettre du 22 juin 1815 dans laquelle il lui annonce qu'il dînera chez lui le dimanche suivant, et celles des 7, 14 et 19 avril 1816 dans lesquelles l'évêque de Gand lui demande de l'aider dans les négociations entamées pour obtenir à nouveau la location, dans des conditions satisfaisantes de l'hôtel de Crombrugge afin d'en faire son évêché, à Bruges. Le 20 avril 1816, il logeait chez Mr Joseph van Huerne et il y séjourna plusieurs jours. Le 21, il y célébrait la Ste messe dans la chapelle privée revêtu de la chasuble de St Thomas de Canterbury, alors conservée à l'hôpital St Julien de Bruges et, le dimanche 22, il y confirmait, en son grand salon, dans lequel on avait dressé un autel, 188 personnes, enfants et adultes, dont la liste est conservée dans le même recueil.

Le 31 juillet 1816 il annonçait sa prochaine visite à Iseghem, à Mr J. van Huerne et promettait de lui conserver son curé puisque tous le désiraient et que lui-même « le demandait d'une façon si touchante ».

Le 18 février 1817, son Vicaire Général M^r le Surre lui écrivait que Mgr de Broglie viendra partager son repas, le dimanche suivant, avec Mgr de la Louisiane, Archevêque de Nouvelle-Orléans.

's Gravenwalle, Puyenbeke, etc., Conseiller Pensionnaire de la Ville de Bruges, et de Dame Marguerite Charlès, dame de Puyenbeke, Nieuwenhove, etc., petit-fils d'Aybert van Huerne, Conseiller Pensionnaire du Franc de Bruges, député aux Etats de Flandre, pendant 20 ans, Bourgmestre de la ville de Bruges, de 1735 à 1749, puis bourgmestre du Franc. Joseph van Huerne avait donc reçu en héritage de beaux exemples de fidélité au devoir et de patriotisme. Né, le 14 mai 1752, il avait épousé en premières noces dans la chapelle du château de Staden, Isabelle, fille de Jean, Comte de Carnin et Staden, Baron de Maele, et de Dame Charlotte le Poivre, en secondes noces, à Bruges, Dame Marie de Schietere de Lophem, fille de Thomas et de Marie Anchemant.

L'unique survivant de ses fils, Louis Désiré van Huerne, se fit jésuite et mourut, le 25 avril 1816, à Oswalda, en Russie Blanche. Sa fille Marie-Joséphine, épouse du baron Jean de Pélichy, lui donna deux petits-enfants, dont il est souvent question dans les lettres de Mgr de Broglie : Marie, qui épousa, le 4 août 1826, dans le grand salon du château d'Iseghem transformé en chapelle, Louis Baron Gillès de Pélichy, élu, plus tard, sénateur à Roulers, et Joseph Baron de Pélichy, ordonné prêtre, à Bruges, en 1838, fondateur et directeur des principaux établissements d'instruction libre, à Iseghem.

4. LE CHANOINE le SURRE.

M. Pierre-Jacques le Surre, né à Calais en 1763, avait été recommandé au Prince de Broglie par M. Emery, supérieur de St. Sulpice, prêtre d'une érudition et d'une fermeté remarquables, qui seul, en présence des grands officiers de la Cour, en séance solennelle du Comité convoqué, préalablement au Concile de Paris, par Napoléon, (pour chercher le moyen de donner l'institution canonique aux évêques, dans le cas où le Pape persisterait à ne pas accorder les bulles

de confirmation), osa prendre la défense des droits imprescriptibles du St. Siège et usa d'arguments qui impressionnèrent le monarque ⁽⁷⁹⁾. D'un caractère très résolu ⁽⁸⁰⁾ et d'un dévouement à toute épreuve envers l'Eglise de Rome, M. le Surre mérita l'entière confiance de son évêque. Celui-ci le nomma son premier Vicaire-Général et président du chapitre de la cathédrale. Il avait pour collègues, sous le gouvernement Hollandais, Messieurs Goethals et Maertens. S'étant entièrement solidarisé avec Mgr de Broglie, dans ses démêlés avec l'Empereur, et plus tard avec le gouvernement hollandais, il reçut, dès le 11 août 1809, l'ordre émanant du Ministre des Cultes, de donner sa démission. Ayant repris ses fonctions, lors de la chute de Napoléon, il reçut encore, le 18 mai 1818, de la part du nouveau gouvernement, l'ordre d'avoir à sortir, dans les trois jours, du royaume des Pays-Bas ⁽⁸¹⁾. Le chanoine le Surre se retira alors en France. Il y devint le compagnon d'exil et le secrétaire de son évêque. Pour obvier à l'insécurité des temps, il écrivait parfois aux amis de celui-ci, comme nous le verrons dans les lettres ci-annexées, sous les pseudonymes de : Du Vallon, de Voyageur, de Le Pélerin, et il semble qu'il contrefaisait parfois son écriture ou qu'il empruntait la main d'un autre secrétaire pour écrire les lettres imprimées plus loin. Après la mort du prince de Broglie, il devint successivement vicaire général du Cardinal de Croy, à Rouen, et de Mgr de Quelen, à Paris. Après avoir rendu de grands services à ces diocèses, il mourut comblé d'ans et de mérites, dans la capitale, le 7 juillet 1844 ⁽⁸²⁾.

(79) Voir Art and, *Histoire de Pie VII*, détails extraits des papiers du cardinal Gonsalès.

(80) Yves Schmitz, dans son ouvrage : Guillaume Ier et la Belgique, p. 390, dit qu'il a puissamment soutenu son évêque par sa volonté, son énergie et son astuce. Nous lui reconnaissons volontiers ces deux qualités : la volonté et l'énergie. Quant à l'astuce nous n'en avons pas trouvé de traces dans ses lettres que nous publions ci-après.

(81) Il y répondit par une brochure intitulée : Réclamations respectueuses adressées à S. M. le Roi des Pays-Bas.

(82) R. P. Van der Moere, *Récit de la persécution endurée*

5. LE CHANOINE BOUSSEN.

François-René Bousсен naquit, à Furnes, le 2 déc. 1774, de Laurent-Joseph et de dame Jeanne-Thérèse Van der Meersch. Ordonné prêtre en 1805, à l'âge de 31 ans, il ne tarda pas à être nommé secrétaire de l'évêché sous Mgr Fallot de Beaumont et le successeur de celui-ci, Mgr de Broglie, trouva en lui un précieux auxiliaire. Le 8 oct. 1814, il contresigna, en cette qualité, le Mémoire, tant critiqué par certains chefs de la franc-maçonnerie, adressé par son évêque aux Hautes Puissances assemblées au Congrès de Vienne, pour obtenir que nos provinces puissent « se réunir en Etats, autant que possible suivant l'ancienne constitution du peuple belge ».

Lors des persécutions que Mgr. de Broglie eut à subir de la part du gouvernement hollandais, il se solidarisa avec son chef hiérarchique. Arrêté, en 1820, avec les Vicaires Généraux Goethals ⁽⁸³⁾ et Maertens, puis menacé de la cour d'assises, il fut emprisonné, comme eux, durant plus de trois mois ⁽⁸⁴⁾. Le 27 juin 1821, le lendemain du jour où il reçut

---

par les séminaristes du diocèse de Gand, en 1813 et 1814, p. 281 et 282, et chanoine De Smet, Coup d'œil sur l'histoire ecclésiastique, p. 129, qui le lave de l'absurde accusation de la vente de certains volets du fameux tableau de l'Agneau de van Eyck.

(83) En témoignage d'estime toute spéciale et de reconnaissance Mgr de Broglie lui légua un très bel ouvrage. Voici l'extrait de son testament : « Je voudrais pouvoir donner à mon excellent ami M^r l'abbé Goethals, mon Vicaire Général à Gand, des preuves plus effectives de mon estime, attachement et vénération pour un ecclésiastique si saint et qui en temps des chutes n'a pas fait une seule faute, mais que donner à un homme si désintéressé, si détaché des choses terrestres ? Je lui donne en gage de souvenir et d'amitié mon Massillon complet ». « Je ne crois pas qu'il soit possible de rien dire de plus honorable » ajoute dans sa lettre datée de Paris le 30 sept. 1821, l'exécuteur testamentaire Robin, jurisconsulte. — Copie de l'époque reposant dans nos archives et conservée jadis dans celles du Baron Jean de Pélichy. Cette missive était adressée à « M^r l'abbé Goethals, Vicaire Général de l'évêché de Gand ».

(84) Pour avoir *publié* un écrit renfermant des instructions pastorales de Mgr de Broglie. Or cette lettre de l'évêque de Gand à ses vicaires généraux n'avait jamais reçu la publicité requise par les articles 204 et 205 du code pénal. Par arrêt du 25 mai 1821,

le saint viatique, dans sa dernière et touchante lettre adressée à ses diocésains, son évêque Mgr. de Broglie écrit : « Je dois aussi des témoignages d'intérêt et de reconnaissance à Messieurs Bousset et Rapsaet, mes secrétaires laborieux et dévoués à toutes les époques ». — Pour alléger la charge de Mgr. van de Velde, le nouvel évêque de Gand, le Pape Grégoire XVI rétablit, à la demande de ce prélat, l'évêché de Bruges et choisit pour titulaire Mgr. Bousset, sacré le 27 janvier 1833, et reçu solennellement en sa ville épiscopale le 23 juillet 1834. Il y mourut le 1 oct. 1848. Voulant lui donner un témoignage spécial de son estime, le même Souverain Pontife l'avait élevé à la dignité de Prélat Domestique de S.S. et d'Assistant au Trône Pontifical, puis à celle de Comte Romain, par lettres patentes du 19 sept. 1843 ⁽⁸⁵⁾.

B^{on} CH. GILLES DE PELICHY.

Textes des lettres de Mgr de Broglie et de son secrétaire M. le chanoine le Surre

Les lettres dont le texte suit, ainsi que les autres documents ci-annexés, furent conservées, durant plus d'un siècle, au château d'Iseghem, d'abord par leur destinataire le Baron Jean de Pélichy, puis par sa fille Marie, épouse du Baron Louis Gillès de Pélichy. Leur fils le Baron Alexandre Gillès de Pélichy en hérita et nous les transmit à son tour. Dès lors elles firent partie de nos archives personnelles, au château de Maele, puis en notre maison de Bruges.

---

la cour acquitta donc les trois accusés, Vte Ch. Terlinden, *Guillaume Ier*, t. I, p. 239 et 240.

(85) Le R. P. Van der Moere, *Récit de la persécution endurée par les séminaristes du diocèse de Gand en 1813-1814*, p. 288 et suiv.

1.

Gand, le 12 Mai 1816.

Monsieur le Baron

Reçus (1) tous mes remerciemens de votre aimable obligeance, d'avoir fait si bien arranger la précieuse bague qui m'est chère par le Saint qui l'a possédée (2) et permettez que j'ajoute aussi par la personne, qui a mis de l'amabilité à me la procurer. Veuillez, je vous prie, me faire savoir ce que je dois à l'ouvrier pour la facture dont j'ai été content. On m'a assuré que M^r van Huerne (3) et vous (4), étiez nommés membres de L'ordre équestre (5). Je

(1) Nous reproduisons, sans rien y modifier, l'orthographe adoptée par Monseigneur de Broglie et plus loin, par son secrétaire M^r le Chanoine le Surre.

(2) Saint Thomas de Cantorbery. La pierre de cette bague provenant de la chasuble de ce saint avait été cédée à Mgr de Broglie par l'hôpital St. Julien de Bruges, alors l'heureux possesseur du précieux ornement porté jadis par ce saint, ornement que Mgr l'Evêque de Gand aurait vivement désiré acquérir tout entier. (Tiré des notes de Mr Joseph van Huerne renfermées dans un recueil conservé d'abord au château d'Iseghem, puis, chez nous, à Bruges).

(3) L'arrêté royal du 14 avril 1816 n° 281 avait, en effet, nommé Mr Joseph van Huerne membre de l'Ordre Equestre de la Flandre Occidentale. Par lettre du 20 mai 1816, celui-ci avait déclaré ne pouvoir accepter cette nomination à cause de son grand âge et ne voulant se mêler d'aucune affaire politique. Cette nomination fut annulée par décret du Roi en date du 4 juillet 1816, n° 37.

L'arrêté royal du 26 avril 1816 n° 136 avait nommé le même Mr J. van Huerne membre des *Etats-Provinciaux* pour l'Ordre Equestre. Il y opposa son refus pour « cause de serment », par sa lettre du 22 mai. Archives de l'Etat à Bruges et Baron d'Abblaing van Giessenburg, *De Ridderschappen in het Koninkrijk der Nederlanden* ('s Gravenhage 1875), blz. 233.

(4) Le Baron de Pélichy fut nommé membre des *Etats Provinciaux* pour les campagnes, par arrêté royal du 26 avril 1816, n° 136. Par lettre du 23 mai 1816 il refusa pour cause de serment. Archives de l'Etat à Bruges.

A la suite de la déclaration du 21 août 1821 faite par le gouvernement des Pays-Bas, affirmant que le serment n'était déféré que sous le rapport civil et de l'approbation de cette interprétation par Rome, le Baron de Pélichy accepta plus tard sa nomination dans l'ordre équestre parce que le serment était devenu licite. Voir Vte Terlinden, *Guillaume I*, t. I, p. 255 à 257.

(5) Le clergé était supprimé comme ordre distinct dans la nation. La Chambre Haute était laissée à la nomination du Roi. La seconde Chambre devait être élue par les *Etats Provinciaux*, élus eux-mêmes par les trois ordres de la nation : l'ordre équestre, l'ordre des villes, l'ordre des campagnes. Loi fondamentale du royaume des Pays-Bas. Chap. IV des *Etats Provinciaux*. Le serment était exigé pour l'entrée en fonctions.

sais trop votre pensée et la sienne, pour ne pas juger, ce que vous avés déjà fait où ferés a cet égard, l'un et l'autre. Je me souviens avec plaisir, de celui que j'ai trouvé chés M^r votre Beau Père, et dans votre société, rappelés moi au souvenir de Mme de Pélichi, assurés Mr Vanhuerne de ma sincère affection. J'éprouve de la satisfaction a vous assurer vous même, que je vous porte le même sentiment, auquel je joins la considération très distinguée, avec laquelle

J'ai l'honneur d'être, Monsieur le Baron, Votre très humble et très obéissant serviteur

† Le Prince MAURICE de BROGLIE,
Evêq. de Gand.

A Monsieur le Baron de PELICHY,
chés M^r van HUERNE, Père
à BRUGES

2.

Billet joint à un envoi de livres fait en 1816.

Je vous envoie, Monsieur, 25 exemplaires d'un excellent ouvrage que l'on ne peut trop lire et répandre, comme préservatif contre les erreurs du jour ⁽⁶⁾ vous ne vous étonnerez pas, que je songe à vous quand il s'agit de bonnes choses, le nombre que je vous

---

(6) Déjà, en juillet 1815. des brochures avaient été distribuées aux « notables ». Citons un écrit anonyme du chanoine le Surre, Vicaire Général de Gand, intitulé : « *Avis aux notables de la Belgique, choisis par sa Majesté pour voter le rejet ou l'acceptation de la nouvelle constitution au nom des Belges* ». En août de la même année parut sous le titre de : « *Solution d'une question très importante* » une nouvelle défense pour les catholiques de donner leur assentiment au projet de constitution.

Une série d'ouvrages, de brochures, de tracts parut peu après pour défendre l'attitude énergique des évêques belges. Citons, entre autres. *Jugement doctrinal des Evêques du Royaume des Pays-Bas sur le serment prescrit par la nouvelle constitution*. — *Epître au bon sens par un tournaisien*. — Tournai 3 nov. 1815. — *Courtes dissertations sur quelques intérêts religieux, politiques, sociaux et individuels et examen de la garantie qu'on peut attendre, à leur égard, du projet de loi fondamentale rejeté par les Belges* 3. 1. 1816. — *Qu'en pensez-vous ? — Adresse du peuple belge à la nation anglaise* par le Chev. Pangaert-van der Stegen de Putte, Bruxelles 1815. — *Relation sur l'ordre équestre*, etc. etc.

Voir Vte Terlinden, *Guillaume I*, t. I, p. 87, 101, 105, 109, 110.

adresse vous prouve ce que je pense de votre zèle. Cet ouvrage se vend deux francs prix modique en raison de ce qu'il vaut, tachez d'en débiter à ce prix autant que possible, si cependant cela souffre difficulté avertissez m'en. Je profite avec plaisir de cette occasion et vous renouvelle assurance de mon amitié pour vous et intérêt pour toute votre famille.

† le Prince MAURICE de BROGLIE,
Evêque de Gand.

Monsieur
Monsieur de PELICHY
chez M^r van HUERNE
à BRUGES

3.

Gand, 25 Mai 1816.

Je vous remercie, Monsieur le Baron, de votre obligeance pour ma bague, j'en suis content, et je charge Mr Boussen (7), mon secrétaire, de vous en faire passer le montant, en vous priant de le remettre à l'orfèvre.

Je vous adresse cy joint un excellent écrit, sur et contre L'ordre équestre (8). C'est un bon résumé des motifs d'en renvoyer l'annonce si l'on en est choisi. Depuis le fatal arrêté du Roy pour rétablir le concordat et les articles organiques, bien des personnes encore flottantes (c'est inoui) quant à L'ordre équestre, en ont renvoyé l'annonce, motivant leur refus, outre les raisons d'avant, sur et contre le dit arrêté (9). Il me seroit pénible que l'excellent M^r

(7) Le futur évêque de Bruges.

(8) Une brochure émanant du vicariat de Malines dissuadait la noblesse catholique de faire partie de l'ordre équestre, chargé de nommer un tiers des membres des Etats Provinciaux, tant que toutes les difficultés relatives à la religion n'auraient pas été aplanies. *Réflexions sur l'ordre équestre*. S. l. n. d., in 16, 16 pp., brochure citée par la Vte Ter Linden, *Guillaume Ier*, t. I, p. 109. C'est probablement à cet écrit que le Prince de Broglie fait allusion dans cette lettre.

(9) Le Baron de Neven écrivait, le 18 août 1816, au prince de Metternich : « vingt huit membres de la noblesse, qui ont refusé de siéger dans l'ordre équestre de leur province pour ne pas prêter le serment voulu par la constitution, sont rayés par ordre du Roi des registres de la noblesse et quatre d'entre eux, chambellans de Sa Majesté, ont été déclarés déchus de cette qualité ». Vte Ter Linden, *Guillaume Ier*, t. I, p. 12.

Vanhuerne ne fit pas de même, dites le lui de ma part ⁽¹⁰⁾. Vu sa piété, son silence seroit un scandale.

Quant au silence sur la publication de la décision de Rome, vos raisonnemens sont justes, et a coup sur je serais coupable de ne pas faire connoître le prononcé approbatif et confirmatif de nos décisions doctrinales. Mais et c'est inoui, tandis que les gazettes d'Allemagne, Suisse et Angleterre, énoncent la chose décidée dans notre sens catholique, je n'en ai aucune nouvelle, j'en gémis comme vous et cela est incompréhensible ⁽¹¹⁾.

Si Mr Vanhuerne ne refusoit pas d'après cette lettre et l'écrit cyjoint, veuillez me le marquer, je lui écrirai ad hoc. Croyés à ma sincère et constante affection pour vous, que partage mon bon Vic. G^{al} ⁽¹²⁾ qui vous fait ainsique moi, mille affectueux complimens, de même qu'à Mr Vanhuerne et a ses filles ⁽¹³⁾.

† Le P^{oe} de BROGLIE, Evêque de Gand.

4.

A Madame la comtesse ⁽¹⁴⁾ de PELICHY,
au château d'Iseghem
par Courtrai à ISEGHEM.

(10) Mr Joseph van Huerne avait « à cause du serment », refusé, comme nous l'avons vu, par lettre du 22 mai 1816, de faire partie des Etats Provinciaux pour l'Ordre Equestre. Wantant marquer sa désapprobation à l'égard des agissements du Gouvernement des Pays-Bas envers les catholiques, il avait déjà refusé, le 20 du même mois, la reconnaissance de son ancienne noblesse par le Roi Guillaume.

(11) Le bref déjà cité, du 5 mai 1816, qui devait lui arriver quelques jours après, allait le rassurer.

(12) M^r le Surre, 1er Vicaire Général de Mgr de Broglie. Voir ci-dessus, la notice qui lui est consacrée.

(13) Mr Joseph van Huerne avait alors trois filles encore en vie : Charlotte qui avait épousé François Joseph fils aîné de Charles Comte de Lichtervelde, Chambellan, « Beer » de Flandre et de dame Théodora de Boulers ; Marie épouse du Baron Jean de Pélichy ; Antoinette, célibataire, Anne et Thérèse étaient décédées en bas âge.

(14) Légère erreur. Les de Pélichy portaient le titre de Baron. Exceptionnellement cette lettre, bien que destinée à sa famille toute entière, n'était pas adressée, cette fois, au Baron de Pélichy, mais à son épouse, probablement parce que celle-ci était la maîtresse de maison. Monseigneur de Broglie *lui* annonçait son arrivée conformément aux usages.

Gand, 20 7bre 1816.

Conformément à mes désirs, Madame je serai à Iseghem (15) mercredi prochain dans l'après midi. Je me réjouis d'avance de me retrouver avec vous, votre bon père (16) et Mr de Péligny.

Croyez tous 3 à l'attachement bien sincère que vous a voué

† Le Prince de BROGLIE
Evêque de Gand

Mgr de la Nouvelle Orléans (17), et M^r le Sure, se rappellent à vos souvenirs.

5.

Dadizeele, 26 9bre 1816.

A Monsieur de PELICHY,
chés M^r van HUERNE, Marguillier de St Sauveur
à BRUGES.

Je n'étois pas à gand, mon cher M^r de pelichy quand votre lettre m'y fut écrite elle a tardé a me parvenir sans que je sache pourquoi et ma demeure ici est encore un motif qui m'en a différé la connoissance, je le regrette véritablement. Sur la question proposée, je répons :

1° qu'on peut toujours faire serment de fidélité au roi, mais qu'on ne peut pas en ce royaume faire serment,

2° d'obéissance aux lois fondamentales du dit royaume

1° parceque le mot obéissance est actif et passif et qu'on ne peut le détourner de sa signification active,

(15) Dans un recueil de documents rassemblés par Mr Joseph van Huerne conservé au château d'Iseghem, puis chez nous, à Bruges, nous trouvons le texte de onze chronogrammes placés dans l'église d'Iseghem, en l'honneur de Mgr de Broglie par M^r le curé De Smedt et les strophes rimées d'un chant exécuté au dit château pour témoigner la grande joie causée par cette visite et fêter en même temps le cinquantième anniversaire de la naissance de l'illustre prélat.

(16) Mr Joseph van Huerne.

(17) Louis Guillaume Dubourg qui fut sacré évêque à Rome en 1815. Il administra les diocèses de la Louisiane et de la Floride avec le titre d'archevêque de Nouvelle Orléans.

2° que les lois fondamentales du royaume sont la loi fondamentale ou constitution actuelle de ce royaume le pluriel, *lois fondamentales* mis à la place du singulier, *loi fondamentale* est une chicane une subtilité pitoyable ;

3° les évêques et chefs du diocèse, ayant par leurs institutions ⁽¹⁸⁾ pastorales et surtout par leur jugement doctrinal, défendu le serment à la loi fondamentale a cause de ses articles contraires à la religion catholique il s'en suit qu'un catholique fidèle à son premier pasteur et à sa religion ne peut prêter serment de fidélité à la loi, ni aux lois fondamentales de ce royaume ;

4° déjà par le bref de sa sainteté du mois de mai dernier à l'Evêque de Gand et collectif pour ses collègues, la conduite et le zèle du haut clergé et de ses fidèles coopérateurs, est approuvé par le pape, d'ou il résulte que S.S. approuve la défense faite par les évêques et chefs du diocèse de prêter serment à la loi fondamentale, et par conséquent, qu'aucun catholique ne peut, sans cesser de l'être, faire ce serment, ce qui décide la question proposée.

5° la note du 19 mars 1816, envoyée par le cardinal Gonzalve au ministre du roi des pays bas, décide encore plus fortement la question ; vous avez cette note.

Donc, on ne peut prêter serment *d'obéissance ni à la loi, ni aux lois fondamentales*, on ne le peut ni comme juge, ni autrement, combien moins comme juge, car il y a une foule de circonstances, où les juges ont une participation *active* d'obéissance *active* aussi à la loi fondamentale.

Il en résultera et c'est le plan du gouvernement, qu'on écarte et écartera des places, les honnêtes gens, et les bons catholiques ⁽¹⁹⁾, mais non sunt facienda mala, ut eveniant bona et le salut de nos âmes, est avant tout.

J'espère, désire et veux revenir au printemps à Iseghem, j'y ai été si bien et je vous suis si attaché à tous, remerciés Mr Van Huerne de son envoy de bonne fleur d'orange ; dites à votre beau

(18) La graphie primitive de ce mot semble avoir été « instructions ». Une surcharge en à fait « institutions » mais cette surcharge est-elle de la main de Mgr de Broglie ? Cela paraît douteux

(19) Mgr van Velde de Melroy, ancien évêque de Ruremonde, quitta, pour ce motif le Conseil d'Etat, le duc de Beaufort, le Comte de Mérode-Westerloo, le Comte de Robiano, refusèrent de siéger aux Etats Généraux. Voir D e l p l a c e, *La Belgique sous Guillaume Ier* (Louvain 1899), p. 78.

père, femme et belle sœur (20), que je vous suis à toujours sincèrement affectionné.

† Le Prince MAURICE de BROGLIE,
Evêque de Gand.

6.

4 Janv. 1817.

Bien que j'écrive au bon et cher M. Van Huerne, pour le remercier de ses aimables souhaits, ainsi que pour lui offrir les miens, et à sa famille, je ne puis me résoudre à ne pas vous écrire un petit mot, pour vous remercier, Mon cher Mr de Pélichy, de l'obligeance que vous avés mise à distribuer le paquet dont vous me parlés. Vraiment oui, c'est un excellent écrit, mais comme vous le dites fort bien, il sera peu ou point lu par ceux auxquels il seroit le plus utile et nécessaire. On gémit du silence de Rome, il faut adorer en cela les vuës de dieu, qui a laissé assés de lumières aux cœurs droits et permet que les autres s'aveuglent. Je ne sais si la misère est dans votre pays de Bruges, comme partout ailleurs, il me semble phisiquement impossible que le peuple puisse vivre jusqu'à la moisson prochaine. Et interim on a longtems laissé l'exportation générale des grains, pour ne la défendre que par terre et non par mer, ce qui est inoui et lamentable. Je ne sais comment expliquer cette conduite du Gouvernement, sans recourir à un aveuglement surnaturel. Prions dieu qu'il éclaire le Roy et le fasse revenir de cette mesure, et d'autres dont il gémira plus tard. J'espère vous voir à Bruges dans le courant de ce mois, et je m'en fais une fête, dites le à votre aimable épouse, a laquelle de même qu'à vous, je souhaite tous les bonheurs possibles, sans oublier les gentils enfans (21), et en me souhaitant a moi-même le charme de votre société. Agréez la nouvelle assurance de l'affection, que vous a voué.

† Le Prince de BROGLIE,
Evêque de Gand.

Monsieur le Baron de PELICHY,
à BRUGES.

(20) Mademoiselle Antoinette van Huerne, la plus jeune fille de Mr Joseph van Huerne, qui demeurait habituellement avec lui.

(21) Ces enfans du Baron Jean de Pélichy étaient :
A. Marie-Joséphine, née, à Bruges, le 9 mars 1808, la future épouse

7.

Gand, 14 Janv. 1817.

Recevés tous les remercimens de mon cœur, Mon cher Baron, pour la promptitude amicale, avec laquelle vous avés bien voulu m'instruire des mauvaises intentions qu'on sembloit vouloir réaliser contre moi. J'ai eu les mêmes annonces de 4 endroits, et coup sur coup. Graces a dieu, cela n'a fait aucun tort, ni à ma santé, ni à mon calme intérieur. Quand on s'attend à tout, et qu'on soutient la cause de dieu on est bien fort, car on a pour soi sa force et sa grace. Vu l'ébruitement que l'on a donné à cette incroyable idée, je crois qu'elle en restera là au reste, je suis si sur de mon innocence, et d'être resté dans mes attributions ecclésiastiques, ainsi que fidèle à mes devoirs de sujet du Roi, qu'une citation en jugement ne m'est nullement à craindre. Je ne sais si je daignerois y comparoitre, car s'il y a fagots et fagots comme dit Molière, et pourquoi ne pas rire ! il y a aussi tribunal et tribunal, et je n'en sache aucun qui ait le droit de citer et de juger un Evêque, quand il a, dieu aidant, rempli ses devoirs ⁽²²⁾. Ma santé qui a été pendant les semaines de décembre mauvaise, s'est étonnamment remise depuis le 4 Janvier, jour où j'ai reçu la première de ces annonces. Dieu en soit béni, et cela prouve à quel point j'ai été peu sensible et frappé de ces menaces. Je n'aurois pas fait cette remarque si l'on n'avoit malicieusement et bêtement répandu que j'avois été effrayé de ces nouvelles. Graces à dieu, le contraire a été prouvé dans Gand même, où le lendemain de cet avis, j'ai vu du monde chez moi, fait des visites, entr'autres au Gouverneur ⁽²³⁾, et partout été fort gay, sans

---

du Baron Louis Gillès de Pélichy, né à Anvers le 25 juin 1798. B. Joseph, né, à Bruges, le 15 avril 1809, y ordonné prêtre en 1838, par Mgr Boussen, l'ancien secrétaire de Mgr de Broglie, qui fut sacré évêque, en 1833, et inauguré solennellement, le 23 juillet 1834, dans la cathédrale de l'évêché de Bruges reconstitué.

L'abbé de Pélichy fut le fondateur des principaux établissemens d'instruction d'Iseghem.

(22) Au mandat de comparution qui lui fut signifié, le 24 février 1817, Mgr de Broglie répondit, en effet, qu'il déniait à un juge *laïc* la compétence nécessaire pour connaître d'affaires spirituelles. Chanoine Claeys - Bouuaert, opus cit., p. 817.

(23) Le Baron de Keverberg de Kessel. Ce fut lui qui fit exécuter l'arrêt de condamnation contre Mgr de Broglie. Entré, en 1819, au Conseil d'Etat il se mit en rapport, à La Haye, avec Mgr Capacini, signa, le 8 nov. 1841, une rétractation de ses erreurs et mourut, le 30 nov. en bon chrétien. Voir R. P. Van der Moere, opus cit., p. 269 et 270 note.

y travailler du tout ⁽²⁴⁾. Il sera bon que vous le disiés ainsi, selon la vérité, si vous entendiés dire le contraire ; ma si sincère affection pour vous et votre bonne famille m'autorisent à ces détails. J'attends depuis plus de 15 jours, Mgr du Bourg ⁽²⁵⁾, et je commence à être inquiet de son silence. Croyés, cher Baron à toute mon affection p^r vous, M^{de} [lisez : Madame] & M^r vanhuerne, vos jolis enfans, et votre belle sœur ⁽²⁶⁾. C'est dans ces sentimens que j'aime a finir jusqu'au revoir.

† Le Prince MAURICE de BROGLIE,
Evêque de Gand.

P. S. — Ayant l'intention de venir avec vous et toute votre famille, en mai prochain, au plus tard à Iseghem, en graces obtenés qu'on fasse mettre à ma chambre en dedans, des volets de bois

(24) Comme toujours, les faits furent d'accord avec ses paroles. « Sans se troubler davantage, le prince de Broglie continuait à Hamme, le 4 mars, sa tournée de confirmation ; le 9, il chanta le Te Deum à St Bavon, à l'occasion de la naissance du fils de l'héritier de la Couronne. Il avait la veille, publié le mandement qui mettait fin à toutes les difficultés relatives aux prières publiques pour le Roi » (Vte Terlinden, opus cit., t. I, p. 225) et dans le post-scriptum de la présente lettre il mentionne le projet de faire une visite, à Iseghem, dans le courant du mois de mai. Or, le 17 mars, il était déjà contraint de prendre le chemin de l'exil. Claeyss-Bouuaert, opus cit., p. 817.

(25) Il y eut deux évêques français, au début du XIX siècle portant le nom de Dubourg :

1) Marie-Jean-Philippe, né à Toulouse en 1751, évêque de Limoges, où il mourut en 1822.

Il fut parmi les prélats qui, avec l'archevêque de Bordeaux, les évêques de Gand, Troyes, etc. s'opposèrent aux visées de Napoléon dans les matières ecclésiastiques.

2) Louis-Guillaume, né à St Domingue en 1766, prêtre de Saint Sulpice, sacré évêque, à Rome, en 1815, administra (nous l'avons dit plus haut) en Amérique (Etats Unis), à partir de 1817, les diocèses de la Louisiane et de la Floride, avec le titre d'archevêque de Nouvelle Orléans.

En 1826 il revint en France, où il reçut le siège de Montauban, puis, il fut transféré au siège archiépiscopal de Bourges, où il mourut en 1833.

Il fut le protecteur des Pères de la Croix, congrégation composée d'anciens jésuites.

Il est possible que Mgr de Broglie vise ce dernier prélat. Consulter sur Mgr Dubourg, évêque de Limoges, Robinet Robert et le Chapelain, *Dictionnaire historique de la Révolution et de l'Empire* (1789-1815), t. I, V^o Dubourg, Paris, s. d. Sur Dubourg, archevêque d'Orléans, cf. *The catholic Encyclopedia*, t. V, V^o Dubourg. New-York s. d. (1909).

(26) Mademoiselle Antoinette van Huerne, fille cadette de Mr Joseph van Huerne.

qui ferment bien ; car sans cela, je ne pourrais dormir, vû qu'à l'arrivée du jour je ne le puis plus. Aussi dans toutes les maisons, où l'on me reçoit, on a bien voulu m'accorder cela. Le bon M^r van huerne ne me le refusera pas, je sais trop son affection pour moi. Je prie votre aimable et bonne femme, de soigner que cela soit fait avant ma venue, et Iseghem m'est si salutaire et chéri.

8.

Gand, 4 Juillet (1817).

Monsieur le Baron,

Ayant depuis assez longtemps l'honneur de vous connoître pour être bien assuré que vous êtes très discret et que je puis vous écrire avec une entière confiance sur des matières dont on ne peut traiter par lettres, dans les circonstances où nous nous trouvons, qu'avec la plus grande circonspection, je vais répondre brièvement, parceque je suis un peu pressé d'affaires, à la dernière lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire.

La dernière lettre que j'ai reçue de Rome est datée du 24 mai ; il n'y est nullement question de prochaine conclusion de concordat ⁽²⁷⁾ avec S. M. à la même époque le Pape lui-même a écrit une lettre très aimable à Mgr, laquelle ne peut être publiée pour d'excellentes raisons. Cette lettre bien loin de contenir quelque chose de positif sur le concordat, ne renferme que des *espérances* vagues à ce sujet pour consoler notre digne prélat des persécutions qu'il éprouve, le pape se sert entr'autres, de ces expressions : *fort du témoignage d'une bonne conscience, mettez toute votre confiance en Dieu, qui saura bien vous faire tirer avantage de la tentation même (I cor. c. 10).*

Si le concordat avoit été sur le point d'être terminé, y a-t-il apparence que ni Mgr ni moi, n'en eussent été avertis un mois avant que les gazettes ont prétendu donner l'assurance de sa conclusion ?

---

(27) Cette convention tant désirée par les catholiques, rencontra beaucoup de difficultés suscitées par le Gouvernement des Pays-Bas et ne fut passée que le 18 juin 1827. Voir Vte Terlinden, *Guillaume Ier*, t. II, p. 140. De très longs pourparlers avaient eu lieu antérieurement, notamment de 1817 à 1824, mais sans succès. Même source t. I, p. 271 à 348. En 1827, le Roi Guillaume se montra beaucoup plus conciliant et désireux d'aboutir. Voir Yves Schmitz, *opus cit.*, p. 230 et suiv. Pour aboutir il trouva un bon auxiliaire dans son ambassadeur le Comte de Celles.

Quant à la déclaration de M. de Méan ⁽²⁸⁾, Je sais par *voie sûre* qu'un courier venant de Ratisbonne, a passé par Liège dans la nuit du 21 au 22 juin ; qu'il étoit chargé par l'ancien évêque de Liège d'annoncer à la comtesse de Méan et au comte César ⁽²⁹⁾ que le pape avoit agréé la déclaration en question ; que le dit courier qui étoit venu de Rome à Ratisbonne devoit continuer sa route pour se rendre à Bruxelles et porter cette nouvelles au Roi, laquelle a circulé dès le 22 dans toute la ville de Liège ; on y ajoutoit même que le pape avoit déjà donné l'institution canonique à M. de Méan ; que le concordat étoit terminé ; mais, à l'examen, les personnes graves intéressées plus que personne, à connoître le fondement de ces bruits, ont découvert qu'il n'y avoit rien de certain là-dessus — d'un

---

(28) Prince-Evêque de Liège, avant la révolution ; il n'étoit plus, à ce moment là, qu'administrateur apostolique des districts de Ravesteyn et de Megen, enclavés dans le territoire des Missions de Hollande. En pesant sur la décision du Pape pour obtenir l'introduction de ce candidat à l'archevêché de Malines, le roi Guillaume cherchoit à atteindre un double but : il donnoit à l'Eglise belge un chef de son choix que l'on croyoit de santé débile, de caractère bon, mais faible et il faisoit implicitement condamner les autres chefs de diocèses belges, signataires du jugement doctrinal, en leur donnant pour chef un prélat ayant prêté, pour entrer à la 1ère Chambre des Etats Généraux, le serment de fidélité à la Loi fondamentale et ruinant leur influence sur les affaires du pays. Rome, on le conçoit, ne mettoit aucun empressement à accorder cette promotion au Prince de Méan et exigea comme condition préalable à sa préconisation une déclaration restrictive de son serment de fidélité à la dite loi fondamentale. De longs pourparlers entre le St Siège et le gouvernement des Pays-Bas sur le fond et la forme de cette déclaration aboutirent, pour éviter de plus grandes difficultés, à la préconisation de ce prélat au Consistoire du 28 juillet 1817. Vte Ter Linden, *Guillaume Ier*, t. I, p. 137 à 194.

Dieu aidant, Mgr de Méan trompa complètement l'attente du roi Guillaume par son opposition très énergique aux atteintes portées à la liberté d'enseignement, spécialement lors de la funeste création du séminaire philosophique, dont par comble d'astuce, on vouloit le nommer curateur, et de la suppression des petits séminaires. Il mérita amplement l'éloge suivant que lui décerna Kersten (*Journal historique et littéraire*) : « Ce pontife vieux et infirme, cet évêque que l'on croyoit trouver faible et complaisant, sur l'assentiment de qui en avoit osé compter sans se donner la peine de le lui demander, devint tout à coup un apôtre courageux et prêt à mourir plutôt qu'à sacrifier les intérêts de la religion ; il se montra l'appui, le rempart du clergé et des fidèles, une des colonnes de l'Eglise. Il fut dès lors l'objet, de la part du gouvernement, d'une véritable persécution ». (Vte Ter Linden, *Guillaume Ier*. Nombreux détails t. I, p. 354 à 472).

(29) Le Comte César de Méan, frère de Mgr de Méan avoit été membre du comité de rédaction de la Loi Fondamentale convenue par le St Siège et par les évêques belges. Il avoit recommandé son frère au roi pour l'archevêché de Malines. Même source, t. I, p. 138.

autre côté, comment concevoir qu'une déclaration signée à Ratisbonne le 18 mai a pu être portée à Rome et rapportée dans l'espace d'un mois avec l'approbation du St Père? Vous savez avec quelle lenteur on examine à Rome de semblables affaires.

Quand à M. B. Je puis vous assurer que le bruit qui circule à son égard n'a pas le moindre fondement. Du reste il n'y a pas de doute que la cour de Rome reçoive incessamment une copie imprimée de la déclaration susdite, qui nous paroît à tous contenir une *restriction mentale*, ainsi que de l'arrêté du 20 juin touchant les fonctionnaires qui ont refusé le serment.

Gardez moi, je vous prie, le secret sur cette communication. Je voulois écrire aujourd'hui à Monsieur Van Huerne, mais le commissionnaire qui doit porter cette lettre m'attend déjà. Veuillez bien lui présenter mes hommages ainsi qu'à Madame de Pélichy et à Madem^e11^e Toinette (30). J'ai ci-joint le reliquaire qui a couté sept florins 8 s. c^t.

J'ai la certitude que la chambre de mise en accusation de la cour supérieure a, par arrêt du 10 juin dernier, décrété Mgr. de prise de corps et l'a renvoyé à la cour d'assises de Bruxelles pour y être jugé sur le *jugement doctrinal* et sur sa *correspondance avec Rome* et *publication de brefs* sans autorisation du gouv^t — les autres chefs d'accusation ont été écartés. Tout cela annonce-t-il un prochain concordat? — Rien néanmoins de plus certain.

Veuillez agréer l'assurance des sentimens les plus distingués avec lesquels j'ai l'honneur d'être,

Monsieur le Baron

Votre très humble et très obéissant serviteur

J. le Surre Vic. Gén.

9.

Gand, 8 août 1817.

Monsieur le Baron,

Je me fais un vrai plaisir de vous envoyer une copie d'un mémoire délivré pour la cour d'assises, lequel fut composé aussitôt qu'on eut

---

(30) Mademoiselle Antoinette van Huerne, fille cadette de Mr Joseph van Huerne, née le 14 mars 1796, décédée célibataire, à Bruges, le 1 janvier 1824, des suites d'une fièvre typhoïde contractée au chevet des pauvres malades.

connaissance de l'arrêt du 10 juin ; il n'y avoit pas d'autre moyen de défendre la cause de Mgr, car en fait de procès par contumace, aucun avocat n'est admis à plaider dans le tribunal.

Je puis vous assurer qu'il n'y a point encore de concordat terminé, ni même prêt à l'être entre le St Siège et le gouv^t. mais je suis jusqu'à présent fondé à croire que le bruit qui court, que l'explication donnée par M. de Méan ⁽³¹⁾ a été agréée par le pape, n'est pas sans quelque couleur de vérité. Nous n'en avons cependant aucune *certitude*. — il paroît que M. de Méan pourra bien être arch. de Malines avant que le concordat ne paroitra — au fond cette explication est une sorte de rétractation. Mais on ne se dissimule pas ici les funestes résultats de la nomination de M. de Méan, demeurant membre des Etats généraux, au moyen d'une telle restriction. mettons nous entre les mains de la divine providence. — des personnes bien instruites assurent que cette nomination avoit été arrêtée par le Congrès comme *indemnité*, et que les puissances tiennent à ce qu'elle ait lieu — Mgr est à Soissons et se porte bien. Mille hommages et complimens à votre aimable société. Vous connaissez le cœur et la main de votre très humble et dévoué serviteur ⁽³²⁾.

10.

Paris, 31 Janv. 1818.

Merci, Mon cher Baron, du nouveau gage d'affection et d'amitié que vous me donnés par votre aimable lettre, et cela de votre part et de celle de votre Bon Beau Père et de M^{de} de Pelichy. Vous êtes certainement tous 3 au premier rang d'affection et d'amitié dans mon cœur, comme aussi des regrets qu'il éprouve d'avoir du se séparer de ses ouailles. Je n'ai pas eu de mérite à n'accepter rien de ce qu'on m'offroit ailleurs, mais vu les lenteurs du nouveau concordat ⁽³³⁾, j'ai encore agi d'une manière plus satisfaisante, que

(31) Le Prince de Méan, 1765-1831 ; Prince évêque de Liège, en 1792 ; transféré au siège de Malines, en 1817.

(32) Cette lettre n'est pas signée ; mais est écrite entièrement de la main de M^r le Surre. Vicaire Général.

(33) Le Baron Goubau, directeur général pour les affaires du culte catholique, fonctionnaire imbu des principes josphistes, avait, en effet, préparé en 1817 un projet de concordat qui comportait alors 27 articles, traité dans lequel « sous couleur d'organiser les

si j'étois dans l'incertitude de l'avenir dans un autre emploi. Ici l'on ne sait si ce concordat passera ou non, sera présenté ou non aux chambres ; l'on sait que Rome a témoigné affliction et mécontentement du discours et des articles ajoutés à ce concordat par le Ministre de l'intérieur.

En Belgique, moins qu'ailleurs on sera surpris de ce mécontentement Romain, je n'ai pas besoin de vous en dire ma pensée. Mon état d'incertitude avenir m'est de plus en plus odieux, mais c'est la croix qu'il me faut porter ; elle est bien rude à un caractère décidé comme le mien. En tout j'ai jusqu'à présent passé l'hiver moins souffrant que dans ceux de Flandre, dont le climat alors m'a toujours été si nuisible que les Médecins flamands même m'ont toujours prescrit de passer ces vilains mois là en France, et de fait j'ai eu chaque hiver de Gand, une maladie sérieuse. Cependant depuis mes angoisses de la fin de 1817, j'ai fait la bien funeste acquisition d'insomnies fréquentes, qui me brulent et m'amaigrissent. Il y a déjà longtems que voyant le non succès des médecins pour m'en guérir, j'ai recouru à cet effet aux prières des communautés religieuses, ce qui m'a souvent été propice. En conséquence, je vous prie de me rendre le service de recommander aux bonnes Clarisses, Collettines, Capucines et angloises, de demander à dieu qu'il daigne me rendre habituellement assés de sommeil pour que ma santé ne dépérisse pas. Je la désire principalement comme utile ce semble à mon cher diocèse et aussi comme moyen d'approcher plus souvent du St Autel ; sans ces deux motifs, j'y aurais bien plus d'indifférence. Mon avenir est toujours chargé de nuages, entre lesquels je ne vois pas d'éclaircie. Je n'entrevois pas la possibilité d'un arrangement religieux, capable et d'assurer les droits de notre s^{te} religion et de m'assurer une sécurité d'existence, sans laquelle je serois téméraire de revenir où est resté mon cœur. Vous savés combien parmi mes joyes, je compterois le séjour d'Iseghem, où j'ai été si heureux et où je m'étois si bien rétabli. C'a été ma dernière époque de bonheur, le souvenir m'en sera toujours doux et cher. La gayeté a entièrement fui la france, le caractère national est devenu sombre

---

affaires ecclésiastiques et la hiérarchie dans le royaume, il tentait d'asservir entièrement l'Eglise à l'Etat ne laissant au Saint Siège, comme il le disait lui-même, que « la primauté d'honneur et de juridiction ». Vte Terlinden, opus cit., p. 271. Les tentatives de négociations, on le conçoit aisément, étoient encore loin de pouvoir aboutir.

et aigre. Passé, présent, avenir, ne donnent pas le mot pour rire. Les exigences d'indemnités par les puissances sont inacquitables et la retraite de leurs troupes pourroit être funeste. Intérim il y a eu ce carnaval ici 62 Bals en un seul jour, la légèreté est égale au malheur et la fureur centuplée des Jeux, va jusqu'à la populace. Bien mauvais symptômes de régénération morale, mais elle est comme on dit, le cadet des soucis. Sans des affaires de famille, j'aurais dès longtems quitté cette ville, où je me déplois à mort, où l'on ne sait plus causer, mais disputer. Hélas, que j'ai de noirs pressentimens puissent-ils ne pas s'accomplir. Ce qui me feroit du bien seroit de vous revoir tous, dites le bien a Beau Père et Epouse, sans oublier gentils enfans, ajoutés pour vous et eux tous l'assurance de mon immuable attachement.

† Maur. Ev. de G.

Bien de complimens affectueux a cher Corselis' (34).

11.

Beaune, Cote d'or, 7 janv. 1819.

Je reçois, Mon cher Baron, vos vœux et ceux de votre famille pour moi, avec la même confiance en leur sincérité, que vous en avés dans la mienne, à vous offrir les miens pour le bonheur de

---

(34) François Thomas Corselis, fils de Jean-François-Thomas et de Marie De Craemer, naquit à Wervicq, le 29 août 1767. Bachelier en Théologie et Maître-ès-Arts de l'ancienne Université de Louvain, il y remplit les fonctions de Sous-Régent de la Pédagogie du Lis ; ordonné prêtre, le 15 mars 1794, il fut coadjuteur à Zandvoorde (Ypres) en la même année, missionnaire, dans l'évêché d'Arras, en 1795, curé de St Genois en 1797, vice-doyen de la chrétienté de Menin, en 1809, doyen en 1811, tout en restant curé à St Genois ; curé de St Sauveur et doyen, à Bruges, en 1817. Un arrêté royal, du 13 janvier 1818, le déclarait sans qualité pour desservir cette cure parce que l'agrégation par le Gouvernement n'avait pas été sollicitée. Comme il persistait à remplir ses fonctions il trouva, un dimanche, vers cinq heures du matin « son église ainsi que le cimetière investie de sergens de police, de fantassins, de maréchaussées et de cuirassiers qui lui ont interdit l'entrée de l'édifice ». Sans s'émouvoir, le doyen Corselis alla célébrer la grand'messe dans l'église paroissiale de St Jacques où il chanta également le salut. (*L'observateur belge*, année 1818, t. IV, p. 284 et Vte Ter Linden, opus cit., t. I, p. 238 et 239). Sous prétexte que leur nomination n'avait pas été agréée par le roi, dix curés et desservants furent encore suspendus en Flandre Orientale et onze en Flandre Occidentale par l'arrêté du 18 nov. 1820.

Il fut, dans la suite, Vicaire-Général de Mgr Boussen, en 1833 ; archidiacre du nouveau chapitre et Vicaire-Général du diocèse de

vous tous. Mes derniers jours prospères en Flandres ont été l'automne de 1816, où j'étois si content et bien portant au cher Iseghem. C'étoit le calme précurseur de la tempête, qui aussitôt après fondit sur moi. Dieu en soit béni car ces orages n'ont fait que donner plus d'éclat à l'affection du Premier Pasteur pour ses ouailles, et à la leur pour lui. Elle sera célèbre, j'ose déjà le dire, cette époque dans l'histoire de l'Eglise ; célèbre surtout par l'attachement, la constance, la fermeté dans les principes et la vérité catholique, dont mon cher diocèse a donné depuis la persécution de si beaux témoignages ; célèbre par l'unanimité et l'accord dans le bien, d'un Clergé digne des plus beaux siècles du christianisme ; certes il faudroit être un bien pauvre officier, pour ne pas commander honorablement une si brave et si fidelle armée. Aussi resterois je constant à servir sous les mêmes enseignes, celle de J. C. et neque mors, neque vita, neque praesentia, neque futura, ne pourront, dieu aidant, me faire délaisser ma chère Epouse. Vous et votre famille qui connoissez si bien ma fixe résolution à cet égard, n'avez pas été séduits et agités par les bruits de ma démission canonique. J'ai été sollicité plus d'une fois depuis ma nécessaire retraite en France d'accepter un autre poste, mais je n'accéderai point (telle est la pensée) à telle proposition, ni à me retirer. Le Gouvernement joue son jeu en semant ces rumeurs, mais nul bon catholique flamand n'y ajoutera foi. Vous pouvez ainsi rassurer les inquiétés, lors qu'il n'y a nulle inquiétude à avoir sur ma constance à rester votre 1er Pasteur ⁽³⁵⁾. Il paroît que les Puissances n'ont pas satisfait beaucoup de réclamans, la seule France a été délivrée des étrangers. Puisse telle ne pas abuser de son émancipation. L'on ne parle plus du concordat et le marasme de l'Eglise de France se consomme, hélas ! que cela est triste pour des cœurs chrétiens. J'ai fait et ferai l'ordination dans le diocèse d'Autun, dont l'Evêque est décrépité. J'ai donné et donnerai encore ici la confirmation. C'est vous dire que ma santé est meilleure, que de cou-

---

Bruges en 1834 ; visiteur des ordres religieux. en Belgique, par bref du pape Grégoire XVI, en date du 27 juin 1834 et Prêlat domestique de Sa Sainteté ; vicaire-général de Mgr Malou en 1849, il est décédé, à Bruges, le 30 avril 1853. Archives de l'Evêché de Bruges.

(35) Telle était déjà la ferme résolution de Mgr de Broglie lorsqu'il rédigea, le 6 mars 1817, la déclaration reproduite dans notre introduction et à laquelle il demeura fidèle jusqu'à sa mort.

tume, cet hiver ; il en est ainsi, et depuis 10 années cette saison ennemie, ne m'a fait moins de mal. Les méchants n'en riront pas en Flandres, mais les bons s'en réjouiront comme moi dans le Seigneur. Je ne souhaite de vivre que pour préserver longtemps mon Eglise du schisme ⁽³⁶⁾, et je garde l'espérance d'être réuni encore à mes ouailles. Une de mes joyes alors sera de vous revoir tous. En attendant, faites mille amitiés pour moi, à Père, femme, enfans, amis, bons Ecclésiastiq. et laiq. surtout au cher Corselis, Je suis tout à vous en N.S.J.C.

† I Pastor exul pro religione ⁽³⁷⁾.

Monsieur,

Monsieur le Baron DE PELICHY VAN HUERNE
à BRUGES
Flandre occidentale.

12.

19 Janvier 1819.

Monsieur le Baron,

Des affaires majeures m'ayant obligé de faire une assez longue excursion, je n'ai pas répondu plus tôt à la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire.

---

(36) L'attitude du Gouvernement des Pays-Bas pouvait donner lieu à cette crainte. Le Vte Terlinden n'écrit-il pas, dans son ouvrage intitulé : *Guillaume Ier*, t. I, p. 136 et 137 note (1) : « Le Gouvernement avait noté avec joie le désaccord entre cette fraction du clergé belge (une toute petite fraction composée surtout d'anciens *assermentés*, placés par le gouvernement français dans les cures les plus importantes) et l'épiscopat. En encourageant cette résistance, en lui donnant une tête, en lui prodiguant les ressources et les faveurs, ne pouvait-on pas triompher de l'ultramontanisme et former ainsi une Eglise belge indépendante, qui, humble esclave du pouvoir laïque, ne conserverait que de vagues et lointaines relations avec le Saint-Siège ? ».

Telle fut l'idée que les Conseillers de la Couronne suggérèrent au souverain. Guillaume se hâta de la faire sienne et l'organisation d'une *Eglise Belgique* devint une des idées dominantes du règne ; elle résume et explique toute la politique religieuse du Roi...

« Le Gouvernement n'aurait pas même reculé devant le schisme pour atteindre ce but ». Un projet d'arrêté rédigé par le Ministre Van Maanen, sous l'inspiration directe du Roi, fondait et organisait peu après, jusque dans les moindres détails *l'Eglise Belgique indépendante*. Mais les événements avaient marché et cet arrêté resta à l'état de projet. Même source p. 500 et 501.

(37) Comme la majeure partie des autres missives, cette lettre est écrite entièrement de la main de Mgr de Broglie.

Je suis on ne peut plus sensible aux témoignages d'affection que vous voulez bien me donner, ainsi que votre digne et respectable famille. Si la divine Providence exauce mes prières, elle récompensera au centuple, dans ce monde et dans l'autre, votre ferme et inviolable attachement à la foi catholique et aux vrais principes si généralement oubliés ou méconnus dans le siècle où nous vivons. C'est au milieu des orages que le démon et le monde ont suscités dans presque tous les siècles de l'Eglise, que la foi et la piété des fidèles sont mises à l'épreuve, et que loin de s'affaiblir, lorsqu'elles sont établies sur des bases solides, elles se fortifient à mesure qu'elles triomphent des attaques qu'on leur livre ; mais il faut avouer, non sans une profonde douleur, qu'aujourd'hui le nombre de ceux qui succombent sous les armes des ennemis de l'Eglise, est sans comparaison beaucoup plus grand que celui des vainqueurs, car jamais on n'a déployé d'un côté tant de forces et tant de ruses ; jamais, de l'autre, on n'a montré une si grande lâcheté.

J'ai appris de vous avec un vrai plaisir que la *nouvelle théologie* (38) avoit produit de bons effets. Je sais que l'auteur de cette production est le même qui a composé l'*examen critique* de la lettre de Mgr l'archevêque de Malines, lequel fit aussi, lorsqu'il parut, une assez bonne impression, il est fâcheux seulement que la partie typographique de la nouvelle théologie ait été si peu soignée, car il y a plusieurs fautes considérables. Il me semble que ceux qui avoient eu l'imprudencé de vanter le fameux *cas de conscience* doivent être maintenant un peu honteux. Si notre divin Maître souffre la propagation de l'erreur, pour éprouver ses élus et aveugler les mauvais chrétiens, il suscite aussi, dans sa miséricorde, des défenseurs de la saine doctrine, qui confondent les novateurs, éclairent et consolent les vrais fidèles.

Il n'y a encore rien, que je sache, de positivement décidé, touchant l'exposition de la Relique du précieux sang (39).

(38) Cette brochure intitulée : *Nouvelle Théologie à l'usage des assermentés ou Examen d'un cas de conscience proposé et résolu en leur faveur*. Octobre 1818, in 8° 51 pp., condamnait la première attitude du prince de Méan. Vte Ter Linden. Opus cit., T. I, p. 254.

(39) Le 20 avril 1819, à la demande du doyen du district de Bruges, Mr Corselis (prêtre si estimé de Mgr de Broglie), du Baron de Croeser, bourgmestre de Bruges, et de la noble Confrérie du St Sang, en présence du dit Mr Corselis, de l'abbé Louis Donche, spécialement chargé de la garde de la relique, de Mr Joseph van

J'attache, Monsieur le Baron, un grand prix à votre amitié et à celle de votre digne famille, auprès de laquelle je vous prie d'être l'interprète de tous mes sentiments. Veuillez bien aussi me rappeler au souvenir de votre excellent Doyen, que j'aime autant que j'estime, et agréez l'assurance de l'inviolable et respectueux attachement, avec lequel j'ai l'honneur d'être, Monsieur le Baron,

Votre très humble et dévoué serviteur,
DUVALLON (40)

13.

(Indre & Loire)

Boussai (Touraine), 27 7bre 1819.

Votre aimable et excellente lettre vient seulement de me parvenir, Mon cher Baron; elle m'a fait du bien et du plaisir. Ce n'est pas que je doute de votre attachement pour moi, ni de celui de M^r van Huerne, je sais que notre amitié (et j'en dis autant de votre épouse) étant fondée sur la religion, est aussi forte que sa bête indestructible. Il est toutefois consolant et doux de recevoir de tels témoignages d'affection, ainsi que de savoir que tous les gens de bien ont pour moi, ce sentiment. Je ne le mérite que par mon attachement à mes chères ouailles, et ma résolution de rester toujours leur premier pasteur. Vous vous étonnés que Rome ne prenne pas un parti plus décisif quant aux affaires religieuses

---

Huerne, du Baron et de la Baronne (Jean) de Pélichy, de Mr Théodore de Pélichy, leur neveu et de Mademoiselle Gertrude de Pélichy, leur tante, le reliquaire contenant le sang du Christ rapporté de Terre Sainte, en 1150, par le Comte de Flandre, Thierry d'Alsace fut retiré de la cachette où la dite demoiselle de Pélichy la gardait pieusement et très secrètement en sa maison, rue Traversière. Elle fut escortée par plusieurs de ces personages jusqu'en l'église St Sauveur où la reconnaissance solennelle de l'imestimable relique par MM. les Vicaires Généraux Goethals et Maertens, eut lieu le lendemain. Melle de Pélichy reçut, en souvenir, le coffret dans lequel le précieux dépôt avait été conservé chez elle et des exemplaires authentiques des procès-verbaux de ces événements, soigneusement conservés par elle, son neveu et les descendants de celui-ci. Le 3 mai suivant, au milieu d'un concours immense de peuple, on célébra, avec une joie indicible, le rétablissement du culte du St Sang. Après une interruption de 22 ans, on vit défiler à nouveau dans les rues pavoisées de la vieille cité flamande la célèbre procession. J. Gailliard, *Recherches historiques sur la chapelle du St Sang*, et archives de la famille Gillès de Pélichy.

(40) Pseudonyme du chanoine le Surre, Ier Vicaire Général de Mgr de Broglie.

de la chère et infortunée Belgique. Loin de moi de juger le St Siège, il a ses motifs et je ne doute pas de son dévouement pour notre chrétienté le plus beau fleuron de L'Eglise de J. C. Le Pape a fait et ne pouvoit mieux des réclamations réitérées pour empêcher et faire révoquer le Jugement porté contre moi ⁽⁴¹⁾. Il en a fait aussi sur les invasions du Sanctuaire ⁽⁴²⁾, opérées par le Gouv. des Pays-Bas. Il n'a voulu accéder à aucun concordat quant à nous et a ainsi déjoué les ruses et intrigues des acatholiques et impies. L'Europe devoit, elle seule le peut, obliger Guil. I a changer de manière de gouverner, a respecter les droits et privilèges de la religion cath. ⁽⁴³⁾ ; lesquels ont été maintenus et imposés au Roi, par la Convention de Londres en juin 1814, seul titre du pouvoir royal hollandais (mais ces droits furent méconnus) ⁽⁴⁴⁾. L'Europe

---

(41) « Une note énergique adressée par le secrétaire d'Etat au Ministre des Pays-Bas, le 5 décembre 1817, protestant, au nom des droits imprescriptibles de l'épiscopat, était restée sans effets ». Archives du Vatican. Extraits reproduits dans Vte Ter Linden, opus cit., t. I, p. 241.

(42) Outre les prétentions qu'avait le roi des Pays-Bas de désigner les évêques, de régler l'instruction publique dans toutes les écoles et « jusque dans celles destinées à recevoir et à former le cœur et l'esprit des élèves du sanctuaire » (extrait du jugement doctrinal), de soumettre la puissance spirituelle aux caprices de la puissance séculière (Bulles du 10 juin 1809), il avait encore, lui et son gouvernement, la prétention d'obliger les curés à lire au prône les lois et les arrêtés royaux, de prescrire de sa propre autorité, des prières publiques, et d'inviter toutes les autorités judiciaires à « coopérer avec zèle et sincérité à la répression et à la punition des abus commis par les ecclésiastiques dans l'exercice de leurs fonctions ». Vte Ter Linden, *Guillaume Ier*, t. I, p. 104-105-123 à 127-129.

(43) Ces vérités furent dites très courageusement, malgré les rigueurs du régime, par le Baron Jean de Pélichy, dans deux discours prononcés, en 1829, devant les Etats de sa Province, intervention tellement énergique que personne n'osa l'appuyer ; mais qui lui valut les très vives félicitations, non seulement des membres de sa famille, dont les témoignages sont conservés, mais aussi de nombreux et fidèles amis dont M. Ed. Pijcke de ten Aerde, vicaire général du diocèse de Gand, M.M. Moens, curé de Roulers, Sonnevillie, curé de Thourout, etc. dont nous conservons les lettres. Elle lui assura également une place fort honorable au conseil de l'Université catholique de Louvain réorganisée et inaugurée le 4 nov. 1834. Trois missives du 22 mai, 5 juin et 28 oct. 1834 de Mgr Sterkx, Archevêque de Malines en font foi ; elles sont également conservées dans nos archives personnelles.

(44) L'éloquent appel que l'évêque de Gand allait adresser, de son exil, aux empereurs d'Autriche et de Russie ainsi qu'au roi de Prusse, signataires des traités de 1815, pour leur montrer comment le Gouvernement avait violé les articles de Londres, conditions essentielles de la réunion de la Belgique à la Hollande, allait subir le même sort. Voir *Réclamation respectueuse adressée*

aveugle et insouciante ne prend pas garde, que la Belgique est poussée about, et que son explosion amèneroit un vaste incendie, universel peut-être. Loin de moi de souhaiter des agitations populaires, la religion les défend, quel avenir est le nôtre. Dans notre France rien ne va comme il faudroit, et l'élection d'un régicide affreux, montre assez l'ascendant des méchants. Les affaires religieuses sont subordonnées à la politique, prudentia carnis, on fait et l'on défait des concordats avec Rome, qui n'ose, de peur de pis, résister et faire ferme. L'instruction publique est perdue en France, et comme en Belgique ⁽⁴⁵⁾, en des mains laïques et impies, les écoles sont en fermentation, et la révolte y est au désordre du jour. Le ministère ecclésiastique s'éteint, et comme chez nous on ne sait comment faire ordonner les élèves du sanctuaire ; sous ce rapport et autres la mort de Mgr de T. ⁽⁴⁶⁾ est un malheur pour

---

par S. A. le prince de Broglie, évêque de Gand, à LL. MM. les Empereurs... *relativement à l'état des affaires religieuses en Belgique*. Paris-Lyon 1819, mentionnée par le Vte Terlinden, opus cit., t. I, p. 241.

(45) L'article 226 de la Loi fondamentale donnait au souverain le droit de régler l'instruction publique, les écoles supérieures, moyennes et inférieures. Quel serait l'évêque qui ne craindrait pas, sous l'empire d'une législation pareille « l'invasion de ses droits sacrés sur l'enseignement dans son diocèse ? » Extrait du *Jugement doctrinal* des évêques belges. Vte Terlinden, opus cit., T. I, p. 104 et 105.

(46) Mgr l'évêque de Tournai, François-Joseph Hirn. Il naquit à Strasbourg, en 1751 y conquit le grade de Dr en théologie et contribua puissamment à maintenir, contre les plans de Joseph II, les droits du St Siège, l'antique discipline de l'Eglise et l'unité religieuse de l'Allemagne. Devenu chanoine, il découvrit dans les archives de l'archevêché de Mayence des documents prouvant l'entière soumission au Pape des évêques de cette ville, dès les temps les plus reculés. Les ayant obtenues de lui le savant Feller les fit valoir dans une dissertation « ou les nouveautés pernicieuses furent dévoilées et réduites à néant » (Van der Moere. *Récit de la persécution endurée par les séminaristes de Gand*, p. 249). Ses moyens de persuasion étaient tels que, durant la guerre de 1792, il convertit un chef de brigands prêt à s'emparer du trésor de la cathédrale de Mayence. L'année suivante, durant le siège de cette ville, il se dévoua sans compter au soin des âmes et des corps. A la paix de Lunéville, en 1801, il défendit avec succès les droits du chapitre devant le 1er consul. Le 18 juillet 1802, il fut sacré évêque de Tournai. Rapporteur au Concile de Paris, en 1811, de la Commission qui examina le message de l'empereur il vit, lors de son arrestation, confisquer tous ses papiers reposant en cette ville et à Tournai. Comme il le fit précédemment en Allemagne, il contribua puissamment à maintenir l'unité religieuse en France. Il retrouva, peu après, Mgr de Broglie au donjon de Vincennes. Ces deux confesseurs de la foi si bien faits pour s'entendre se prirent en mutuelle affection. L'éminent évêque de

mon diocèse et la religion ; ce prélat mettoit une extrême obligeance à faire mes ordinations. Les Missions si convertissantes ne tiennent qu'à un fil prêt à casser, la rage des impies s'exhale contre ces œuvres de pacification et de salut. Au milieu de tant de motifs d'effroi, je ne désespère ni de la Belgique, ni même de la France ; c'est au maximum des revers qu'éclatent les plus grands traits de la bonté, de la puissance divine mes yeux de l'âme et du cœur, mes pensées sont sans cesse fixées vers mon troupeau chéri, et vous ainsi que votre famille, m'êtes bien chers en N. S. ; Assurés Mr Corselis, les bons curés et vicaires de Bruges, d'Iseghem et les laïques fidèles de mon inviolable attachement. Ma santé est foible depuis un mois, mon estomac digère péniblement. Je m'étois si bien rétabli à Iseghem en 1816. Cette époque me sera touj. chère ainsi que les occasions de vous assurer tous, sans oublier vos gentils enfans, de mon amitié fidèle.

† M. E. G. (47).

P. S. — Par rapport à Rome, j'ai ordonné qu'on n'en croyât rien ; c'étoit votre avis. Cy joint une lettre pour le doyen de Roul. (Roulers ?).

14.

Paris, 12 Janv. 1820.

C'est toujours avec un nouveau plaisir, Mon cher Baron, que je reçois les témoignages de votre affection et de votre amitié. Je

---

Gand l'écrit dans son autobiographie 1766-1812, (publiée par le chanoine van den Gheyn p. 90) et il ajoute plus loin : « O, l'excellent homme, d'une vertu gaie, d'un courage simple, d'une société sure et charmante, d'une santé forte et d'une résignation admirable il soutint cette terrible épreuve, sans éprouver de maladie et son courage modeste et simple édifiait les gardiens, excitait à l'amour du Seigneur ». Son ami, Mgr de Broglie, lui prêtait ses ornements sacerdotaux pourqu'il pût, comme lui, célébrer les saints mystères. Après plusieurs mois de réclusion, Mgr Hirn fut exilé à Gyen. Après la chute de Napoléon, il se rendit à Rome, s'excusa auprès du St Père d'avoir, sous la contrainte, donné sa démission. Le Pape lui répondit que dans ces conditions et sans l'approbation du chef de l'Eglise celle-ci était de nul effet. Le 22 juin 1814, il lui adressa un bref des plus honorable... (*Vie de Mgr Hirn, 55ème évêque de Tournai*, par A. A. M., Cambrai 1820).

Rentré à Tournai le 5 sept. 1814, il y mourut le 19 oct. dans les sentiments de piété qui l'avaient animé durant toute sa vie.

(47) Il faut lire : † Maurice Evêque de Gand.

suis bien sensible aux vœux que vous faites pour moi, au commencement de cette année, les miens sont aussi sincères pour votre bonheur, celui de M^{de} votre Epouse et de vos chers enfans. Je redoublerai pour eux mes prières, afin qu'ils obtiennent à leur première communion, cette date du salut quand elle est bien faite, les grâces nécessaires dans le vilain siècles où nous sommes condamnés à vivre. Je viens de lire l'excellent ouvrage dont vous me parlez, et je souhaiterois bien en avoir à moi un exemplaire. Il est impossible de traiter ces questions importantes d'une manière plus lumineuse et plus en homme qui aime sa patrie. Il est très regrettable que le 2e vol. n'ait pu paroître ; a en juger par l'analyse qui est à la fin du 1er, il seroit, je crois encore plus intéressant. Qu'il est inique et inoui de répondre à des faits, a des arguments si péremptoires par la prison, et cela dans un gouvernement qui s'appelle représentatif, pauvre Belgique, votre sort actuel et votre plus triste avenir, me percent d'amertume et de douleur. Hé!-as ! les plaintes sont générales, et nous ne sommes guère mieux en France. Qui n'a pas frémi des horreurs blasphématoires de Brest, et de l'assertion impunie de l'avocat qui a osé dire : la loi est athée et elle doit l'être. Quand l'autorité laisse ainsi attaquer Dieu jusque sur son trône, et ne sévit point contre de tels attentats, le moyen de ne pas redouter la vengeance de Dieu ; on a convoqué les chambres, pour les mettre en vacances, ce qui indigné avec raison les députés et les pairs. Mais parlons de choses moins tristes ; les yeux de mon esprit et de mon cœur, sont sans cesse fixés sur mon troupeau chéri et si digne de l'être, et surtout sur ce clergé admirable de zèle, de courage et de ferveur. Son admirable union à son Pasteur, me rappelle tant d'éloges de ce genre donnés par St Paul, aux chrétiens à qui il écrivoit : je ne suis embarrassé que du choix : *Laudo autem vos fratres, quod per omnia memores mei estis : et sicut tradidi vobis, praecepta mea tenetis. Et je me borne à ajouter : Ipse autem Deus pacis, sanctificet vos per omnia, ut integer spiritus vester et anima et corpus, sine quaerela in adventu Dⁿⁱ nostri Jesu servetur. Fidelis est qui vocavit vos : qui etiam faciet. Témoignés bien, je vous prie que je fais cette estime de mes chers coopérateurs en J. C. que je voudrois tous nommer. En particulier à M.M. les Curés de Bruges, et surtout à M. Corsélis ⁽⁴⁸⁾, au Doyen de Sweve-*

---

(48) Curé de St Sauveur, doyen à Bruges.

zelle ⁽⁴⁹⁾ ; à celui d'Ypres ⁽⁵⁰⁾, aux curés de Roulers ⁽⁵¹⁾, Ingelmunster ⁽⁵²⁾, a Mr Smet ⁽⁵³⁾, a celui qui est entre Roulers et votre paroisse ⁽⁵⁴⁾. J'ai appris que le Gouvernement avoit indignement traité Mon administrateur à Ypres, M. Vermeesch auquel il a ôté, non seulement une gratification annuelle de 2000 fr, accordée pour ses bons services, mais encore sa chétive pension ecclésiastique. Je vous prie, Mon cher Baron, de témoigner par écrit de ma part à M. Vermeesch, mon estime et affection, d'y ajouter que je sais cette basse vengeance n'avoir eu pour cause, que la fermeté de ce respectable vieillard a soutenir mes principes et mes instructions. J'ai béni la Providence d'avoir permis que ma lettre d'automne, vous soit arrivée à tems pour détruire les ineptes et mensongers bruits répandus alors, sur ma retraite de mon siège. Je suis touj. égalem. résolu à ne pas le quitter, en dépit des instances que l'on m'a si souvent faites d'accepter un siège en france. Elle seroit a coup sur en proye aux secousses révolutionnaires, si l'on ne changeait pas ou ne modifiait pas la funeste loi des élections, à la première élection cette année la chambre des députés auroit une majorité jacobine qui culbuteroit la monarchie ; or on ne sait encore

(49) Swevezele ne fut jamais titre de doyenné ; mais sous l'ancien régime, le doyen d'un district déterminé pouvait être titulaire de n'importe quelle cure ou occuper un poste hors du district. Swevezele appartenait, en 1820, au district de Tielt. Le curé était François-Jean Bulcke, né à Bruges, en 1756, curé de St Jacques, en cette même ville, en 1794 ; curé de Swevezele, en 1803, doyen du district de Tielt en 1811 tout en restant à Swevezele. Il fut réinstallé en 1821 en son ancienne cure de St Jacques, à Bruges. Il est décédé en 1825.

(50) M. François-Jacques Vermeesch, doyen du district d'Ypres, décédé le 9 mai 1822, âgé de 70 ans.

(51) Mr Bernard Moens y était curé en 1820.

Le doyenné de Roulers ne date que de 1872 ; mais Mr Moens (né à Eernegem en 1746, professeur au Grand Séminaire), devint en 1787 curé de Rumbekke et doyen de l'ancien doyenné de Roulers, (doyenné supprimé par le Concordat). En 1802 il reprit sa cure de Rumbekke, en 1804 il passa à la cure de Roulers ; en 1809, tout en gardant sa cure de Roulers, il devint doyen de la chrétienté de Torhout. En 1832, il se démit du doyenné tout en gardant sa cure de Roulers. — Archives de l'évêché.

(52) Egide de Vleeschauwer, né à Exaarde en 1766, successivement vicaire à Hamme et Tielt, curé à Alter, à Ingelmunster, de 1811 à 1821, puis à Tielt, décédé en 1835.

(53) Probablement Mr Willem Desmet, curé à Isegem de 1813 à 1829. Voir note (79).

(54) Presque certainement Mr Antoine Van den Eeckhout né à Rubroek (Fl. Fr.) en 1756, vicaire à Langemark puis curé à Rumbekke (village situé entre Roulers et Isegem) de 1804 à 1829.

si cette loi sera laissée où non telle qu'elle est. Dans un seul texte du ps. 81 se trouve tous les maux et tous les excès qui ont dévasté et ensanglanté l'Europe depuis 1789 : nescierunt, neque intellexerunt ; in tenebris ambulans, movebuntur omnia fundamenta terrae. Quel beau discours chrétien n'y aurait-il pas à faire avec ce seul verset. Le Jugem. de la cour d'assises de Gand sur M. Beaugard ⁽⁵⁵⁾ a étonné, scandalisé, et indigné tout ce qui pense bien, c'est favoriser la révolte des sujets contre les Souverains. Comme vous, j'espère très peu ou plutôt rien de la réunion de Vienne, pour le bien de la religion et de la chère Belgique. Je ne perds pas toutefois l'espérance de revoir mon cher et bien aimé troupeau ; c'est parceque tous les motifs d'espoir humain sont perdus, que je compte davantage sur le Dieu qui nous a sauvé et nous sauvera encore de tant de périls. Assurez M^{de} de Pélichy, sa sœur et vos enfans de toute mon immuable affection. Ainsi que tous les braves

---

(55) Ce personnage natif de Villefranche (Aveiron), ancien militaire, âgé de 46 ans, nommé Pierre Granier, venant de Menin et demeurant à Gand, faisait sonner assez bruyamment son titre de Beaugard ; mais les pièces officielles le qualifiaient régulièrement de « se disant Baron de Beaugard ». Il avait recruté ou tenté de recruter, en Belgique, des militaires en vue de l'insurrection de la nouvelle Grenade (Colombie) contre l'Espagne (voir histoire de Bolivar). L'acte d'accusation, du 12 octobre 1819 lui reproche : « d'avoir, dans le courant des mois de Juillet et d'Août de la même année, par des actions hostiles, non approuvées du Gouvernement, exposé l'Etat à une déclaration de guerre, soit de la part de l'Espagne, soit de la part des puissances alliées de cette monarchie ».

Ce passage de la lettre de Mgr de Broglie prouve une fois de plus que cet évêque d'origine française, ne combattait pas le gouvernement néerlandais parce que néerlandais, ou par esprit d'opposition ou de domination, comme certains ne parurent pas éloignés de le prétendre ; car, sous Napoléon, monarque français, comme sous le roi Guillaume, souverain néerlandais, il n'a cessé d'être le défenseur de l'ordre et du pouvoir légalement établi ; mais, sous les deux régimes, pour accomplir *tout son devoir*, il s'éleva avec la même énergie contre les attentats dont l'Eglise fut la victime et contre les tentatives de schisme dont Napoléon et le dit roi Guillaume menaçaient gravement le troupeau qui lui était confié. Sans rancune, mais avec la clairvoyance qui lui était habituelle, il désapprouve nettement dans la présente missive, des menées qui auraient pu mettre dans l'embarras le gouvernement qui l'avait pourtant traité avec une extrême rigueur et l'avait exilé. Les pièces de cet étrange procès, (documents inédits, fort heureusement échappés à l'incendie du palais de justice de Gand), nous furent très obligeamment signalées par Mr Van den Haute, conservateur des archives de l'Etat en cette même ville. Elles sont conservées dans son dépôt et elles peuvent facilement y être consultées. Nous regrettons que le manque de place nous empêche de les publier ici en annexe.

gens de Bruges et ailleurs. Pourvu que la foi se conserve parmi vous, avec la pratique des devoirs religieux et des bonnes œuvres tout est sauvé. Pères et Mères de famille, c'est principalement de vous que dépend la continuation de la catholicité parmi les Belges.

Ma santé est beaucoup meilleure qu'elle ne devoit être par une saison aussi rigoureuse. Je n'omets rien pour ôter aux méchans la joye de me voir dépérir.

Adieu bien cher Baron, croyés à mon immuable, fidèle et inviolable attachement.

† Maur. Ev. de G.

15.

Reçu le 19 janvier 20.

Je suis bien sensible, Mon cher Mr Van Huerne, aux vœux que vous formés pour moi, au commencement de cette année, les miens pour vous et tous les vôtres sont aussi sincères. Que de fois j'ai pensé et toujours avec sentiment à ce bel automne de 1816, que j'ai passé à Iseghem, et pendant lequel ma santé s'étoit visiblement rétablie. Elle résiste à tout jusqu'à présent et je souhaite la vie pour mon cher Troupeau et mes excellens coopérateurs. Dieu malgré tous les obstacles humains me laisse l'espoir intérieur d'être encore réuni de corps à vous tous, car mon cœur est présent parmi vous. Puisse le Seigneur vous bénir de plus en plus, ainsi-que vos chers enfans.

Mon ami M^r Le S. ⁽⁵⁶⁾ vous a ainsi qu'à eux conservé comme moi tout son attachement. Il y a dans ce pays de même que dans le vôtre bien des mécontents, l'esprit religieux est bien moindre qu'en Belgique. Cependant le succès des missions, les conversions nombreuses et durables qu'elles opèrent témoignent que la pauvre France voudroit redevenir chrétienne si l'on lui en laissoit l'entière liberté. Croyés à tout mon attachement pour vous et à toujours.

† M.E.D.G. ⁽⁵⁷⁾.

---

(56) Le Chanoine le Surre, Vicaire Général.

(57) Ces 4 lettres doivent se lire ainsi : Maurice Evêque de Gand.

16.

Du château d'Yvry près de Beaune, 22^{7^{bre}} 1820.

Très cher Monsieur,

Il m'a été pénible de me trouver dans des circonstances telles que je n'ai pu avant de commencer ma promenade (58), vous faire une visite d'Adieux ; cependant vous connoissez mes sentimens pour vous et pour votre respectable famille, et cela me rassure. Quoique vous ayez déjà du être informé de mon arrivée dans ce pays, je me plais néanmoins à dire moi-même que déjà je m'y habitue et que ma nouvelle situation me présente des attraits et des utilités réelles ; Je me plais beaucoup dans la société de votre respectable ami (59) et des personnes qui l'entourent et puis j'ai tout le temps et toute la liberté désirable pour m'occuper de ce qui m'est personnel ; Je remets à un autre moment une description plus détaillée des circonstances matérielles telles que les sites, les productions agricoles, ainsi que des coutumes et du caractère des habitants, choses d'ailleurs qui doivent vous être connues. Passons au sérieux.

Est-il arrivé quelqu'évènement remarquable depuis une quinzaine de jours ? On parloit alors d'un changement dans le ministère, qu'en est-il ? Quelles sont les maximes du jour, les nouvelles et même les particularités politiques, ecclésiastiques ? Tout cela nous intéresse votre ami et moi et surtout en ce moment. Veuillez s.v.p. les lui communiquer au plus tôt et y ajouter même vos vues particulières si vous en avez ; tout cela pourroit bien n'être pas inutile à savoir et vous savez combien en particulier je m'intéresse à toutes ces affaires et jusqu'à quel point elles m'amusement. Tout cela, je vous prie, avec la plus grande discrétion ; et ce qui suit, sous le plus inviolable secret sans y faire participer *qui que ce soit* je vous en conjure.

---

(58) Le chanoine le Surre, 1er Grand Vicairé de Mgr de Broglie avait été expulsé, comme son évêque. L'arrêté du 16 mai 1818 lui signifia d'avoir à quitter la Belgique, endéans les trois jours, « parce qu'il avait (prétendait-on) fait un abus nuisible de son séjour dans le royaume des Pays-Bas en cherchant à y entraver les intentions les plus paternelles de sa Majesté et à détourner les hommes timorés de remplir leur devoir envers la patrie ». Il y répondit, le 1 juin 1818, par une brochure de 16 pages intitulée : *Réclamations respectueuses à S. M. le Roi des Pays-Bas*. Voir Vte Ter Linden, opus cit., t. I, p. 236.

(59) Mgr de Broglie.

S'il falloit prendre des sujets dans le Diocèse de Gand pour les faire Evêques (sachez cependant qu'il n'en est aucunement question) quels seroient selon vous les plus aptes à tous égards ? *science, piété connoissance des hommes et des choses, fermeté, figure et manières extérieures, (réputation et extraction peut-être)* etc. etc. (60). Votre délicatesse pourroit peut-être vous empêcher de déclarer votre opinion ; mais si elle est sans conséquence, que par là vous obligiez un éminent ami (61), et que le secret de votre réponse soit stricte et rigoureux pourriez-vous refuser à la sollicitation l'indication de quelques individus ? Non, vous n'en êtes point capable, l'amitié exerce d'autres droits sur votre cœur et votre ami ose s'attendre à une communication même assez prompte.

Entretiens je vous souhaite la continuation d'une vie heureuse et tranquille et je suis avec une amitié bien cordiale, Très cher Monsieur,

Votre dévoué Voyageur [Chanoine le Surre].

Je ne fais point de complimens à votre bien chère famille, mais j'y pense.

Postscriptum de la main du Prince de Broglie : amitié fidèle à vous et vôtres, adhérence à ce qui est marqué ci-dessus, plaisir d'avoir eu de vos nouvelles, attachement sans fin à tous les bons, craintes de l'état des choses dans l'asile, complimens à tous et chacun des *féaux* et fidèles.

Monsieur

Monsieur De Pélichy Van Huerne

à BRUGES.

---

(60) Le Baron de Pélichy dut être très sensible à cette marque de confiance. Il résulte d'une nouvelle lettre du grand Vicaire le Surre datée du 7 déc. 1820 et publiée plus loin, que le Prince de Broglie fut fort satisfait du compte rendu de son enquête. L'affaire n'eut pas d'autre suite. Il est probable que Mgr de Broglie désirait se documenter pour le cas où il serait consulté, sur ce point, par Rome.

(61) Mgr de Broglie.

17.

Beaune, Côte d'or, 1 8bre 1820.

Chaque témoignage de votre affection pour moi, va à mon cœur, bon et cher Mr de Pélichy ; parmi les regrets de mon éloignement, un des plus sensibles, est le vôtre, et celui de votre famille, dites le bien à Mr Vanhuerne, a votre aimable épouse, sans oublier vos gentils enfans. L'acolythe ⁽⁶²⁾ que vous me connoissez, adoucit et console ma vie, il est gay, sensible, actif et pieux ; il vous est bien dévoué et ce m'est un motif de plus pour l'affectionner. Ne m'oubliez pas auprès des fidèles amis, vous les connoissés, et vous savés qu'à leur tête se trouve certain Doyen ⁽⁶³⁾.

Vous jugés les tristes et allarmantes affaires de france, comme si vous y étiez ; je crains fort que vos pronostics ne se réalisent et les gens sensés redoutent les élections plus qu'ils n'en espèrent... D'abord la loi actuelle n'est pas bonne, et peut servir le mauvais parti autant et peut être plus que le royalisme. Ensuite on ne trouve pas assés de vigueur dans le gouvernement, il ne passe pas, comme on dit, pour compacte et uni en faisceau, ce qui est souverainement nécessaire et surtout dans le régime constitutionnel. Les royalistes ne se sont jamais tout a fait bien entendus ; délaissés et même longtems mal voulus par le gouv., ils sont divisés, plusieurs, voire beaucoup n'iront pas plus aux élections, que lors des précédentes, les libéraux et révolutionnaires se tiennent par le lien d'une volonté forte, ils ont une audace non réprimée, une diabolique activité, aucun moyen n'est négligé par eux, tout en est à craindre. Pourquoi donc les hommes de bien, les vrais amis de la religion et de la patrie, manquent-ils de ces qualités et surtout de cette vigueur qui sauroit tout ? Cela m'indigne et mon sang bouillonne de ne pas voir comme dit un Poète, contre le vice, ces haines vigoureuses, non contre les individus, mais contre les doctrines pestilentielles et meurtrières de l'état social. Voila que le son des cloches et l'hilarité générale, jointe aux nouvelles, annoncent la naissance d'un Prince vraiment désiré. J'ai dit et écrit dès longtems que si Dieu nous faisoit cette grâce, il falloit appeler ce poupon chéri, *Dieu Donné*, nom glorieux qui parmi les Rois de France, n'a été porté que par

(62) M. le Surre.

(63) M. Corselis, curé de St Sauveur, doyen à Bruges.

deux des plus grands, Philippe Auguste et Louis 14. Aura ton l'apropos et l'esprit de continuer cette tradition. Tout semble, a moi du moins faire espérer que ce fils de la vertu et du malheur, sera un grand homme, utile à la religion et à sa patrie. Dieu n'a pas multiplié les miracles pendant la grossesse de sa Mère, pour que l'enfant en fut un ordinaire. Si mon âme pouvoit s'ouvrir encore à l'allégresse, ceci la produiroit en moi, mais l'absence d'auprès de mes chers et si nombreux enfans, jette dans mon âme une tristesse, que je ne puis vaincre. Tachés avec votre habileté connue, bon et cher Baron, de savoir s'il y a eu quelque suite donnée aux menaces faites n'aguère de nuire à un nombre d'établissements religieux ⁽⁶⁴⁾, si le serment de la foi fondamentale, n'étoit pas changé ou au moins modifié; Rome ayant approuvé le Jugement doctrinal et la condamnation faite par les Evêques de ce serment quant aux articles d'icelui qui sont en opposition avec la religion catholique, Rome seule peut statuer à cet égard; elle est informée de l'affaire ⁽⁶⁵⁾. Il me tarde de voir l'Autriche expédier la révolution de Naples, quant à celle d'Espagne, elle sera dure à réprimer, et l'on craint que les attaquer, ne soit les mettre en faisceau, et réunir tous les partis. Quant au Portugal, je pense que nous en aurons des oranges, et les Anglais du vin de Porto. La France est au défilé des élections; si elles ne sont pas monarchiques, adieu la Monarchie même; or il y a au moins autant à craindre qu'à espérer pour les bons. Par leur faute, car on ne peut les engager tous à venir aux élections, grande faute et tort de leur part, tandis que les méchants sont actifs

---

(64) Les pressentiments de Mgr l'Evêque de Gand se réalisèrent. Des communautés religieuses, se fiant aux promesses du début du règne, s'étaient réformées. Nombre d'entre elles furent dispersées, ou persécutées. Des mesures furent prises également contre l'enseignement catholique. Voir Vte Ter Linden, opus cit., p. 119, et F. Priem, *Antwerpen in 1830*, p. 102 et suivantes.

(65) « Finissant par où il aurait dû commencer », écrit avec infiniment de raison le Vte Ter Linden, dans son ouvrage déjà cité, le Roi, par l'organe de son directeur général pour le culte catholique, n'écrivit que le 21 août 1821 la déclaration suivante : « Le serment déféré aux membres des Etats Généraux et Provinciaux, aux fonctionnaires de l'ordre judiciaire et administratif et à tous les fonctionnaires de l'Etat, ne leur est déféré et ne leur a jamais pu être déféré que sous le rapport civil ».

Cette déclaration, dont nous ne donnons ici que la partie essentielle, permit aux vicaires généraux d'annoncer qu'interprété ainsi le serment était devenu licite et leur conduite fut approuvée par la Sainte Pénitencerie. (Instructions pour Mgr Nasalli). Voir Vte Ter Linden, *Guillaume Ier*, t. I, p. 255 à 257.

et unis. Sur ce adieu et amitié, a vous tous et les bons, et féaux, affections du cher associé ⁽⁶⁶⁾, qui fait mon bonheur déjà. M. ⁽⁶⁷⁾.

Postscriptum : que la duchesse de Berry vient d'être héroïque et touchante, c'est comme un assaut de courage entre elle et Madame d'Angoulême.

18.

Paris, 7 X^{bre} 1820.

Très cher Monsieur,

Je vous demande bien sincèrement pardon d'avoir tardé si longtemps à répondre à Votre lettre du mois passé dans laquelle vous avez bien voulu rendre un compte détaillé comme on le désiroit au sujet d'une petite commission. Cela ne tendra probablement à rien, mais il n'a pas manqué pour cela d'être très agréable à un ami ⁽⁶⁸⁾ qui en a reçu communication ⁽⁶⁹⁾. Nos petites affaires commerciales vont assez singulièrement et à moins d'être sur ses gardes on risque d'être dupe ; car aujourd'hui tous les renards ne sont pas dans leurs tanières & plût à Dieu qu'on ne vit point en même temps parmi eux des loups déguisés. Les spéculations sur les vins se rallentissent et quoique dans certaines contrées l'orage ait ravagé les vignes on s'assure généralement que les Négocians dont les magasins sont bien fournis désirent vendre ; mais ils se tiennent à des prix trop élevés, et ce qui pis est, la plupart de ces Messieurs remplis de fierté et d'orgueil semblent vouloir que l'on aille chez eux argent comptant au lieu de faire eux-mêmes des offres et de se donner quelques peines, ce n'est pas ainsi, vous le savez que nous avons coutume d'agir avec nos subalternes, et cependant voilà que nous avons été à la hausse tandisque nous nous sommes crus un moment à la baisse et cela continuera malheureusement tant que ces Messieurs à fortune tiendront la tête aussi levée ; patience ! à défaut de bonne chère on se nourrit de pain, et le pain aussi

(66) M^r le Surre, 1er Grand Vicaire.

(67) M indique *Maurice*, prénom de l'évêque de Gand. La lettre toute entière est écrite de sa main.

(68) Monseigneur de Broglie, évêque de Gand, alors en exil.

(69) Suite à la missive du 22 sept. 1820 signée : « Votre dévoué voyageur ». Toute cette lettre est écrite en termes déguisés à cause de la rigueur des temps et de la prudence qui s'imposait.

empêche de mourir, quand l'estomac est bon. A propos du commis voyageur dont en particulier vous avez blâmé la conduite absurde, déjà avant l'arrivée de votre plainte il avoit été dénoncé à Mr Tems qui selon toute apparence ne manquera pas de le mettre à la raison ; eh quoi, ce drôle que s'imagine-t-il donc ? A-t-il cru pouvoir dans l'étranger, chez vous en un mot, trancher du grand Seigneur, se mettre audessus de son principal, et faire tomber le crédit de la maison qui l'emploie, au mépris de toutes les lois. Si l'autorité dans votre pays n'a pas voulu ou n'a pu empêcher ses singulières incartades, j'espère que pour l'honneur du commerce il n'échappera pas à toute animadversion, malgré l'indulgence étonnante de son chef d'ailleurs très respectable... François se porte toujours médiocrement, mais sans danger prochain. Il doit vous avoir bien connu dans l'armée, car il m'en parle souvent avec beaucoup d'intérêt et si sa santé était meilleure, je crois bien qu'il hasarderait le voyage des Pays-Bas pour aller vous embrasser et faire la connoissance de votre aimable famille. S'il en étoit ainsi avec quel plaisir je l'accompagnerois ! Je tâcherai du moins d'aller aux noces de votre intéressante belle-sœur si l'on m'instruit de l'époque et alors votre respectable beau-père nous divertira j'espère par des réjouissances chinoises analogues au sujet ⁽⁷⁰⁾.

Mais venons en à la politique. Vous connoissez le résultat des assemblées électorales, il est généralement au gré des gens de bien qui, j'ose l'assurer, sont de beaucoup la grande majorité de notre nation ; je l'affirme en dépit des assertions calomnieuses d'un parti antimonarchique qui n'est à craindre que parceque l'on ne le comprime pas. Que fera la chambre royaliste, quelle marche suivra-t-elle ? Entrera-t-elle dans le système du ministère actuel ou voudra-t-elle dépasser cette borne comme les plus éclairés le désirent ? On ne s'accorde ni sur le principe, ni sur la conduite future de la chambre : *quot capita tot sensus*, à Paris comme ailleurs et même plus qu'ailleurs. Tels sont les motifs de crainte & d'espérance qui

---

(70) Dans sa lettre du 1 Oct. 1820, Mgr de Broglie dit que son nouveau secrétaire (M^r le Surre) a, entre autres qualités, un caractère gai. La présente boutade constitue une preuve de l'exactitude de son assertion ; car Melle Antoinette van Huerne ne se maria point. Nous avons écrit déjà qu'elle mourut célibataire, à Bruges, le 1 janv. 1824, d'une maladie contractée au soin des malades pauvres. Les traditions de famille nous rapportent que son père Mr Joseph van Huerne avait également un caractère enjoué. C'est sans doute à ce fait que M^r le chanoine le Surre fait allusion.

partagent la multitude. Ce qu'il y a de bon à travers tout cela, c'est qu'à moins que le Gouvernement ne soit volontairement aveugle ou, ce qu'on n'oseroit penser, perfide envers lui-même & envers la nation, les soi-disant libéraux pousseront de vaines clameurs pour obtenir des lois & des mesures qui finiroient par ensevelir la monarchie française, renverser les autres trônes déjà bien chanceux, et ramener la barbarie absolue dans l'Europe. Voilà l'opinion dominante à laquelle je souscris en finissant ma pauvre gazette.

Agréez, s'il vous plait l'assurance des amitiés de François et des sentimens prononcés avec lesquels j'ai l'honneur d'être.

Monsieur le Baron & cher Ami,

Votre dévoué Serviteur.

Le Pèlerin ⁽⁷¹⁾.

Monsieur,

Monsieur le Baron de Pélicy Van Huerne,

rue flamande

BRUGES.

Flandre Occidentale.

19.

Paris 22 Janvier 1821.

Très cher Cousin ⁽⁷²⁾,

Je réponds un peu tard à la charmante lettre que vous avez eu la bonté d'écrire à mon oncle ⁽⁷³⁾ et dans laquelle vous lui adressez vos tendres souhaits. Il y a été singulièrement sensible comme vous pouvez le croire, et si sa santé lui permettoit un peu plus de fatigue, il y auroit sans doute répondu lui-même : mais enfin me voilà chargé de cette aimable tâche et je profite de cette occasion pour vous remercier de ce que vous avez bien voulu vous souvenir aussi de moi et de mon cousin germain. Les questions que vous y faites

(71) Le chanoine le Surre.

(72) Lettre dans laquelle il emploie des termes d'emprunt et parfois peu compréhensibles, pour les non initiés, à cause de la difficulté des temps. Il écrit « Cousin » pour pouvoir nommer Mgr de Broglie son « oncle ».

(73) L'évêque de Gand, Mgr de Broglie.

ont été assez *publiquement* résolues, pour me dispenser d'y répondre à présent. La manufacture va donc très mal comme vous voyez ; qu'y faire, quand on n'est pas maître des circonstances ? Il n'y a d'autre moyen que de patienter en attendant mieux, si mieux doit jamais se présenter. Au reste malgré le déluge de chagrins dont cette suite d'infortunes inonde les cœurs sensibles et intéressés, Dieu, je l'espère, sera assez puissant pour les soutenir au milieu des sujets de découragement et malgré le surcroît de souffrances & de maux physiques qui en sont le résultat. Nos affaires publiques n'offrent pas une perspective brillante ni propice à consoler des disgrâces particulières ; l'état de crainte et d'angoisse continue parmi les gens de bien en dépit des espérances autorisées par certains changemens de détail. Dans deux ou trois mois, s'il faut en croire l'opinion la plus probable, nous saurons à quoi nous en tenir par rapport à notre salut ou à notre destruction continuée dans le moment que les moyens de salut se trouvoient partout abondamment. Il faudroit que j'eusse le cœur de mon oncle ⁽⁷⁴⁾ pour vous exprimer combien il vous porte à vous et à tout ce qui vous appartient d'affection & d'attachement sincère. Ce n'est pas par conjecture que je vous en parle, mais avec assurance, parcequ'il ne se passe guère un jour où il ne me le témoigne.

Veillez bien croire, s'il vous plait, à la sincérité avec laquelle je professe les mêmes sentimens à votre égard & pour toute votre chère famille, à laquelle je souhaite avec ardeur, non une mais plusieurs longues années de contentement & de bonheur. C'est ainsi que j'ai l'honneur d'être.

Très cher Cousin,

Votre tout dévoué
Pélerin ⁽⁷⁵⁾.

Monsieur,

Monsieur le Baron de Pélichy-Vanhuerne
Flandre Occidentale à BRUGES.

(74) Mgr de Broglie, Evêque de Gand.

(75) M^r le chanoine le Surre. Le même qui signa, le 22 sept. 1820 : « Votre tout dévoué voyageur ».

Dernière lettre de Monseigneur le Prince de Broglie, Evêque de Gand, à Monsieur le Baron de Pélichy, domicilié à Bruges.

Paris, 29 Juin 1821.

Je ne veux point quitter ce pauvre monde, mon bien cher Baron, sans vous laisser à vous et à votre toute aimable famille un dernier gage de ma sincère affection. Je vous parle avec assurance de mon sort prochain, parce que tout m'annonce que je touche au terme de ma carrière, aux maladies qui m'ont assiégé depuis longtemps s'est joint une hydropisie dont les progrès sont si rapides et si menaçants que les médecins les plus habiles désespèrent de me sauver et ont consenti sans peine à me faire administrer les derniers secours de la religion. Un tel arrêt n'a pas manqué d'attrister la nature, hélas ! mille liens nous attachent à cette vie malgré ses tristesses et ses rigueurs ! Depuis l'heureuse réception des sacremens qui disposent à une sainte fin, je goûte une paix et un calme qui rendent le sacrifice de ma vie beaucoup moins pénible, et me résignant sans réserve à la volonté toujours adorable de mon Dieu, j'ai la douce confiance qu'Il daignera me pardonner toutes mes offenses, et que le bien que je puis avoir par sa grâce fait soit dans ma vie publique, soit dans ma vie privée, appuyé sur les mérites infinis de son divin fils le portera à m'ouvrir le séjour des bienheureux vers lequel tendront sans cesse tous mes désirs. Cependant je ne meurs pas sans regrets ; et ce n'est pas le moindre, je vous assure, que de me séparer de mon admirable diocèse et des excellents amis que j'y compte et parmi lesquels vous occupez un rang bien distingué. J'emporterai avec une vive reconnaissance dans le tombeau le Souvenir de vos touchantes bontés, de votre attachement si tendre et si vrai, et des rares qualités que j'ai toujours observées en vous. Priez Dieu de rendre ma mort toute sainte afin que je puisse vous être de quelque utilité dans le ciel.

En vous faisant des adieux qui coutent tant à mon cœur, je vous prie de recevoir pour la dernière fois ma bénédiction épiscopale. Je vous la donne dans toute l'effusion de mon âme à vous, mon très cher & fidèle ami, à votre excellente épouse et à ses chers enfans, ainsi qu'au pieux et respectable Seigneur de Puijenke (Puijen-

beke) (76), votre beau-père, et à son aimable et vertueuse demoiselle Antoinette (77).

Dites, s'il vous plaît, à Monsieur le Doyen de Bruges (78), aux curés d'Iseghem (79), d'Hemelghem (80) et autres ecclésiastiques, que j'ai rencontrés chez vous combien il m'est pénible de mourir sans les avoir revus, ces zélés et fidèles coopérateurs dans le St ministère. Tout ce que je leur demande pour moi désormais, c'est de me donner une part abondante dans le bien qu'ils continueront de faire, notamment lorsqu'ils offriront le St Sacrifice de nos autels.

Adieu, Adieu.

Votre affectionné Serviteur et Ami.

Je soussigné ancien premier vicaire Gl. de feu Mgr le Prince Maurice de Broglie évêque de Gand, certifie que les sentimens exprimés dans cette lettre, qui n'a pu être signée, étoient à ma parfaite connoissance ceux de ce digne Prélat à l'égard de M^r le Baron de Pélichy, et tels qu'il me les a souvent exprimés lui-même.

Paris, 11 février 1822.

J. le Surre.

21.

Paris, 20 juillet (1821).

Mgr ..... vient de succomber à sa longue et douloureuse maladie. Ce matin à une heure il a rendu le dernier soupir qui a été précédé d'une agonie qui a duré trois jours, mais qui a été extrêmement douce ; pendant tout ce temps il n'a pu avaler la moindre des choses liquides ni autres. Avant ces trois jours il avoit joui d'un calme parfait et conservé sa connoissance, parlant quelques fois, se recueillant et s'assoupissant beaucoup, et se mettant

(76) Mr Joseph van Huerne avait été Seigneur de Puyenbeke sous l'ancien régime.

(77) Antoinette van Huerne, fille cadette de M^r van Huerne.

(78) M. Corselis.

(79) M. Willem Desmet, né à Waarschoot en 1770 ; curé d'Iseghem de 1813 à 1829, puis Vicaire général de Mgr l'évêque de Gand ; décédé en 1849. Voir note (53).

(80) M. Ignace Capelle, né à Beveren lez Roulers, en 1774, successivement vicaire à Kortemarck, Pithem, Lichtervelde ; curé à Emelgem, en 1815, et y décédé en 1829.

encore de préférence à l'air de son petit jardin aux momens de chaleur.

Sa mort attriste en général ses amis et il en avoit partout, et partout c'étoient des personnes d'honneur et de mérite attachées comme lui à tout ce qui est bon et vertueux.

Ses vertus, sa piété si vraie et si tendre, la résignation admirable avec laquelle il a fait son sacrifice à Dieu, tout nous garantit en quelque sorte que Dieu l'aura retiré de ce monde pour le récompenser par d'éternelles joies.

L'heure du courier est passée et ma lettre ne partira que demain ⁽⁸¹⁾.

22.

Autre extrait d'une lettre de notre Ami (le Surre).

J'ai maigri sensiblement depuis deux mois ; tout le monde a pitié de moi et me dit un homme déterré. Si quelque chose me console des peines de toute espèce que j'ai éprouvées, ce sont les remerciemens et les preuves d'intérêt multipliées, que j'ai reçues de toute part et notamment de la part de la famille qui me regarde comme un de ses membres.

... ..

Dans ce moment on appose les scellés, on fait l'inventaire et je suis seul avec les domestiques, la famille en ce moment ne se montrant point pour plusieurs motifs que je respecte. J'irai cependant dîner chez le frère du respectable défunt le Prince Amédée si bon pour moi et qui voudroit m'avoir chez lui comme étant de sa maison. Mais ceci me paroît trop grand et mes habitudes ne sont pas encore assez changées. Mille choses aimables à mes amis...

23.

Extrait de « L'ami du roi et de la religion », 21 juillet 1821 ⁽⁸²⁾.

Paris. Mr Maurice de Broglie, Evêque de Gand, attaqué depuis trois semaines d'une maladie grave, y a succombé dans la nuit de Jeudi à vendredi dernier ; Ce respectable prélat étoit fils du dernier

(81) Lettre de M^r le chanoine le Surre.

(82) Envoyé de Paris au Baron de Pélichy, très probablement par son ami le chanoine le Surre.

maréchal de Broglie, il n'étoit pas moins distingué par sa piété que par son courage dans les traverses qu'il eut à soutenir et qui se sont répétées à des époques fort diverses. Nous paierons incessamment notre tribut à la mémoire d'un évêque si recommandable et si malheureux.

24.

Monsieur et Madame la Baronne de Pélichy,
au Château d'Iseghem,
près et par COURTRAY.

M.

Monsieur le Duc et Madame la Duchesse de Broglie, Madame la Princesse Douairière de Broglie, Monsieur le Prince et Madame la Princesse Amédée de Broglie, Monsieur le Marquis et Madame la Marquise de Boisse, Monsieur le Marquis et Madame la Marquise de Murat ont l'honneur de vous faire part de la perte qu'ils viennent de faire de Monseigneur Maurice-Jean-Madeleine, Prince de Broglie, Evêque de Gand, leur Frère, Beau-Frère et Oncle, décédé en son hôtel, à Paris, rue Cassette, N° 34, le 20 juillet 1821 (83).

---

(83) Lettre de faire part envoyée par la famille de Mgr l'évêque de Gand au Baron de Pélichy. Elle fait connaître ses plus proches parents.

HET KASTEEL VAN MALE

Alhoewel Brugge zeer vroeg een grafelijke burcht heeft bezeten, toch had de graaf er geen vaste woonplaats. Robrecht de Fries schijnt de eerste graaf te zijn geweest die in de opkomende handelsstad, zoo niet een residentie, ten minste het middenpunt van zijn bestuur heeft gevestigd. Deze graaf liet ook, midden de uitgestrekte bosschen van Wijnendale bij Torhout, een kasteel bouwen.

Het is best mogelijk dat hij later naar een minder afgelegen warande met jachtverblijf uitzag. In de naaste omgeving van Brugge was «de Parke van Male» prachtig gelegen op den grooten heerweg naar Gent. Misschien heeft «Ives de Male»¹, tijdgenoot van Robrecht de Fries, er op een of andere wijze — als forestier? — het grafelijk gezag vertegenwoordigd.

Hoe het ook zij, een forestier was gelast met het toezicht over bosschen, meerschen en neerhof van «den Parke»; hij diende jaarlijks een rekening in over de opbrengst aan tailliehout, hooigars en brom, alsook over gedane uitgaven voor dagloon en herstellingswerken aan gebouwen². Aan een oorkonde, in 1172 te Brugge uitgegeven, hangt het zegel van «Willelmus forestarius de Male» naast dit van andere hofambtenaars, zooals: de «camerarius» en de «buticularius»³.

Het blijkt nochtans dat Male van ondergeschikt belang

---

(1) J. de Saint-Genois, *Monuments anciens...*, blz. 468, anno 1085.

(2) Algemeen Rijksarchief te Brussel, rolrekening nr. 91, anno 1306: «Cest che ke Jehan le Forestier a rechet dou parc de Male...».

(3) A. Van Lokeren, *Chartes et documents de l'abbaye de S. Pierre à Gand* (630-1599), blz. 180, nr. 322.

was voor de opvolgers van Robrecht de Fries⁴; eerst onder Filips van den Elzas worden verschillende oorkonden uit Male gedagteekend. De vroegst bekende oorkonde, in 1166 ten voordeele van de S. Pieters abdij van Loo uitgevaardigd, vermeldt als volgt: « Actum hoc anno M° C° LXVI°, dominica ante Nativitatem Sancte Marie, Malee, in nova ecclesia comitis »⁵.

Dit laatste citaat komt ons vermoeden bevestigen; de nieuwe kapel heeft een oudere vervangen welke behoorde bij een kasteel dagteekenend van vóór de regeering van Filips van den Elzas.

Wanneer de grondvesten van het kasteel van Male gelegd werden en hoe dit kasteel er uitzag weten we niet; doch als we de vergelijking opmaken met andere XIIe eeuwse gebouwen, dan stellen wij vast: 1° dat, het oudere gravenkasteel van Wijnendale en dat van Gavere op een cirkelvormig grondplan werden opgetrokken; 2° dat het gravenkasteel van Gent en dat van Rupelmonde op een vierkantig plan gebouwd zijn⁶ zooals het kasteel van Male.

De oudste geraadpleegde rekeningen « ouvragés de lostel de Male » van 1308, geven ons een vagen kijk op dit middel-eeuwsch slot. Talrijke kamers in het hoofdgebouw langs beide

(4) In zijn *Woordenboek der toponomie van Westelijk Vlaanderen...*, tom. IX, kol. 1178, heeft K. De Flou, bij vergissing, een oorspronkelijke oorkonde op anno 1135 gedateerd; ietwat verder, in kol. 1179 dagteekent hij echter de kopie op het juiste jaartal 1235. Zie ook E. I. Strubbe, *Egidius van Breedene...*, blz. 56.

(5) L. Van Hollebeke, *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Pierre de Loo*, blz. 21, nr. XIII. — De Engelsche aartsbisschop van Canterbury, Thomas Becket, alhier gevlucht, heeft deze nieuwe kapel gewijd (Kervyn de Lettenhove, *Histoire de Flandre*, tom. II, blz. 51). — H. Coppieters-Stochove, *Régestes de Thierry d'Alsace, comte de Flandre*, geeft 10 oorkonden op, gedagteekend uit Male.

(6) Zie: A. Sanderus, *Flandria illustrata...*, en de afbeelding in R. Van Roosbroeck, *Geschiedenis van Vlaanderen*, tom. II, blz. 50, 132, 146. — De Sint-Baseliskapel op den Burg te Brugge werd door Diederik van den Elzas gebouwd.

zijden van de poort en den grooten toren, welke met elkaar verbonden zijn door den gang (l'aloir)⁷. Op den wester-vleugel noordwaarts op, bevonden zich de groote « sale », de « sauserie », de « panneterie », de « lardier », de « boutellerie » en de daarbij hoorende kelders (cheliers). De oostervleugel werd ingenomen door de kapel en « laumosne »⁸. Op dezelfde zijde naar het « Bassecourt » toe lagen nog « la maison de le linge » en den « puisot », alsook de stalling (marechauchie) met de smederij (forge).

Het binnenhof met de mote werd « la Haute court » genaamd in tegenstelling met het daarnaast liggende neerhof met schuren « la Basse court »⁹. Er was ook nog een « gardin » en een priëel (prael) en een put (servoir) omtuind met een paalwerk van duigen (palich de duges). Benevens den grooten walgracht rond het kasteel was er nog een diepe gracht rond het bosch ten Oosten.

Zoo zal het kasteel er uitgezien hebben in de XIIIe eeuw. We mogen ook veronderstellen dat beide gravinnen, Johanna en Margareta van Konstantinopel, toen reeds meer te Male verbleven, aangezien haar zegelbewaarder, Egidius van Bredene, zich een grooten eigendom aankocht en een heeren-

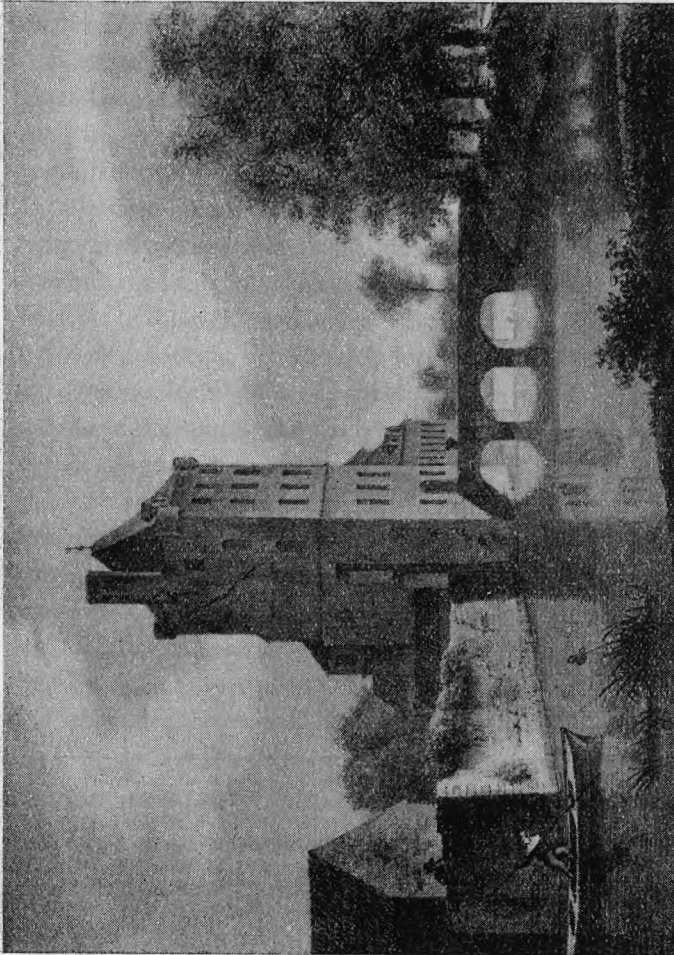
(7) Zie : Algemeen Rijksarchief te Brussel, rolrekeningen nrs. 2091 en 2092 : « Cest li rechte Thumas le Coustre puis le lundi devant la Pentecouste l'an M.CCC et wit juskes à le Nativité le saint Jehan en esté lan M.CCC et neuf.

Opmerking : Wij geven de oorspronkelijke Fransche benamingen op, om soms onmogelijke vertalingen te vermijden. Sommige van deze plaatsen staan onder toezicht van een erfelijk hofbeampte ; zie : A. Desplanches, *Inventaire sommaire des archives départementales du Nord. Chambre des comptes de Lille*, tom. II, blz. 61.

(8) De twee kapelanen, welke de kapel bedienden, kregen van Graaf Gwijde 19 gem. land in vergoeding « d'une mesure avec une vaste maison près du pont, que, fûe la comtesse Marguerite, sa mère leur avoit données et qui avoient été incorporées depuis dans le château de Male ». J. de Saint-Genois, a. w., blz. 842. Zie ook : A. Desplanches, a. w., tom. II, blz. 9. Deze 19 gemeten zijn de « Capelrielanden » genoemd ; zij lagen bij de Male-Leie.

(9) Er lag toen ook nog een vervallen neerhof « Nieuwenhove », « Neuve Court », rechtover « Pudembrouc ».

woning der heeren (1224-1234) te Spelre (Stornali) op de grze van het Malbysen 19. Langt een hofstadet en de afbeelding van het kasteel van Malbysen.

*KASTEEL VAN MALLE
Teekening van J. Goethals, 1786. Geitografeerd door J. B. De Jonghe.
Uitgegeven in de Collection Historique van Dewasme, 1822-23.*

woning liet bouwen (1228-1235) te Sijsele (Spermalie) juist op de grens van het Malebosch¹⁰. Langs een boschdreef en de « buuschpoorte » had hij gemakkelijk toegang tot het kasteel om er zijn hofdienst te verrichten.

Niettegenstaande zijn voorliefde voor Wijnendale, kwam graaf Gwijde meer te Male dan men vermoeden zou ; vooral rond die feestdagen met bijzondere stemming hield hij zijn verblijf alhier : Kerstdag, Drie Koningen, Vastenavond, enz. In zijn rondreizen rijdt hij van Wijnendale naar Male of omgekeerd ; daarvan getuigen de rekeningen van zijn hofhouding : « Le lundi apres a disner a Winendalle a sope a Male »¹¹. Ruim 30 oorkonden werden tijdens zijn regeering uit Male gedateerd. Een kastelein hield toezicht over het kasteel en domein tijdens de afwezigheid van den graaf.

Voor de opvolgers van Gwijde van Dampierre wordt Male het lievelingsoord en dat gedurende gansch de XIVe eeuw. Ridders en machtbekleeders van steden en heerlijkheden kwamen den graaf te Male opzoeken. Ontvangsten en besprekingen hadden plaats in de oude groote zaal « in camera maiore »¹². Het was toen het gebruik dat de afgevaardigden van de steden kwamen « ten parlemente » naar Male om er hun belangen te verdedigen. Tweemaal 's jaars werd hier open hof gehouden op vorstelijke wijze¹³.

(10) E. I. Strubbe, a. w., blz. 56-66 en bijlagen III B, nrs. 7, 16, 18, 19, 27, 28, 32, 35, 51.

(11) Algemeen Rijksarchief te Brussel, rolrekening nr. 41, anno 1286 « Le jour de le Magdalene vint li cuens à Winendalle », « Le lundi a suer à Male ». De graaf verblijft hier tot den Donderdag : « Le jeusdi suit Saint Piere entrant awoust revint li cuens à Winendalle ».

— Rijksarchief te Gent, fonds de Saint Genois, nr. 853 : « Jan Gillotins, clerc du conte de Flandres, fach savoir à tous ke ou sausiour ke me Sires li cuens devant dis fist à Male par quatre jours devant le tiphanne... ».

— Ib., fonds Gailliard, nr. 17 : « Le meredi jour S. Jehan après le Noel vint li cuens à Male ».

(12) Rijksarchief te Gent, fonds de Saint-Genois, nr. 1378, anno 1320.

(13) L. Gilliodts, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, tom. III, blz. 147, 148, 171 ; tom. V, blz. 107-108.

De kleine herstellingswerken van dien tijd geven ons nog enkele kleine bijzonderheden over de « oude zale » waarin een hoorn hing en de aanpalende « sauserie »¹⁴. Er wordt verder nog gewag gemaakt van een « cleene zale » ; van een « alemoeserie » met houten standvensters en tegeldak ; van « mijns heren retreat » en « mine vrouwe camere ». De rekeningen spreken ook over « het verhemelen » van verschillende kamers en « dueren, veinstren ende wegghen te doen makene al daer mijn Here begarende was ». Er was verder ook nog een « stove » met een « bade cupe » en een « bornenput » in de nabijheid. De « lavender » was ook op dezelfde zijde gelegen. Dit laatste gebouw was afgezonderd met een « gevlochten tune ». Binnen en buiten het hof waren nog « glenden » getimmerd om het volk op afstand te houden. In het binnenhof stond er ook een smidse met paardestallen. Buiten de groote poort kon men nog het kasteel binnentreden langs de « buuschpoorte » en het « Poortken ter Warande » langs den oostkant. De « Nederpoorte » gaf toegang tot het « Bassecourt » en den ingang was geplaveid¹⁵. Bij de « Nederpoorte » stond het « portier huzekin ».

(14) Algemeen rijksarchief te Brussel, rolrekening nr. 102, anno 1375 : « Eerst huutghegheven Aernoud van Huselande die de kelsiede voer de nederpoorte makede VII daghen... ; Eenen dam ute te doene tusschen den tor ende poorten... ; Item Jan Tei die nam de alemoeserie te makene van houte dats te wete alle nieu ghespannen te makene ende eene nieu stantveinstre der an te makene ende omme de zilatten te legghene... ; Item Maerten de tegheldekkere die nam in taswerke ende sijne cnape de vors. alemoeserie te deckene... ; Item om Maerten de tegheldekkere die deckede VI daghen ande grote zale ende ande sauserie met sijnen cnape... ; Item... die de glenden makeden van den hove wech ende weder... ; Item te dien vors. glenden IIIc naghelen... ; Item huutghegheven om te doen dwaene ende te berechtene ende te naiene torlement van der capelle XLVIIJ s. — Item om waslicht te diere vors. capelle van Paesschen ende van Sinxschen dats tordsen ende stallichten XX pond wegges de elc pond te VI g., valt VI lib. par.

(15) Ib., rolrekening nr. 104, anno 1377 : « Item om de goten te doen stoppene tusschen der zale ende der sauserie met sauduren... ; Item om Jan Tey de temmerman ende Jan de Rose die namen dese vors. dueren ende wegghen te makene ende den vors. Ic ½ (tjivoetberden) te redene... ; Item in mijns heren retreat van zijne stille ten twee veinstren XI ½ voeten glas... ; Item

In 1382 kwam het groote onheil over Male. Na de overwinning van de Gentenaars op Beverhoutsveld, viel « Mer Ans van Thongerode met zinen ghansen hope » binnen het park en het kasteel¹⁶ werd ten prooi aan de vlammen gegeven. Zoo erg was het, dat spijs eenige dringende voorloopige herstellingen, de koning van Frankrijk — bij de belegering van Damme aanwezig — hier onmogelijk zijn intrek kon nemen ; hij genoot dan de gastvrijheid in de abdij van Spermalie, naast Malebosch gelegen.

Eerst werden de bruggen en de glenden vernieuwd, de muren en de « caefcoenen » geschoord met het hout uit Malebosch. In den hof werd alles dat onder de voeten lag opgeruimd en nieuwe « thunen » gevlochten, prielen gemaakt en de wijngaard in orde gebracht. Al het lood en ijzer werd met lange pieken uit de walgrachten gevischt en in de stad

dit es om de grote oude zale te doen verdeckene an doestzyde ende om de husen te stoppene bin den hove wech ende weder... ». — Rolrekening nr. 105, anno 1378 : « ...te verdeckene die cleene sale ende mine vrouwen camer... ».

— Rolrekening nr. 106, anno 1379 : « Item om den messael te verbindene ende te limene daer hi ghescuert was... ; Item van der line daer die horen mede gheghanghen was in de zale... ; Item om stal te vermackene daer de smesse an staet... ; Item ... van den stallen te verdeckene alle bede... ; Item ... de glasveinstren te vermackene in de capelle ende an de zale... XLIJ lib.

— Rolrekening nr. 107, anno 1380 : « Dit es gheleit an de zale anden barrenpit ende an tcleen camerkin... ; Int eerste IIIIc copplen bladen de welke costen iij g. de cople... ; Item ter stove om een duere mede te makene... ; Item de werclieden die de ij cameran verhemelden... ; Item, die de stove maecten... ; Item om de badecupe te vermackene ende te gheredene... ; Item ij immers die hanghen over den pit... ; Item de tune te vermackene omtrent de lavenre van staken ende van weerkene... ; Item om te delvene om de warande ».

(16) Ib., rolrekening nr. 110, anno 1384 : « Item hadt dheer vanden Gruuthuse aldierghelicke 1 mersch van XVII ghemetan danof hy niet en ghaf, dewelke nu heeft in handen mer Ans van Tongheroden met sinen ghansen hope ».

— Rolrekening nr. 112, anno 1385 : « Item de faire faire la prison et le puitz et de faire faire nettoyer le plaetse et aultres choses ensi que chascun peut bien savoir comment sire Hans de Tongherode le avoit laissiet et arcis... » ; Item rechuut de XXc faghoos de cascunc, XXVIIJ s. pars. que furent faits du petit busquel que li fransoys abatierent a tere le nuit quant le roy a la guere devant le Dam et avoit logiet a Espormaelgen ».

verkocht ; het steengruis werd uit den steenput en het gevang verwijderd ; de ingang voor de groote poort boven het gevang werd vrijgemaakt. De deuren en de sloten van het gevang werden vernieuwd en een paar nieuwe boeien gekocht. In de kapel werd ook maar het dringende gedaan : de « loodse » boven het altaar moest geschoord worden¹⁷. Margareta van Male, gehuwd met den hertog van Burgondië, kon het voorvaderlijk slot maar niet vergeten en liet het kasteel uit zijn puinen heropbouwen. Daartoe werd haar een hulpgeld toegestaan van 23.000 lb. : 20.00 lb. door de stad Brugge en 3.000 lb. door het Vrije, te betalen in verschillende tijdstippen.

De baljuw van Brugge, Guillaume Slyp, werd gelast met het toezicht en de leiding van de werken ; de schoutheet — later baljuw — Sanders Spierinc moest de rekeningen indienen. De hertog drong aan op een spoedige en volledige herstelling. De werken begonnen in April 1390 en waren met Februari 1397 voltrokken.

Aan de hand van een uitgebreide rekening hebben we nu een veel beteren kijk op het bouwvallig middeleeuwsch kasteel ; gegrondvest in een kromming van de Male Leie en met den voorgevel op den Antwerpschen heerweg uitkijkend, beheerschte die zware steenen massa met haar acht vierkante torens de gansche omgeving.

In het midden van den voorgevel, voor de ophaalbrug, rees statig boven de andere dakingen, de stoere vierkante « grooten tor », « la grosse tour de la porte », « la grande tour moyenne » ; de hoektoren naar Brugge toe « de devers Bruges », werd de Westtoren en de tegenovergestelde toren, de Oosttoren genoemd.

Op den Noordkant, naar het Maleveld, den Brierversweg en Damme gekeerd, werden de twee hoektorens respektievelijk

(17) Zie *ib.*, rolrekening nr. 108.

Aanmerking. Zie ook de beschrijving door Froissart. Uitg. N. De Pauw, bl. 257.

« la tour cornière vers Noordwest » en « la tour cornière vers Noordoost » genaamd ; tusschen beide rees de Noordtoren « la tour vers Noort », in het midden van den Westgevel was er ook een toren, alsook in den tegenoverstaanden oostgevel¹⁸.

Deze vijf laatste torens en de tusschen liggende walmuren waren, voor de grootste helft, door de belegeraars omvergehaald en met den grond gelijk gemaakt ; op den Noordkant was een stuk muur, 100 voet lang en 20 voet hoog, alsook den noordtoren, 40 voet hoog, nog staande gebleven¹⁹ ; de grondvesten waren 4 steen dik, en boven den grond bedroeg de dikte van de muren 2 ½ steen.

De oude groote zaal en de sauserie²⁰ op den westgevel, waren onder afzonderlijke daking naast elkaar gebouwd ; zij hadden dezelfde hoogte — 20 voet — als den walmuur, doch de zaal was merklijk ruimer dan de nevenstaande sauserie²¹ ; beide gebouwen waren onderkelderd en lagen tusschen den Westtoren en den middentoren van den Westgevel.

Tusschen den middentoren van den Oostgevel en den Oosttoren stond de kapel ; zooals de voorgaande gebouwen was zij ook 20 voet hoog ; de grondvesten waren heel zwaar en boven den grond waren de muren 3 steen dik, de lengtemuur ten Noorden mat 75 voet ; de kapel was ook onderkelderd²².

Op den voorgevel, langs weerszijden van den grooten middentoren lagen de twee voornaamste vleugels van het kasteel

(18) Zie : Algemeen rijksarschieff te Brussel, rekeningen nr. 27442.

(19) Zie : Ib, rekeningen nr. 27442, fol. 6.

(20) Inghelram de *la Sauserie* en Pierre Houcquaert zorgden voor het werkvolk en het vervoer (zie f° 60 v.). Beide woonden te Male, de *la Sauserie* was pachter van het hof Bassevelde en werd later in 1395 kastelein (Compte Engueran de *la Sauserie*, *chastellain de Male*). Pierre Houcquart was prater en deed soms dienst als baljuw (Des exploits de *la baille de Male*, dont Pieterkin le Praterie est bailli... (a° 1399).

(21) Algemeen rijksarchieff te Brussel, rekeningen, nr. 27442, fol. 6.

(22) Idem, fol. 20 v. Er was nog een stuk walmuur tusschen de kapel en den middentoren van den oostgevel. Zie fol. 9 v.

« les deux corps de maison ». De graaf en de gravin hadden daar hun kamer, alsook voornamen hovelingen en de kastelein. Die bijzondere vertrekken lagen op de eerste verdieping en waren onder elkaar en met de torens verbonden door een « allee ». Veel kamers waren voorzien van een haard, althans te oordeelen naar het aantal « cafcoenen »²³. Het gevang en de put lagen onder den middentoren vóór de poort.

Met de lente 1390 begonnen de groote herstellingswerken. Al het puin, in het binnenhof « la Haute court » opgehoopt, werd naar het « Basse court » vervoerd om verder over de velden verspreid te worden. Alles wat van het oude materiaal nog bruikbaar was werd nagezien : ruim 154.000 steenen werden gekapt en gekuischt voor den wederopbouw ; het lood werd hersmolten en het oud ijzer hersmeed²⁴.

Er werd eerst voor het noodige timmerhout gezorgd voor het gebinte en andere balken : 270 eiken, onder groote en kleinere, werden uit het bosch van Sijsle — de latere groote warande van Male — gehaald, en meer dan 190 eiken balken werden aangekocht ; er werden ook sparren en andere houtsoorten vertimmerd. Het vreemd hout — dais de Danemarck en days duelande²⁵ — werd langs Sluis en het Zwyn naar Brugge gevoerd.

De herstelling werd aan bekwame vaklieden toevertrouwd : Meester Jehan van Audenarde zorgde voor het metselwerk ; het ijzerwerk was verdeeld onder twee meester-smeden, Jehan de Beverne en Goosin Couderuddere ; Meester Jaques van

(23) Zie : Algemeen rijksarchief te Brussel, rolrekening nr. 108.

(24) Algemeen rijksarchief te Brussel, rekeningen, nr. 27442, fol. 4 v., 5 v., 14, 50 v.

(25) Idem, fol 5, 10. — *Aanmerking.* We geven hier terloops de familienaam van een van de werklieden op (fol. 12) : « Jehan Dais, soyeur de bois ».

Enkele bijzonderheden : « LXXIIIII bauch que on dist uitdra-gende balken ; IIIII pièces de mayrien de chesne appellées paie-mens ; cinq pièces de mayrien appellées estaucons ; trois grans sappins appellés kercesparren ; L petis sappins appellé bulsonghes », enz. enz.

Coppinhole was gelast met het timmer- en schrijnwerk en Jehan Coene met het schilderwerk ; aan meester Jaques Zwin werd het beeldhouwen en aan meester Christien de le Vorde de brandvensters toevertrouwd ²⁶.

De grootste zorg werd besteed aan het hoofdgebouw ; men begon aan den Oosttoren : « de wentelsteeger » in wit steen werd vernieuwd, de deuropeningen hersteld, en hier en daar kraagsteenen aangebracht ; er werd veel wit Brabantsch steen verbouwd ²⁷. Schoorsteenen van kamers in den toren werden gekuischt en hersteld. En zoo kwamen de verschillende indeelingen van het hoofdgebouw aan de beurt : de « allee » de middentoren met zijn groote kamers, de « allee » en de Westtoren ; nieuwe balken werden gestoken en de zoldering vernieuwd. Overal moesten de deuren en vensters van nieuwe hengsels, sloten, ijzerbeslag en klinken voorzien, en de gemakken nagezien worden.

Twee kamers werden met bijzondere kunstzin en nauwgezetheid hersteld : de kamer van den graaf in den middentoren en deze van de gravin in den oosttoren ²⁸. De muren waren met paneelwerk gedekt en er werden « trailles » aangebracht ; al de gebezigde nagels en het ijzerbeslag waren in 't wit vertind ; de hengsels van deuren en vensterramen waren met de Fransche lelie versierd ; nieuwe brandvensters werden gestoken en een nieuwen vloer gelegd.

(26) Idem, fol. 5, 6 v., 10, 13 v., 53 v., etc.

Aanmerking. Jan Coene en Jan van Oudenaarde zijn bekende meesters te Brugge ; zij hebben hun standbeeld op den gevel van de poortersloge op de Jan Van Eyckplaats.

(27) *Enkele bijzondere benamingen* : « VIJ pies de pierres appellez trappes ; XLIIJ pierres appellé castiaux ; trois pierres appellez simages ; une verge de blanche pierre de Brabant de bon estoc de Dredighem ; CL pies de blanche pierre appellés wincles, employez aux corrons des aisemens ; six autres seules allouez tant pour les huis comme pour les traux des corrons ; XII rondes pierres appellez boucles allouez aux degrez tournant », etc.

(28) Idem, fol. 47 : « pour les charpentages de lambresure de deux chambres et dicelles chambres les murs et parois réparés de ais, une chambre en la grande tour moyenne et lautre en la tour

De kapel werd tot een echt kunstjuweeltje hersteld²⁹. De noordmuur moest geheel herbouwd worden en de barsten van oost- en westmuur dichtgemetseld zijn; ook de daking was in den brand opgelaaid, zoodat er voorloopig een rieten dekking was gelegd om verdere schade van regen en wind te beletten. Er werden 8 nieuwe spitsbogige vensters gestoken: twee grootere, één langs den oostkant boven het altaar en één langs den westkant boven de ingang deur; vier gelijke langs den noordkant en twee kleinere in de « oratoire » op den zuidkant gebouwd bij het altaar. Daartoe werden acht verschillende vormen van Brabantsch steen gebezigd. Een zeshoekige lantaarn verlichtte het kloktorentje, dat met zijn vergulden ijzeren kruis en weerhaan tusschen de twee zijtorens glinsterde. Het klokje woog 300 pond. Binnen werd er ook in 't midden van de kapel een groot kruis geheschen; de groote ingang deur en de deur bij het altaar werden rijkelijk met bewrocht ijzerbeslag versierd; de kelder onder de kapel werd hersteld. Meester Jaques Zwyn « tailleur d'images » versierde kapel en oratoire met rijk besneden beeldhouwwerk: balken, kraagsteenen en sleutels werden met loofwerk, rozen en stijlvolle krullen besneden met hier en daar figuren ingewerkt; de muren werden met spitsbogig paneelwerk bekleed. De drie « trailles » werden kunstig bewerkt met profeetfiguren, de beelden van O. L. Vr., S. Jan en de patroonheilige van vader en gemaal: HH. Lodewijk en Philippus; boven in de « traille » van de grafelijke bidkapel zag men het beeld van God als rechter op het laatste oordeel; op de vier pijlers waren de volgende beelden: O. L. Vr., H. Johannes en de beeltenis van den hertog en de hertogin in knielende houding. Jehan Coene meesterschilder moest dit beeldhouwwerk kunstig kleuren en tot zijn recht doen uitkomen. Naast allerlei figuren

vers oost». De kamer van de hertogin lag bij de « oratoire ». Zie ook fol. 15, 17, 18 v.

(29). Idem, fol. 12 v., 16 v., 17, 18, 20, 21, 22 en 59 v.

werden in de brandvensters de wapens van hertog en hertogin geteekend.

De twee « allees » van het hoofdgebouw werden met soortgelijk rijk besneden houtwerk versierd, zoodat noch onkosten noch moeite gespaard werden om het verblijf van den hertog alhier zoo aangenaam mogelijk te maken ³⁰.

De daking van de drie torens van het hoofdgebouw glinsterde in de zon met haar talrijke vergulden « pennons » en « bachins » ; op den grooten middentoren prijkte het geschilderde wapen van den hertog en de hertogin ³¹. Het gevang en de put lagen onder dezelfde toren voor de poort ; twee deuren gaven er toegang toe ; er wordt ook nog gewag gemaakt van « al huis ou le cop est de la prison » ³².

De groote ophaalbrug of « valbrugghe » werd ook vernieuwd en « de vlerken » langs weerszijden moesten dikwijls hersteld worden. Van uit het kasteel kon men ook den gracht bereiken langs een « huis de la fosse » ³³, waarin steeds een bootje lag.

In 1395 begon men met de afbraak van het oude bouwvallige gedeelte van den westgevel : de groote zaal, de sauserie, met kelders en afhankelijkheden. Al de grondvesten werden uitgebroken en het vierkantig grondplan werd volbouwd met

(30) Er werd een uittreksel van rekening nr. 27442 beschreven in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, tom. VII (1845), blz. 131. Eerst hebben we den brief met de aanstelling van Guillaume Slype en Sanders Spierinc (fol. 2) ; het volgende uittreksel beschrijft de versiering van kapel, oratoire en allée (onderaan fol. 53 tot 55 v.).

Aanmerking. De herstelling moest reeds ver gevorderd zijn met Nieuwjaar 1395, want de hertogin verbleef toen enkelen tijd op het kasteel (zie fol. 59 v. en rolrekening nr. 84 : « ...pour la despence de madame de Bourgogne lors estant à Male et à Bruges »).

(31) Idem, fol. 51 v. - 52 ; op den middentoren alleen verhieven zich 22 pennons en op elk van beide zijtorens stonden er acht.

(32) Idem, fol. 14 v., 16, 18.

(33) Algemeen rijksarchief te Brussel, rekeningen, nr. 14262, anno 1405 : « Item à maistre Jehan le serurier de Bruges de IIII loyens de fer par lui mis et attacheez au pont levis... ». — Idem, rekeningen, nr. 14263, anno 1469 fol. 3 v. : « ...pour avoir fait au pond dudit chastel deux eelles, appellé vlercken... ».

vijf nieuwe torens en de tusschenstaande walmuren « en guise dalleez ». De gracht werd met « kistdammen » droog gelegd om de nieuwe grondvesten te leggen ; gangen en torens waren van gemakken voorzien. Op de nieuwe torens werden er kanons geplaatst, welke samen 564 pond wogen ³⁴, zoodat van uit het noordwesten gezien, het kasteel een krijsachtig uitzicht vertoonde.

In het begin van de XVe eeuw werd er een nieuwe keuken gebouwd op de « mote » en nieuwe stallingen in het Basse court ³⁵. « Glenden » en andere afsluitingen werden ook bijtijds hersteld, om het volk op afstand te houden, want zelfs de laten kwamen hier wekelijks in de kapel de H. Mis bijwonen.

Na het overlijden van Margareta van Male bezat het kasteel van Male, voor de hertogen niet meer diezelfde aantrekkingskracht. Ze kwamen er wel af en toe eens logeeren maar lieten het middeleeuwsch slot over aan de zorgen van een kastelein, welke hier met zijn familie zijn intrek nam ³⁶. Stilaan vervielen de gebouwen ; voegen we er aan toe, dat het kasteel, als domeingoed, steeds een mikpunt bleef voor opstandelingen. Eerst waren het misnoegde Bruggelingen, die tijdens de regeering van Filips de Goede het kasteel binnenvielen ; een tiental jaar later kwamen de Gentsche Groententers hier hun wraaklust koelen, zoodat het kasteel grootendeels van zijn daking ontbloot, aan regen en wind blootgesteld, heel spoedig bouwvallig werd. We hoeven maar de rekeningen na te gaan waarin alleen, de strikt noodzakelijke herstellingen geboekt zijn van het hoofdgebouw ³⁷ : onderhoud, daking,

(34) Algemeen rijksarchief te Brussel, rekeningen, nr. 27442, fol. 6, 8, 9, 9 v., 17 v.

(35) Algemeen rijksarchief te Brussel rekeningen nr. 14262, anno 1406 : « Item a ledit chastelain fait faire une estable nouvelle en la Bassecourt et une cuisine dessus la mote audit lieu de Male, ensemble certaines autres refections et reparacions nécessaire aval la maison... ».

(36) Zie verder onze Bijlage.

(37) Algemeen rijksarchief te Brussel, rekeningen, nr. 14623, anno 1445, fol. 4 : « Alart Mustart, charpentier pour ouvraiges quil a

kapel, zaal, vensters en goten, alsook ingangspoort met brug en stallingen. De andere torens vervielen tot puin en werden geleidelijk ontkleed; dit oud materiaal werd verkocht en als inkomsten geboekt. De drie hoofdtorens werden daarentegen, degelijk onderhouden en zelfs werden de banieren vernieuwd³⁸. Dat de kapel bijzonder goed onderhouden bleef, hoeft ons niet te verwonderen, vermits ze als kerk diende voor de opzittende laten³⁹; de zaal, in den westvleugel van het hoofdgebouw — de vergaderingsplaats — werd ook regel-

fais a la grosse tour dessus la porte qui estoient necessaires à faire ou le comble de ladite tour eust ete en aventure de cheoir... pour ce que long temps y avoit pleu dessus... ».

— Idem, anno 1454, fol. 3 v. : « A Andries Alard carpentier pour avoir fait xiiij fenestres audit Chastel, grande que petites... ».

— « A Jehan Van Male et ses compaignons pour avoir nettoie ledit chastel tant en hault comme embas, oste les ordures qui y estoient assembleez durant la guerre et icelle avoir emporte et brouette jusques en la place ou lon met le fiens dudit chastel... ».

— Idem, anno 1445 : « pour ouvraiges et reparacions qui ont este faiz audit chastel de Male, comme il appert tout en long par une rolle en quoy tout est excript IIIc LXVIII lb. XVI s. ».

Aanmerking. Verschillende rekeningen, te Rijsel berustend, hebben wij niet kunnen raadplegen.

— In het Bassecourt werden, vier voet onder den grond, oude grondvesten ongedolven en het steen verkocht voor 13 pond. Zie idem, anno 1456, fol. 2 v.

(38) Idem, anno 1463, fol. 4 : « De Michel Hellinc livret unge longe gottiere de ploncq rouge la quelle venoit du viest tour au costel du noordt et ne servoit a riens car nulle yauwe ne aloit parmy et gastoit le mur... xiiij lb. V s. ».

— Dudit Michiel pour encore une poise de ploncq venu de bal-sannes qui estoient sur lesdites tours du chastel de Male v lb. viij s.

— Idem, a^o 1463, f° 5 v° : « ...couvreurs d'ardoises, et machons pour avoir refait les trois tours de Male, les deux salles, la chapelle et l'oratoire et oste la verdure estans sur les ardoises et refait les garites des salles et de la grande tour et aussi de la tour de loost et ilz ont vague XXVI jours, XLIIII lb. XV s. ».

— Idem fol. 6 : « A Michel Hellinc pour avoir livre de nouvel ploncq qui ont este employe autour des banneroles que lon a renouvele aux tours, iiij lb. iij s. ».

(39) Idem, anno 1461, fol. 6 : « pour soyer deux baux qui seront mis a la chapelle et pour viije de pies de platen pour mestre sur le mur de la chapelle iiij lb. x s. ».

— Idem anno 1463, fol. 5 : « ...pour avoir soyer tous les bois qui furent capet au bois de Male lesquels on a mis en heuvre a ladite cappelle et a l'oratoire et as deux salles et a la Bassecourt de Male et a la chense de Bassevelle xiiij lb. ».

matig hersteld ⁴⁰. Over het geheel beschouwd was het eigenlijke kasteel als woonverblijf nog voldoende in staat om de hertogin, Margareta van York te herbergen, terwijl de hertog te Brugge verbleef.

Tijdens de groote brandramp van 1470, gingen haar kleerkoffers met den inboedel, haar kostelijke juweelen, en de rijke tapijten van haar kamers in de vlammen op. Voor de hertogin alleen werd de schade op 60.000 ridders geschat ⁴¹.

Er worden enkele lichte herstellingen geboekt aan poortgebouw, muren en brug; verder wordt er op aangedrongen, in kanteekening, voor een spoedig opmaken en indienen van inventaris van meubels en artillerie ⁴².

In 1481, toen Pieter Langhals, schouteet van Brugge, er den titel van kastelein voerde, werden er andermaal groote herstellingswerken uitgevoerd voor een som van ruim 1100 pond. Deze rekening spreekt van een « grooten thorre » en « cleene torrekens » « van den slotte van Male ». De kleine torentjes worden ook « oude thorren » genoemd. Duiven en boschvogels nestelden in de torens. Er worden negen « cafcoenen » hersteld; een kalsyde 7 voet breed loopt van de poort naar de keuken op de binnenplaats ⁴³.

(40) Idem, anno 1467, fol. 4 v. : « ...du pan de toyt au la salle au chastel de Male du coste du noordt depuis la tour de West jusques a la cheminee de ladite salle... ».

(41) Idem, anno 1470, fol. 3 v. : « ...attendu que partie dudit chastel a este ars... ».

(42) Idem, anno 1470, fol. 3 v. : « Autres despences pour ouvraiges et reparacions fait au chastel de Male... par certifications... (des) eschevins de Male... » etc.

— Idem, anno 1475 kanteekening : « apporte au compte en suivant l'inventaire des biens et ustensilles tant d'artillerie comme autres estans audit chastel selon la teneur de la dite lettre ».

(43) Idem, anno 1481 : « ander uutgheven van wercken ende reparacien ghedaen by laste van myn gheduchte heere van tcasteel van Male.

— Idem, fol. 11 : « Somme vande wercken XIc XXIIII lb. II s. VI gr.

Aanmerking. Na deze oppervlakkige « groote » herstelling vergelijk deze post (idem, anno 1483) : « ...van alle de veinstren vanden zelve grooten thorre met houten veinstren te stoppen omme de duven ende andere voghelen de temmeringhe niet breeder bederfven, noch scenden en zouden, alzo zy beghonnen hadden ».

Nauwelijks uit zijn puin herrezen of het oude slot wordt, voor de zooveelste maal, overrompeld en geplunderd door soldaten en opstandelingen, tijdens de groote beroerte van Aartshertog Maximiliaan. Al het lood was van de dakingen gerukt en nu stond « de cleene thorre » geheel ontmanteld, noch schaliën, noch lood, noch vensters ; ze werd voorloopig met « sciplancken » hersteld. De groote poort lag ingebeukt en de ingang was erg beschadigd. Aan groote herstellingen wordt er niet meer gedacht ⁴⁴.

Rond 1500 komt er een grondige wijziging in de rekeningen van Male ; de gewone inkomsten en uitgaven worden geboekt bij de algemeene ontvangst van Vlaanderen, zoodat we de verdere herstellingen niet meer kunnen nagaan.

In 1558 verkocht Koning Filip II de heerlijkheid van Male aan den Spaanschen edelman, Jehan Lopez Gallo voor 32.000 pond grooten. In Juni 1560 werd de aloude heerlijkheid tot baronie verheven en baron Lopez bekwam ook de toelating om het zegel en vaandel van de heerlijkheid met zijn eigen wapen te versieren.

Als vermogend en rijk edelman, baron van Male, heer van

— Idem : « omme alle de rebben vander eerster stage vanden casteele te verlegghene ende te verschavene metsgaders de balcken overmits dat die vul ende onnutte gheworden zyn vanden messche vanden duven ende cauwnen. De voorseide camere met parische hemelinghe te verhemelne ende de barderen daer toe te reedene ende te spondene.

(44) Algemeen rijksarchief te Brussel, rekeningen, nr. 14264, anno 1489, fol. 6 v. : « Item Jan Denys te Brugghe van IIIJc sciplancken daermede dat gheplanquert es ende ghestopt de meeste gaten vanden cleenen thorre jehens twatre, den welcken thor by den Duytschen ende ander volke van wapenen al ontdeect heift ghesyn... ».

— Idem, anno 1488, fol. 7 « ...dat hy ghewrocht heift an tcaesteel te Male... ande groote poorte ende ande cleene poorte die by den volke van wapenen al geschent waren... ».

— Idem, anno 1499, « Baudouin Radevelt maistre charpentier pour avoir prins en tasse de refaire la vaulsure de la chapelle au chasteau de Male qui estoit tombee VIII lb. p. ».

— Idem, « à un manouvrier pour son salaire davoit rependu la cloche dont lon sonne a la messe en la dite chapelle ».

Sijsele, van Viven, van Vormezele enz., is het niet gewaagd te veronderstellen dat hij het hoofdgebouw in al zijn vroegeren luister liet herstellen. Het is bij toeval dat we de rekening van het herstelde « klokhuzeken » geboekt vinden in de rekening van de heerlijkheid ; waarschijnlijk omdat de klok ten dienste van de laten stond, boven op den middentoren ⁴⁵. In zijn « Flandria illustrata » geeft Sanderus ons een zicht van het kasteel, zooals het door het geslacht Lopez bewoond werd : het vierkante grondplan is er nog, maar de vijf torentjes zijn verdwenen ; het hoofdgebouw heeft nog zijn drie aloude torens bewaard.

Baron François Claesman, die het geheele park naar zijn eigen goeddunken inrichtte en overal veranderingen aanbracht, liet het Stadhuis en het kasteel herbouwen volgens de toen heerschende smaak ⁴⁶. Een panorama zicht van de XVIIIe eeuw toont ons het kasteel midden luthoven en drevén ; de stoere middentoren alleen bleef behouden geflankeerd van twee kleine zijvleugels met verdieping ; verder hebben beide vleugels maar een gelijkvloers meer over hun heele lengte en is de daking met standvensters afgewisseld.

(45) Rijksarchief te Brugge, Male, rekening, anno 1571, fol. 5 v. : « Betaelt voor twee eecken rebben gheoorboort omme te vermakene tgat vande brugghe van tcasteel daer jnne ghecommen by tvallen vande clocke zoomen die was luudende... ».

fol. 6 : « Betaelt den zelve van tnieu hoofd jnde voornoemde clocke te makene... ».

— « Betaelt vanden clepele vande clocke te zoucken die jnden wal ghefallen was ».

— « Betaelt... van een nieu clochuzekin te timmeren ende up de torre vanden casteele te stellene... ».

Aanmerking. De kapel bleef haar eigen klok behouden.

Idem, anno 1579, fol. 5. « Betaelt voor een ijzeren ketene omme ande clocke vande capelle te doene... ».

(46) Rijksarchief te Brugge, Male, rekening, anno 1723, fol. 85 : « Betaelynge ter causen van den nieuwen bauw vande camere van het Stadthuys van Maele ghebeurt anno 1720 ende 1721 ».

Apostille : « De groote gelande alhier present sousteneren desen nieuwen bauw de heerelyckhey niet te regarder als synde ghemaeckt sonder hunne wete ende kennisse dien volghende alhier te moeten worden geroijeerd ende den ontvanghere zeght dat de betaelynge van dese ende volgende articulen gebeurt es telcken by ordonnantie soo vanden heere baron als wel synen bailliu... ».

Het huidig kasteel, eigendom van baron Ch. Gillès de Pélichy, is geheel verbouwd : de oude vierkante toren is het eenige dat aan het middeleeuwsch gravenkasteel herinnert.

M. Cafmeyer.

BIJLAGE

Posten uit de rekening van den kastelein van Male over het dienstjaar 1443 Juni 24-1444 Juni 24.

Deuxième compte de Guillaume le Muet chastelain et receveur de Male... depuis le jour St Jehan Baptiste mil IIIIe XLIII inclus jusques au jour de St Jehan ensuivant IIIIe XLIII exclus.

— fol. 4 v. : « A Henry de Langarde et Tevenin de la Pré couvreurs dardoise pour avoir fait de leur mestier et livre ce qui estoit necessaire pour le chastel de Male, qui estoit descouvert en plusieurs lieux, comme les tours et la chapelle, les terrasses et les deux grans corps de maison qui sort entre les tours ou il plouvoit tellement que on ne se pouvoit bonnement loigier. Par quoy fut fait auxdits couvreurs le marchée qui sensuit cest assavoir.

— Le XVI jour daoust lan mil CCCCXLIII fut marchandez auxdiz couvreurs en la presence de susdit bailli de Male et aultres de recouvrir descaille neufve tout ce qui estoit necessaire de recouvrir en la chapelle. Cest assavoir de recouvrir tout net ladite chappelle da lez de devers loratoire et ladite oratoire aussi et leur aider de lescaille vielle qui seroit bonne pour mettre en œuvre et de lautre coste doivent ressercher et estoupper tous les trous ou il plouvoit.

— Item aussi devoient recouvrir tout ce qui estoit necessaire de recouvrir en la tour de devers Bruges.

— Item en la tour de la porte ou il plouvoit par tout tant sur le comble deladite tour comme en la terrasse pour ce que la plus grant partie du plomb deladite terrasse fut desrobe et oste du temps de la commocion de Bruges et ne leust lon peu reffaire quil neust couste grant somme d'argent. Et pour ce doivent estouppes tous les trous et recouvrir bien, et souffisamment ledit comble de ladite

tour et redrecier les banieres qui cheoient. Et doivent oster et lever le ploms qui est demoure en ladite tour et la mettre. Et doivent recouvrir ladite terrasse de terrasse de Montmartre pour ce quil eust voulu recouvrir de plomb, il eust trop couste et dudit plomb doivent plomber tout ce qui soit necessaire de plomber...

Et par ainsi a este marchande a eulx quilz mettoient tout ledit plomb qui estoit sur la terrasse de ladite porte ou il y avoit environ IIIII a V^m de plomb. Et anevoient oultre ledit plomb une livre de gr. pour ce paie a eulx avecques ledit plomb. Comme il appert par certification contenant quittance cy rendu... XII lb. p.

— fol. 5: a Albert Fierin Mustart charpentiers demourans a Male pour avoir coppe trois grans et grosses pieces de bois qui estoient pourryes, lesquelles soustenoient la charpenterie de la grosse tour de la porte... VI lb. VIII s.

— a Hennequin Robert maçon pour cinq journees de lui a massonner et rachauser le mur tout aulong de la salle basse qui estoit fort dommaginee et pour chaulx et sablon et il a pour lesdits briques... LX s.

Algemeen rijksarchief te Brussel, rekeningen,
nr. 14263.

HET KARTUIZERKLOOSTER DAL VAN GRACIEN BUITEN BRUGGE.

Reeds kort na den dood van den H. Bruno van Keulen, die in 1084 in Dauphiné den grondslag had gelegd van de Grande Chartreuse en van de Orde der Kartuizers, waren in 1134 bij Sédan en in 1140 bij Vervins kloosters gesticht. Het heeft echter tot het einde van de 13de eeuw geduurd, vooraleer de Orde zich in Picardië verder heeft uitgebreid. In 1288 kwam een nieuwe nederzetting tot stand bij Valenciennes en in 1298 vestigden de kartuizers zich ook metterwoon bij Sint-Omaars.

De 14de eeuw bracht evenwel noordwaarts in de richting van en in de Nederlanden een vermeerdering van het aantal kartuizerkloosters, welke zeer opmerkelijk mag heeten¹. Ook in Duitschland heeft zich in dit tijdperk hetzelfde verschijnsel voorgedaan. In het jaar 1300 ontstond een nieuw huis te Abbeville. In 1308 kregen de monniken van Sint Bruno vasten voet bij Noyon. Al de genoemde kloosters te zamen vormden de Picardische provincie der Orde. Vervolgens zijn in dit gebied achtereenvolgens nog huizen verzezen bij Gosnay (1320) en te Montreuil-sur-Mer (1324). Met de vestiging in 1329 van kartuizerzusters bij Gosnay is de uitbreiding

---

(1) *Vie de Saint Bruno*, par un religieux de la Grande Chartreuse (Montreuil-sur-Mer 1898) ; *Monasticon*, vol. II ; GC ; *Dictionnaire de Théologie Catholique*, II (Paris 1923), 2274-2318, i. v. « Chartreux » ; *De Katholieke Encyclopaedie*, XV (Amsterdam 1936), 77-82. — Vaak aangehaalde bronnen worden bij verkorting aangeduid. De lijst der gebruikte verkortingen volgt achteraan op blz. 200-201.

bezuiden de tegenwoordige Belgisch-Fransche grens tot stilstand gekomen.

De Dietsche bodem werd in 1314 bereikt door de stichting van de chartreuse te Herne bij Edingen (O. L. Vr. Kapelle), waarna in Henegouwen, Vlaanderen en Brabant in een snel tempo de eene nieuwe nederzetting na de andere is ontstaan. Van Herne uit is in 1318 Dal van Gracien of Genadedal bij Brugge gesticht. In 1323 volgde Sint-Katharina te Kiel bij Antwerpen, in 1328 Koningsdal te Royghem bij Gent, Sint-Jansberg te Zeelhem en Sint-Maartensbossche bij Geeraardsbergen. In het jaar 1348 hebben zich ook chartreusinnen nabij Brugge gevestigd (Sint-Anna). Daarop is in 1357 gevolgd de fundatie van het Huis der H. H. Apostelen op den Mont-Cornillon te Luik. Ten slotte onstond omstreeks 1384 de chartreuse te Chercq bij Doornik (Mont-Saint-André) ².

Wegens haar omvang en met het oog op het taalverschil is de oude Picardische provincie in 1411 door de Grande Chartreuse verdeeld in tweeën. De genoemde Fransche kloosters benevens de chartreuse bij Doornik zijn toen samengebracht in de Zuid-Picardische provincie. Tot de Noord-Picardische provincie behoorden sindsdien alle genoemde huizen in het tegenwoordige België, uitgezonderd Doornik, en bovendien « het Hollandsche Huis » buiten Geertruiden-

---

(2) In het begin van 1346 gingen de Vlaamsche steden zich gezamenlijk te weer stellen tegen den opmarsch van Philippe van Valois naar Calais, terwijl Lodewijk van Male verloofd was met een Engelsche prinses. Bij die gelegenheid beloofde koning Eduard III van Engeland bij oorkonde van 13 Maart 1346, ouden stijl, een kartuizerklooster te zullen stichten op het eiland van Cadzand, « *désirant nurrir ferme amistié entre nos dites gents et ouster toutes matires des dissensions, rancunes, haynes et descors* ». (*Chroniek van Froissart*, uitgegeven door Kervyn de Lettenhove, Brussel 1867, t. XVIII, p. 297). Dit plan schijnt evenwel nooit tot uitvoering te zijn gekomen, daar elke aanwijzing voor het tegendeel ontbreekt. Een oude kartuizerkroniek weet echter te verhalen, dat dit klooster in 1385 door de Engelschen zou zijn verwoest. (Le Couteulx, V, 479).

berg, gesticht in 1336. In 1427 heeft het generaal kapittel ook de sedert 1392 bestaande kloosters Nieuwlicht bij Utrecht en Sint-Andries ter Zaliger Haven bij Amsterdam afgescheiden van de Rijnprovincie en alsnog ingedeeld bij de Noord-Picardische provincie. Hetzelfde is in 1440 geschied met Monnikhuizen, het zoogenaamde « Geldersche Huis » bij Arnhem, waarvan in 1342 de grondslag was gelegd.

Onder deze zoo bloeiende Ordesprovincie, welke sinds 1474 door het generaal kapittel is genoemd Dietsche provincie (provincia Teutoniae), zijn in den loop der vijftiende eeuw nog komen te behooren nieuwe nederzettingen, in 1434 ontstaan bij Zierikzee (Sionsberg), in 1455 te Scheut (O. L. Vrouw van Genade), in 1466 bij 's Hertogenbosch (Sint-Sophia), in 1470 bij Delft (Sint-Bartholomeusdal in Jerusaleem), in 1484 bij Kampen (Zonneberg) en in 1491 in Leuven (H. Maria Magdalena onder het Kruis).

Met de stichting van het laatstgenoemde huis is de uitbreiding der Orde in het tegenwoordige België en Nederland geheel tot staan gekomen. De Dietsche provincie omvatte aldus bij den aanvang van de zestiende eeuw niet minder dan achttien kloosters. Daarnaast bestonden toen nog de in 1376 gestichte chartreuse te Roermond, welke altijd bij de Rijnprovincie was ingedeeld, en het Doorniksche huis, dat onder de Zuid-Picardische provincie ressorteerde.

Toen in 1521 Willem Bybau van Tielt, monnik van het Gentsche huis, het prioraat der Grande Chartreuse aanvaardde, telde de door hem bestuurde Orde ruim 200 kloosters, ingedeeld in ongeveer 16 provincies en verspreid over Europa, met uitzondering van Rusland en de Balkanlanden. Verhoudingsgewijs waren dus de Nederlanden in dit totaal zeer ruim vertegenwoordigd. In den loop van de zestiende eeuw hebben de kartuizers van Scheut zich in Brussel neergezet en die van Kiel binnen Antwerpen.

Wat Brugge aangaat, hier hebben gedurende een tiental jaren zelfs drie kartuizerconventen naast elkander bestaan. Nevens Genadedal en het parthenium der kartuizerzusters, beide buiten de stad, hebben van 1568 tot 1578 een aantal uit Engeland uitgeweken kartuizers een noodverblijf bewoond binnen Brugge, en wel in de Sint-Clarastraat.

In het jaar 1578 zijn deze drie conventen tijdens de troebelen der Reformatie verstoord. De Engelsche kartuizers hebben zich daarna, na vele omzwervingen, ten slotte in 1626 gevestigd te Nieuwpoort. De twee andere conventen echter zijn in 1584, toen de stad weder onder Spaansche macht was gekomen, teruggekeerd. Hun oude kloosters waren evenwel verwoest, zoodat zij binnen Brugge huisvesting vonden³.

De communauteit van Genadedal verwierf in 1609 de priorij van Sint-Aubert binnen Brugge. Nadat zij in de volgende jaren ook eigenares was geworden van aangrenzende percelen, kon daar in 1635 de eerste steen worden gelegd voor een nieuwe chartreuse. Deze heeft voortbestaan tot het jaar 1783, toen het convent door Joseph II is opgeheven. Nagenoeg alle kartuizerkloosters, welke in Nederland en België nog bestonden, hebben dat lot gedeeld. Slechts de huizen te Zeelhem en te Luik overleefden het, doch zijn eenige jaren later in de Fransche revolutie te niet gegaan.

De visitaties in de huizen eener provincie werden verricht door twee monniken, een visitor en een convisitor. Deze functionnarissen waren tevens prior van een klooster in hun ressort. Om de twee jaren moesten zij elk huis bezoeken. Voor de visitatie van hun eigen klooster werden zij door anderen vervangen.

Of Brugsche prioren in de 14de eeuw tot een dezer ambten geroepen zijn, blijkt niet. Een visitatorenlijst uit dit tijdvak is niet bewaard. Wel beschikt men over een *series visitato-*

---

(3) Duclos, 566 e. v. ; *Monasticon*, II, 196.

rum⁴, waaruit blijkt dat in de 15de en 16de eeuwen eenige prioren van Genadedal gefungeerd hebben als provinciale bestuurders. Maarten Adornes is namelijk 1496-1497 convisitor en 1497-1507 visitator geweest. Cornelis Clerx (1524-1548) en Jan Mesdach (1529-1540) hebben gedurende nagenoeg den geheelen duur van hun prioraat te Brugge het convisitorschap vervuld. Meestentijds zijn het echter de prioren van Gent, Antwerpen en Edingen geweest, die gedurende deze twee eeuwen als visitator of convisitor zijn opgetreden.

De kartuizers van Brugge hadden achtereenvolgens met enkele kloosters een confoederatio of associatio, een bijzondere gebedsgemeenschap, gesloten. Wat een dergelijke wederkeerige overeenkomst placht in te houden, kan men in de bijvoegsels van het necrologium der Utrechtsche kartuizers lezen⁵. In 1325 werd een confoederatio aangegaan met de abdij van Sint-Andries⁶, in 1398 met het kartuizerconvent van het Kiel bij Antwerpen⁷ en in 1417 met de Gentsche chartreuse⁸. Het is niet uitgesloten dat ook nog met een of meer andere kloosters hetzelfde was overeengekomen.

Eenige malen heeft Genadedal initiatores geleverd voor de stichting van nieuwe conventen elders. Het getuigt van de toenmalige levenskracht van het Brugsche huis, dat het reeds in 1360 een zijner monniken kon afstaan voor de leiding van de nieuwe nederzetting te Luik. D. Vincentius, professus van Brugge, is daar aanvankelijk rector geweest en van 1361, toen het klooster voltooid was, tot 1363 prior. Hij is te Luik in het prioraat opgevolgd door een anderen professus van Brugge, namelijk door Jacob van

---

(4) Raissius, pp. 141-148 en appendix.

(5) BMHG, IX, 189.

(6) Zie blz. 152 van deze bijdrage.

(7) Prims.

(8) SAB, n° 492 (bleu 4257).

Liedekerke, die de chartreuse drie jaren heeft bestuurd. In 1376 is de prior van Genadedal, Franco du Bois, naar Doornik geroepen om daar een nieuwe stichting voor te bereiden. Hij was echter monnik van de Grande Chartreuse. Of hij naar Doornik vergezeld is door conventualen van Brugge, blijkt niet. Eveneens naar Utrecht zijn een of meer kartuizers van Genadedal gekomen om daar in de negentiger jaren van de 14de eeuw den grondslag te helpen leggen van het klooster Nieuwlicht. Ook bij andere gelegenheden heeft het Brugsche convent wellicht deel gehad in de oprichting van nieuwe kloosters. Menigmaal zijn in den loop der tijden Brugsche kartuizers geroepen om als prior een der andere huizen van de Orde te besturen. In 1477 wordt zelfs het overlijden vermeld van een der oud-geprofesten van Genadedal, die prior in Genua was geweest⁹. Dat een monnik prior werd van een klooster in een andere provincie der Orde was overigens een uitzondering.

In welke verhouding stond Genadedal tot het eveneens buiten de stadsmuren van Brugge gelegen zustersconvent? In 1348 was namelijk onder Sint-Andries een klooster van kartuizerzusters of chartreusinnen ontstaan¹⁰. Dit huis was genaamd Sint-Anna ter Woestijne. Het stond onder bestuur van een priorin, terwijl voor de geestelijke leiding der monialen, conversen en donaatzusters een kartuizermonnik aan het convent was verbonden, die den titel van vicarius had. Deze werd daarbij door een of meer monniken en leekbroeders ter zijde gestaan, die soms zelfs door een professie in dit parthenium waren gestabiliseerd. Het convent van Sint-Anna leidde een geheel zelfstandig bestaan en was niet op eenigerlei wijze afhankelijk van Genadedal. Zelfs haar

(9) c. 1477 : « Obiit D. Leonardus de Centurionibus, monachus professor domus Genuae et alias prior dictae domus et primo domus Vallis Gracie prope Brugis ».

(10) M i r a e u s - F o p p e n s, *Opera Diplomatica*, IV, 599-602 ; *Monasticon*, II, 217-219 ; d'Ydewalle.

vicarii waren zelden geprofesten van het Brugsche kartuizerklooster, maar bijna steeds monniken uit andere huizen der provincie.

Aan het hoofd van een kartuizerklooster staat een prior. De vicarius staat hem in zijn bestuur ter zijde en treedt bij zijn afwezigheid als plaatsvervanger op. Andere officiales van het klooster waren de procurator en de sacrista. De procurator van het huis was belast met het stoffelijk beheer en met de leiding van hetgeen men noemde de familia van het convent (leekebroeders en knechten). Aan den sacrista was de zorg voor kerk, altaren, sacristie en bibliotheek toevertrouwd. Telken jare moest de prior zijn bestuursambt ter beschikking stellen van het bestuur der Orde. « Misericordiam petere » heette dit in kartuizertaal.

In de toenmalige kartuizerkloosters onderscheidde men : monachi, clerici redditi, conversi, laici redditi en prebendarii¹¹. De monniken droegen een wit habijt met langs de heupen neerhangende verbindingsbanden. Zij hadden het hoofdhaar geschoren behoudens een zeer smalle haarkrans. Door een professie, welke een jaar na de inkleeding placht te geschieden, waren de monniken aan een bepaald klooster verbonden. Wanneer zij voor korteren of langeren tijd in een andere chartreuse verbleven, werden zij daar « hospites » genoemd. Het aantal monniken, tot een convent behoorend, varieerde in normale omstandigheden tusschen 13 en 24. Hun aantal was maximaal bepaald door het getal aanwezige cellen. De meeste huizen in de Nederlanden hadden aanvankelijk een dertiental cellen, welk aantal in den loop des tijds vaak eenige uitbreiding onderging.

De clerici redditi, die in de vroegere kartuizerconventen somtijds werden aangetroffen, volgden in verzachten vorm de levenswijze der monniken. Hun habijt was hetzelfde, doch

---

(11) Hierover uitvoeriger : *Geertruidenberg*, 13-17.

zonder de verbindingsbanden. Slechts bij uitzondering had een convent in zijn midden zulk een reddiet. In het midden van de 14de eeuw was de clericus redditus Jacob van Ruddervoorde procurator van Genadedal. Willem van Beieren, natuurlijke zoon van hertog Jan van Beieren, is in 1456 als clericus redditus bij de Brugsche kartuizers gestorven¹². Zijn tijdgenoot Pieter Adornes, oud-burgemeester van Brugge en medestichter van de Jerusalemkerk, heeft na den dood van zijn echtgenoot ook een aantal jaren als clericus redditus onder de monniken te Sint-Kruis geleefd. Hij is 30 Juni 1464 overleden. Nog een nadere clericus redditus uit dienzelfden tijd is geweest Nicolaas Stadinck¹³.

De conversen waren leekebroeders met eeuwige geloften. Hun aantal was afwisselend. Men kan in het algemeen aannemen, dat de kartuizerconventen doorgaans op elke drie monniken één leekebroeder telden. In een convent van 18 monniken pasten dus 6 leekebroeders. Hoevelen van hen conversen en hoevelen donaten waren, hing af van toevallige omstandigheden. Het habijt der conversen was wit. Hun kovel was echter veel korter dan die der monniken en had geen verbindingsbanden. Zij droegen in tegenstelling tot de monniken een baard, terwijl zij uitteraard geen geschoren kruin hadden. Beroemd is het aan Petrus Christus toegeschreven portret van een kartuizerconvers¹⁴. De conversen waren gewoonlijk ongeletterde personen, die in eenig ambacht bedreven waren of tuinarbeid konden verrichten. Nochtans zijn ook mannen van aanzienlijke geboorte convers geweest.

Evenmin als de clericus redditus kwam de laicus redditus

(12) Zie hierna.

(13) Le Vasseur, II, 478 : « Vir ob assiduum orationis studium, insignem morum suorum innocentiam, jugemque Dei, in cujus presentia semper ambulabat, memoriam, dictus contemplativus ; post multos in Christi famulatu annos exactos, sancte decessit in senectute bona. Vixit circa annum 1460 ».

(14) M. J. Friedländer, *Die Altniederländische Malerei*, I (Berlin 1924), 145-146, en XIV (Leiden 1937), 79.

in de vroegere kartuizerconventen veelvuldig voor. Zij zijn altijd uitzonderingen geweest onder de bewoners van een chartreuse. Zij droegen hetzelfde habijt als de conversen, doch hadden geen baard. Overigens was hun dagorde ongeveer gelijk aan die der conversen, hoewel minder streng. De donaten waren leebroeders zonder geloften, die zich door een soort overeenkomst aan het klooster hadden gegeven. Hun kleed was bruin.

De prebendarii ten slotte waren wereldlijke personen (proveniers), die tegen een zekere vergoeding het voorrecht hadden gekregen in het klooster te leven. Zij gaven bij notarieele akte hun bezittingen geheel of gedeeltelijk aan het convent, behielden de wereldlijke kleeding, werden door het klooster onderhouden en hadden na hun dood deel aan de gebeden van de communiteit. Ook deze soort kloosterbewoners behoorde bij de kartuizers tot de uitzonderingen. In de niet volledig bewaarde overlijdensberichten van de Grande Chartreuse, welke op Genadedal betrekking hebben, worden in het tijdvak 1318-1618 slechts een viertal prebendarii vermeld.

Bij de invoering van de Nova Collectio Statutorum in 1582 heeft de Grande Chartreuse een einde gemaakt aan het instituut der reddieten en proveniers. Naast de monniken zijn toen slechts de conversen en de donaten behouden, terwijl het instituut der donaten toen nader is geregeld. Meer dan te voren zijn deze onder discipline gesteld.

Hoeveel kloosterlingen hebben in den loop des tijds tot het convent van Genadedal behoord? Gedurende de eerste drie eeuwen na de stichting van het klooster (1318-1618) vermelden de overlijdensberichten van het groote klooster in Dauphiné de namen van ongeveer 141 monniken, 5 clerici redditi, 12 conversen, 27 donaten en 4 prebendarii, die tot het Brugsche convent hebben behoord. Laici redditi heb ik daaronder niet aangetroffen. Bij deze getallen moet evenwel

in aanmerking worden genomen, dat genoemde obiit's, vooral wat de 14de eeuw betreft, niet volledig zijn bewaard.

Uit deze cijfers wordt nochtans een indruk verkregen van de gemiddelde sterkte van het convent in den loop der jaren. Gesteld dat de duur van het kloosterleven der conventualen gemiddeld ruim 30 jaren is geweest, kan men aannemen, dat de communautiteit doorgaans bestaan heeft uit 15 of 16 monniken, 1 of 2 conversen, 3 donaten en somtijds een clericus redditus of een prebendarius.

Onder de monniken van het oude Genadedal hebben eenige verdienstelijke geestelijke schrijvers geleefd. Bepaaldelijk kunnen echter slechts vier auteurs worden genoemd, te weten David de Bode († 1412)¹⁵, de verder vermelde Willem Apsel¹⁶, Hendrik Jansz. de Vroede, die 1465-1477 prior is geweest, en Maurice Chauncy, die van 1561 tot 1568 aan het hoofd van het convent heeft gestaan en als geschiedschrijver van de Engelsche kartuizermartelaren bekend is.

Zonder twijfel hebben de Brugsche kartuizers, evenzeer als hun confraters in andere huizen der Orde, vóór den ondergang van hun eerste klooster in 1578 groote zorg besteed aan hun librerie¹⁷. Welke zijn de lotgevallen geweest van de boekerij van Genadedal tijdens de troebelen in 1584 en voorgaande jaren? Op deze vraag moeten wij het antwoord schuldig blijven. Evenzoo tasten wij in het duister omtrent hetgeen met de boeken van het convent is geschied bij zijn opheffing in 1783. Doch daarover zou een onderzoek in de na te noemen bescheiden van het toenmalige Comité de la Caisse de Religion eenig licht, mogelijk zelfs een inventaris kunnen verschaffen.

---

(15) Zie hierna.

(16) Zie hierna.

(17) Paul Lehmann, *Bücherliebe und Bücherpflege bei den Karthäusern* (in: *Miscellanea Francesco Ehrle, Scritti di Storia e Paleografia*, vol. V, Roma 1924, pp. 364 e. v.).

Slechts een paar Middeleeuwsche handschriften kan ik aanwijzen, welke voorheen tot de verzameling van de chartreuse buiten de Sint-Kruispoort hebben behoord. De clericus reditus Pieter Adornes, die in 1465 is gestorven, heeft aan het huis goederen en vele boeken vermaakt. Aan hem dankt de boekerij onder meer een codex, in 1434 geschreven en thans bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel¹⁸. Voorts bevindt zich in dezelfde collectie een handschrift op perkament (15de eeuw), bevattend Thomas à Kempis' *Imitatio Christi*¹⁹.

Het is zeker, dat de stille kartuizercellen buiten Brugge oudtijds werkplaatsen zijn geweest, waar met groote vlijt en liefde de kunst van het afschrijven, rubriceren, verluchten en binden van boeken is beoefend²⁰. Op de tentoonstelling van miniaturen en boekbanden, welke in 1927 te Brugge is gehouden, was het voormalige kartuizerconvent niet vertegenwoordigd²¹, tenzij misschien door het in het Staatsarchief te Brugge berustende exemplaar van de fraaie, in 1510 bij Joh. Amerbach te Bazel gedrukte, uitgave der *Statuta et privilegia Ordinis Cartusienis*²².

Met name kunnen evenwel slechts enkelen der conventualen worden genoemd, van wie vast staat, dat zij zich door het afschrijven van boeken verdienstelijk hebben gemaakt. Van Hendrik Beckbeeck van Oldenzaal, die in 1415 als prior is overleden, is bekend, dat hij te voren tijdens zijn prioraat

(18) Van den Gheyn, III, 107, n° 1722.

(19) Van den Gheyn, III, 349, n° 2202.

(20) Vgl. omtrent andere kloosters der Orde : Dr. K. I. Löffler, *Kölnische Bibliotheksgeschichte in Umriss* (Köln, 1923), 6-8, 24, 30, 67-73 ; *Monnikhuizen*, 2-9 ; *Nieuwlicht*, 302-307 ; *Zierikzee*, 166-176 ; *Geertruidenberg*, 17-20 ; *Amsterdam*, 22-25 ; *Haarlemsche Bijdragen*, 1937, blz. 444-453 ; L. Verschueren O. F. M., *De bibliotheekcatalogoog der Kartuize S. Sophia te Vught*, in *Historisch Tijdschrift*, 1935, blz. 372-402, en 1936, blz. 7-58 ; H. Schreiber, *Die Bibliothek der ehemaligen Mainzer Kartause, Die Handschriften und ihre Geschichte* (Leipzig 1927) ; L. Verschueren O. F. M., *De bibliotheek der Kartuzers van Roermond* (Tilburg 1941).

(21) Zie de geïllustreerde catalogus.

(22) SAB, n° 133.

te Amsterdam verschillende codices heeft vervaardigd²³. Hendrik van der Laen, die het klooster van omstreeks 1427 tot 1433 bestuurde, heeft ten behoeve van het huis zijner professie te Utrecht eenige boeken geschreven, onder meer een nocturnaal, een diurnaal en de statuten der Orde. Vermoedelijk zijn de handschriften 371 en 372 van de Utrechtsche universiteitsbibliotheek, die afkomstig zijn van de chartreuse te Utrecht, door hem gemaakt²⁴. Otto Amelisz. van Moerdrecht, die van 1433 tot 1438 aan het hoofd van het convent heeft gestaan, heeft te Utrecht tijdens zijn noviciaatsjaar eenige kostbare boeken voor zijn rekening ten bate van de Utrechtsche kartuizers laten vervaardigen en versieren²⁵. De prior Willem Apsel (1462-1465) wordt in een kroniek geprezen als een uitstekend boekbinder en een vaardig koperen houtbewerker²⁶. Jan van Raephorst, die aanvankelijk monnik van Genadedal is geweest, maar omstreeks 1458 is overgegaan naar het klooster te Utrecht, heeft in dat jaar en de volgende jaren een groot aantal tractaten afgeschreven, welke in een verzamelband zijn bewaard in de Utrechtsche universiteitsbibliotheek²⁷. Ook de prior M. Chauncy (1561-1568) heeft nog copieerarbeid nagelaten²⁸.

Hetgeen er van de archieven der Brugsche kartuizers is overgebleven, wordt bewaard in het Staatsarchief te Brugge. Deze bescheiden, waarvan het fraaie cartularium uit het begin der 15de eeuw wel het hoofdbestanddeel vormt, zijn evenwel verre van volledig. De veronderstelling ligt voor de hand, dat reeds in de tweede helft der zestiende eeuw veel is verloren gegaan. Bijzonderheden aangaande de lotgevallen der archie-

---

(23) K. O. Meinsma, *Middeleeuwsche Bibliotheken* (Zutphen 19...), blz. 247-251.

(24) NNBW, VIII, 390-391.

(25) Zie hierna.

(26) Zie verderop.

(27) NNBW, VIII, 1261-1263.

(28) Zie het vervolg van deze bijdrage.

van van het klooster in dit woelige tijdvak zijn ons evenwel niet bekend ²⁹.

Toen Joseph II bij decreet van 17 Maart 1783 bevel gaf tot « de opheffing van eenige onnutte kloosters in de Nederlanden », stelde hij tevens in een Comité de la Caisse de Religion, dat werd belast met de uitvoering, met het bestuur der goederen en inkomsten en met de uitbetaling van pensioenen aan de vroegere conventualen en van de subsidies tot onderhoud van hospitalen, parochies en kerkhoven ³⁰. Bij decreet van 1 Maart 1787 werd het Comité ontbonden en is de verdere afwikkeling aan andere lichamen opgedragen.

Reeds 18 April 1782 was een algemeen onderzoek voorgeschreven om te komen tot een inventarisatie van de roerende en onroerende goederen van de kloosters, die men wilde opheffen. Van de in 1782 verrichtte enquetes en inventarisaties zijn de bescheiden te Brussel bewaard. Een onderzoek van deze stukken, voor zoover zij op Genadedal betrekking hebben, zou nog belangrijke gegevens kunnen opleveren, bijvoorbeeld omtrent hetgeen in 1783 bij de opheffing van het convent in het klooster aanwezig was. Wegens den oorlogstoestand is het mij niet meer mogelijk geweest de archieven van het Comité de la Caisse de Religion, welke op de Brugsche kartuizers betrekking hebben, te raadplegen ³¹.

(29) 580 charters van 1318 tot 1786 en 106 registers, cahiers en liassen van 1263 tot 1787 (*Revue des Bibliothèques et Archives de Belgique*, II, 1904, p. 447). Sindsdien zijn nog verworven 7 charters en een liasse van 1433-1783 (*Ibidem*, 1903, p. 356).

(30) Zie J. Laenen, *Etude sur la suppression des couvents par l'empereur Joseph II dans les Pays-Bas autrichiens et plus spécialement dans le Brabant (1783-1794)*, in *Annales d'Archéologie de Belgique*, t. LVII, 1905, blz. 349 e. v.

(31) A. Cosemans en J. Lavalleye, *Inventaire des Archives du Comité de la Caisse de Religion* (in: *Travaux du Cours pratique d'Archiv-économie*, Bruxelles 1926, blz. 155-189). De n^{rs} 185, 254 en 355 betreffen de kartuizers van Brugge. — L. Gilliodts-van Severen, *Inventaire des archives de Bruges, première série*, vermeldt nog onder n° 82: *Etat des biens des Chartreux et des Chartreuses 1782*, en onder n° 162: *Documents divers*.

Een drietal codices, welke als bronnen voor de geschiedenis van het klooster bijzonder belangrijk zouden zijn, zijn — voor zoover bekend — niet meer bewaard. Met name het *anniversarium* of *kalendarium*, het *liber benefactorum* en het *liber sepultorum*. Het eerste is in de 17de eeuw nog door Le Couteulx en door Le Vasseur geraadpleegd. Het zou ons vele gegevens hebben verschaft over de bewoners van het klooster en hun relaties en over de lotgevallen van het convent. Het weldoenersboek zou ons veel wetenswaardigs hebben medegedeeld omtrent de personen der stichters, weldoeners en begunstigers en over hetgeen zij hebben geschonken. Ook de ingetreden kloosterlingen met wat zij hadden medegebracht plachten daarin te worden opgeteekend. Evenzeer moet het gemis van de graflijsten worden betreurd. Zij vermelden de conventualen en wereldlijke personen, die in de kerk, het groote pand, het kleine pand of elders in de chartreuse hun laatste rustplaats hebben gevonden. De graflijsten van de Utrechtsche kartuizers, welke in het Rijksarchief te Utrecht berusten, geven een indruk van den omvang, waarin ook extranei een grafstede vonden in onze kartuizerkloosters³².

Ook schijnt als verloren te moeten worden beschouwd een handschrift, getiteld *Catalogus priorum Brugis*, dat eveneens nog door Le Vasseur († 1693) is benut³³. De Grande Chartreuse had reeds in 1615 tot de prioren der verschillende huizen de uitnoodiging gericht, om het bestuur der Orde spoedig te documenteeren omtrent hetgeen voor de geschiedenis der kloosters van belang was³⁴. Een dergelijke opdracht is in 1687 nog eens herhaald. Le Couteulx heeft van de aldus bijeen-

(32) Zie over dit alles uitvoeriger : *Geertruidenberg*, 23-24.

(33) Le Vasseur, IV, 104, 108 ; Le Couteulx, V, 118-119.

(34) c. 1615 : « Quoniam ad totius Ecclesiae et Ordinis bonum utile fore judicamus, si chronologica rerum Cartusianarum historia in lucem edatur, ideo capitulum generale mandat omnibus prioribus et superioribus domorum, ut fundationes, privilegia, miracula et id genus insigniora et relatu digna transmittant ad Reverendum Patrem per exempla fideliter recognita, idque intra annum ».

gebrachte gegevens gebruik gemaakt. De collectie had betrekking op de historie van niet minder dan 180 kloosters. Zij is echter in de Fransche revolutie grootendeels door brand vernietigd ³⁵.

De *chartae capituli generalis* leveren echter nog niet onbelangrijke bouwstoffen op voor de geschiedenis van het Brugsche convent. De patres capitulares vergaderden jaarlijks kort na Paschen. De chartae nu werden daarna naast de akten van algemeene strekking, inhoudende de overlijdensberichten en de nieuwe of hernieuwde ordonnanties inzake de observantie, door bemiddeling van de visitatoren en andere prioren der provincie, die het generaal kapittel hadden bezocht, bij hun terugkeer van de Grande Chartreuse aan de verschillende kloosters bezorgd. Doch in aanmerking moet worden genomen, dat de chartae niet volledig zijn bewaard ³⁶.

Zooals ook ten aanzien van andere kartuizerkloosters in de Nederlanden kon worden vastgesteld, was de vijftiende eeuw het tijdvak, waarin Genadedal zijn grootsten in- en uitwendigen bloei heeft beleefd. Het is bekend, dat de kartuizers hun observantie in al haar strengheid hebben weten te handhaven, ook in tijden, waarin vele conventen van andere Orden in een ernstige verslapping van de tucht waren vervallen ³⁷.

Van den kant der Bourgondische vorsten hebben de kartuizers opmerkelijk vele blijken van genegenheid ontvangen. De chartreuse van Champmol bij Dijon was uitgekozen als laatste rustplaats voor Philips den Stoute en Jan zonder Vrees. Nadat Philips de Goede in 1430 zijn residentie van Dijon naar Brussel had verplaatst heeft ook hij op zeer milde wijze vele kloosters der Orde in de Noord-Picardische provincie begunstigd. Herhaaldelijk heeft de hertog zich in gewichtige zaken

---

(35) Bohic, Praefatio ; *Römische Quartalschrift*, XL (1932), 114.

(36) Zie over een en ander uitvoeriger : *Geertruidenberg*, 28-29.

(37) Vgl. *Geertruidenberg*, 29-31.

om raad gewend tot den beroemden Dionysius den Kartuizer. Ook de prior van Gent, Jacob Ruebs († 1450), die een geboren Bruggeling was, en vele jaren als visitator de provincie heeft bestuurd, kon bij dien vorst veel bereiken. Zeer in het bijzonder heeft ook de hertogin, Isabella van Portugal, zich als groot weldoenster der monniken van Sint-Bruno doen kennen³⁸. Hetzelfde kan gezegd worden van Karel den Stoute en vooral van zijn gemalin Margaretha van York³⁹. Wat het convent van Genadedal betreft, ook hier had men den machtigen steun der Bourgondiërs ondervonden.

In 1431 tusschen 8 en 11 December verbleef de kartuizerkardinaal Nicolaas Albergati in Brugge. Uit deze dagen dagteekent waarschijnlijk diens beroemd portret, door Jan van Eyck⁴⁰. Het is niet onwaarschijnlijk, dat Albergati bij die gelegenheid zijn intrek heeft genomen bij zijn confraters van Genadedal. In de jaren 1463-1472 stond de Nijmegenaar Jan van Roosendael aan het hoofd der Kartuizerorde als prior van de Grande Chartreuse.

In de samenstelling van het convent gedurende de vijftiende eeuw bemerkt men, dat ook uit hogere kringen velen zich hebben aangetrokken gevoeld tot den strengen regel van Sint Bruno⁴¹. Het klooster telde onder zijn bewoners een natuurlijken zoon van hertog Jan van Beieren naast zonen van aanzienlijke Brugsche geslachten: Van Themseke, Van Maldeghem, Reyphins, Masin, De Damhouder, Dominiclé en anderen. Ook de Genuesche adel ontbreekt niet. Verschillende

(38) Le Vasseur, I, 274-275; Monasticon, II, 205 e. v.

(39) c. 1504: « Obiit Illustrissima ac potentissima Domina Domina Margarita d'York, conthoralis quondam Illustrissimi Caroli Ducis Burgundiae, magna benefactrix tum domus Cartusiae, quam multarum aliarum in provinciis Teutoniae et Picardiae, habens per totum Ordinem plenum cum psalteriis monachatum ».

(40) M. J. Friedländer, *Die Altniederländische Malerei*, I (Berlin 1924), p. 89 e. v. en t. XXXIV, XXXV.

(41) Dionysius Cartusianus, *Opera Omnia*, XXXIX, 412, XL, 472, XLI, 552, 576. Vgl ook *Historisch Tijdschrift*, 3^e jaargang (1924), blz. 16-19.

leden uit de familie Adornes hebben te Brugge het kleed van Sint-Bruno gedragen. Het valt op, dat vaak ook vrouwelijke leden dierzelfde geslachten het kartuizerhabijt hadden ontvangen. Daarnevens bemerkt men onder hen, die in Genadedal het kartuizerkleed droegen, namen van Utrechtsche adellijke families: Graeuwert, Van Moerdrecht, Van Wercouden, Van Raephorst. De twee eerstgenoemden hebben het huis als prior bestuurd. Ook andere prioren, zooals Jan Vos (1441-1450), Willem Apsel (1462-1465) en Chauncy (1561-1568), konden op voorname afkomst bogen.

De bekende groote plattegrond van Brugge, welke in 1562 door Marcus Gerards is geteekend, geeft een indruk van de ligging en den bouwkundigen aanleg van het oude Genadedal buiten de stadsmuren. Het klooster was gelegen tusschen de kerk van Sint-Kruis en het kanaal van Brugge naar Damme ⁴².

In de bladzijden, welke thans volgen, wordt een overzicht geboden van hetgeen mij bekend is omtrent de monniken, die het klooster achtereenvolgens hebben bestuurd. Naast deze biographische bijzonderheden worden tevens medegedeeld de lotgevallen van het convent tijdens de onderscheidene bestuursperioden. Een en ander moge een grondslag bieden voor wien zich, naar ik vurig hoop, vroeg of laat zou willen wijden aan een grondiger onderzoek der bronnen en aan het schrijven van een monographie over de geschiedenis van het Brugsche kartuizerklooster en zijn beteekenis.

---

(42) Vgl. mijn geïllustreerde bijdrage in *Het Gildeboek*, XXIIIe jaargang (1940), 33-44 getiteld « De voormalige kartuizerkloosters hier te lande. Hun bouw en inrichting ». Over het leven der kartuizers kan men raadplegen B. du Moustier, *Kartuizers* (Tilburg, 1943), met fotografische afbeeldingen.

JAN VAN MALDEGHEM (1318-1324).

Als de eigenlijke stichter van het kartuizerklooster bij Brugge wordt genoemd de priester Jan van Kouckelaere ⁴³. Deze heeft in 1318 tot dat doel geschonken een terrein, Coolstik genaamd, dat gelegen was buiten de Sint-Kruispoort onder de parochie van Sint-Kruis.

Nog in hetzelfde jaar waren uit de huizen van Sint-Omaars en Mont-Dieu de initiatores naar Brugge gekomen om den grondslag te leggen voor het nieuwe convent. Het waren Jan van Maldeghem ⁴⁴, die als prior met de leiding van de jonge nederzetting werd belast, Joannes Adam, die hem als vicarius zou ter zijde staan, en Lambertus Clericus, die als procurator de materiele belangen zou behartigen, en verder twee of meer leekbroeders.

Veel is aangaande den persoon van den eersten bestuurder niet bekend. Volgens de kronieken van de in 1314 gestichtte chartreuse bij Edingen was hij professus van dat huis. Wellicht heeft hij te voren behoord tot de conventen van Mont-Dieu, Valenciennes of Sint-Omaars. Volgens dezelfde bron zou hij ook prior te Edingen zijn geweest. Zeker is, dat Jan Adam de derde prior van het klooster bij Edingen is geweest en wel na zijn verblijf te Brugge.

De eerste steen van de kloostergebouwen onder Sint-Kruis is in 1318 plechtig gelegd door Robert van Bethune, graaf van Vlaanderen, die als een der groote weldoeners van de Brugsche kartuizers werd aangemerkt. Velen volgden zijn voorbeeld en verleenden hun steun aan de onderneming.

(43) c. 1334 : « Obiit devotus sacerdos Joannes van Couckelaere, qui anno 1318 aream Coolstik dedit pro erigenda, extra S. Crucis Portam civitatis Brugensis, cartusia in qua est sepultus ». In 1335 herdachten de overlijdensberichten van de Grande Chartreuse hem nogmaals : c. 1335 : « Obiit Dominus Joannes Couckelaere clericus, fundator Vallis Gracie prope Brugas, qui habet tricenarium per totum Ordinem ».

(44) Raissius, 26-30 ; Le Couteulx V, 115-119 ; *Monasticon*, II, 137-138, 145-146 195-197 ; *Lamalle* 12, 18, 24, 38.

Daar de parochie van Sint-Kruis stond onder de jurisdictie van het kapittel van Sint-Donaas, moesten de grondleggers van de chartreuse zich tot dit college wenden om zich te verzekeren van de vereischte medewerking bij de uitvoering van hun plannen. Bij akte van 29 November 1318⁴⁵ verleende het genoemde kapittel zijn goedkeuring aan de stichting en stemde er in toe, dat zij daar gingen bouwen: «*ecclesiam, claustrum, domos et alia quaecumque ad habitandum, pro se et suis ad Deo serviendum eisdem opportuna fuerint, in loco jam pro ipsis incepto et interminato infra limites praedictae parochie*». Daarbij stelde het kapittel eenige voorwaarden tot waarborging van zijn rechten, onder meer ten aanzien van het begraven van extranei in het klooster. Kort daarna heeft Guy van Bourgondië als bisschop van Doornik zijn goedkeuring aan een en ander gehecht.

Reeds spoedig kwamen eenigen hier het kled van Sint Bruno aannemen. De eerste, die als monnik van Genadedal tot de professie werd toegelaten, was magister Daniel de Alneto, die tot dan toe proost was van de kerk te Ieper. Op hem volgde Jan de Backer, voorheen prior van de Benedictijnen van Sint-Andries bij Brugge, en na dezen Robertus, regulier kanunnik te Voormezele.

Jan van Maldeghem heeft het klooster tot omstreeks 1324 bestuurd. Mogelijk is hij daarna teruggekeerd naar het huis zijner professie.

Volgens een oude *Series vicariorum domus Sanctae Annae*⁴⁶ is Jan van Maldeghem later nog vicarius geweest van de kartuizers bij Gent en zou hij in 1369, hoogbejaard, nog zijn belast met den post van vicarius van het parthenium te Brugge, nadat Gerrit van Amsterdam daarvan in dat jaar door het generaal kapittel was ontheven. Gedurende elf jaren,

(45) M i r a e u s - F o p p e n s, *Opera diplomatica*, I, 431-432.

(46) Hs. Certosa di Lucca, Italië.

aldus genoemde bron, heeft hij zich daar nog «digne et laudabiliter» gewijd aan de geestelijke leiding der kartuizerzusters, waarna hij 16 April 1380 is gestorven.

Het generaal kapittel van de Grande Chartreuse heeft in deze jaren uit erkentelijkheid voor de gunsten, welke het stedelijk bestuur van Brugge bij de stichting van Genadedal had verleend, de magistraat deelachtig gemaakt aan de geestelijke goederen van alle kloosters der Orde ^{46bis}.

JAN DE BACKERE (1324-1337).

Zoals reeds is medegedeeld, was Jan de Backere aanvankelijk prior en daarvoor cellerarius in de Benedictijnerabdij van Sint-Andries bij Brugge tijdens het bestuur van den abt Walter de Wilde. Zoodra de kartuizers zich te Brugge vestigden, is hij naar hun Orde overgegaan.

Volgens Le Couteux ⁴⁷ bleek uit het door hem geraadpleegde kalendarium van Genadedal, dat De Backere in 1325 is gestorven. Zijn naam als prior komt echter nog voor in een akte van 1337 ⁴⁸. Hierin ligt een betrouwbare aanwijzing, dat zijn prioraat tot omstreeks 1337 heeft voortgeduurd.

In 1325 was hij aanwezig op het generaal kapittel in de Grande Chartreuse. Daar wist hij te bewerken, dat het bestuur der Orde den abt en het convent van Sint-Andries deelachtig maakte aan alle offers, gebeden en andere geestelijke werken, welke in de geheele Orde worden verricht.

Daags na Driekoningen 1338 bevestigde de abt van Sint-Andries Jan van Zevécote een confraterniteit, welke de abdij met het convent van Genadedal had aangegaan.

Tijdens zijn prioraat is er een geschil gerezen tusschen de

(46 bis) Gilliodts, *Table analytique*, 1320, 1332.

(47) Le Couteux, V, 118-119.

(48) SAB, n° 3796 (bleu 5933); *Chronica monasterii Sancti Andree iuxta Brugas ordinis Sancti Benedicti ab Arnulpho Goethals eiusdem monasterii monacho conscripta*, ed. W. H. J. Weale, pp. 103-104, 108-109.

kartuizers en de Carmelieten over een monnik, die van zijn convent was overgegaan naar de genoemde Orde. Het generaal kapittel van 1334 droeg aan den prior van Genadedal op om dezen tot terugkeer te bewegen, met verwijzing naar de privileges der kartuizers, welke een dergelijken overgang niet toelieten ⁴⁹. Deze kwestie, welke van den kant der kartuizers als een principieele is aangemerkt, schijnt in 1335 of 1336 te zijn opgelost ⁵⁰.

MICHAEL COELIAN (1337).

Een dergenen, die bij zijn professie kort na het stichtingsjaar het jonge Genadedal zeer heeft bevoordeeld, was Michaël Coelian ⁵¹. In de wereld was hij een zeer rijk en invloedrijk man. Hij is een der allereerste professi geweest van het Brugsche huis. Het convent ontving van hem onder meer land, terwijl hij op zijn kosten een cel deed bouwen. Eveneens heeft hij vóór zijn professie veel geschonken voor de stichting van een nieuw klooster bij Gent, waarvoor toen reeds de plannen rijpten.

Simon Willebaert, kanunnik van Sint-Donaas te Brugge, had daartoe onder Royghem bij Gent de noodige terreinen geschonken. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de verdere plannen in overleg met Coelian zijn voorbereid. Op aandringen van dezen heeft het bestuur der Orde Coelian in 1327 of reeds eerder als rector belast met de leiding van het Gentsche klooster, dat toen zijn voltooiing naderde. In 1328 was een ander zoover gevorderd, dat het huis, dat Koningsdal werd

(49) c. 1334 : « Praecipitur priori Vallis Gratie prope Brugas, quod diligenter requirat virtute privilegiorum nostrorum monachum qui intravit ad Carmelitas ».

(50) c. 1336 : « Ordinabitur de subsidio faciendo priori Vallis Gratie prope Brugas, cum questio quam habet cum Carmelitis sine debito fuerit terminata ».

(51) Le Couteux, V, 228-229, 377-378 ; Le Vasseur, II, 147-148 ; *Monasticon*, II, 195-201.

genoemd, door de Grande Chartreuse kon worden geïncorporeerd. Tegelijkertijd is Coelian tot eersten prior van het Gentsche klooster benoemd. Hoelang hij dezen post heeft vervuld, kan niet nauwkeurig worden vastgesteld. Omstreeks 1332 is hij hiervan door het generaal kapittel ontheven, terwijl in zijn plaats D. Joannes met het bestuur van Koningsdal is belast. Coelian is toen teruggekeerd naar het huis zijner professie, waar hij in 1333 of 1334 door het convent tot prior is gekozen als opvolger van Jan de Backere.

Coelian was in 1337 tegenwoordig op het generaal kapittel in Dauphiné, waar hij op 24 of 25 Mei van dat jaar in de Grande Chartreuse is gestorven en begraven ⁵².

De kroniek van Koningsdal bevat veel lofprijzingen over zijn deugden en bestuurdersgaven en weet te verhalen, dat door zijn toedoen het Gentsche convent « in utroque statu » tot bloei geraakte.

Wie op Coelian gevolgd is als prior van de kartuizers bij Brugge, heb ik niet kunnen vaststellen. De bronnen laten ons in het onzekere omtrent den bestuurder of de bestuurders, die in het tijdvak 1337-1347 de leiding van het klooster hebben gehad. Zelfs onthouden zij ons elke inlichting over de lotgevallen van het convent in deze jaren.

WILLEM BUSER (13...-1351).

In welk jaar Willem Buser als prior is opgetreden, blijkt uit onze bronnen niet nauwkeurig.

De oudste aanwijzing met betrekking tot zijn prioraat treft men aan in een akte van 1348. In Maart van dat jaar was hij met de prioren van Mont-Dieu en van Gosnay en met den

---

(52) c. 1338. « Anno Domini 1337 obiit D. Michaël prior Vallis Gratiae tempore capituli generalis in domo Cartusiae et habebat duplex officium et tricenarium per totum Ordinem, nec fuit scriptum in charta ipsius anni, et ideo illi qui non reddiderunt dictum beneficium sibi reddant ex capitulo anni 1338 ».

vicarius van de kartuizerzusters uit Gosnay in een huis te Brugge tegenwoordig bij het verlijden van een akte, waarbij Willem Scote en zijn echtgenoot goederen schonken tot stichting van een klooster van kartuizerinnen bij Brugge ⁵³.

In de jaren 1348-1350 hebben groote pestepidemieën vele kartuizerkloosters geteisterd. Le Couteulx deelt mede, dat ongeveer 900 leden van de Orde dientengevolge zijn bezweken ⁵⁴. Wat echter het Brugsche convent betreft, vindt men dienaangaande geen inlichtingen. Niettemin heeft toen ook in en rond Brugge de zwarte pest hevig gewoed.

PAUL AERNOUDS (1351-1370 of 1371).

De laatste akte, waarin Willem Buser als prior wordt vermeld, is gedagteekend 1 Juni 1350 ⁵⁵, terwijl de oudste akte, waarin Paul Aernouds als zoodanig genoemd wordt, is van 9 Juli 1351 ⁵⁶. Aernouds, in het Latijn Paulus Arnulphi, is derhalve op een daartusschen gelegen tijdstip opgetreden als bestuurder van Genadedal.

In een reeks oorkonden, waarvan de jongste is gedateerd 24 Nov. 1368 ⁵⁷, vindt men hem als prior genoemd. Hij is het tot zijn dood (1370 of begin 1371) gebleven ⁵⁸.

JAN MASIN (1370 of 1371-1372).

Na Aernouds' dood is Jan Masin prior van het huis geworden. Zijn bestuur is evenwel slechts van korten duur geweest, want reeds op 3 October 1372 is hij gestorven ⁵⁹.

(53) Le Couteulx, V, 477 ; SAB, n°s 4513 en 6237.

(54) Le Couteulx, V, 474.

(55) SAB, n° 4513.

(56) Ibidem, n° 4366.

(57) Ibidem, n°s 5958, 4571, 6231, 4030, 4444, 3284, 4597, 4447, 4601 en 4603.

(58) c. 1361 : « Obit D. Paulus prior domus Vallis Gratiae prope Brugis ».

Vóór zijn prioraat te Brugge is hij prior geweest van het kartuizerklooster bij Valenciennes⁶⁰.

Vermoedelijk stamde hij uit het adellijk geslacht Masin⁶¹.

FRANCO DU BOIS (1372-1376).

Het bestuur van Genadedal werd op het einde van het jaar 1372 opgedragen aan Franco de Bosco. Deze was monnik van de Grande Chartreuse.

Toen in 1375 de plannen rijpten voor een nieuwe nederzetting der Orde te Chercq bij Doornik, hebben de stichters zich tot hem gewend ten einde de plannen voortgang te doen hebben. Tweemaal is hij in 1375 voor dit doel naar het groote klooster bij Grenoble gereisd.

Het generaal kapittel van 1376 heeft hem daarop met de leiding van de stichting bij Doornik belast. Tegelijkertijd of kort daarna is hij ontheven van het prioraat te Brugge en is hij benoemd tot rector van het in wording zijnde Doorniksche convent. Onder zijn bestuur was dit klooster weldra zoover voltooid, dat het door de Orde kon worden geïncorporeerd, terwijl de Grande Chartreuse hem tot prior aldaar benoemde. Hij heeft deze functie waarschijnlijk tot aan zijn dood, 23 Sept. 1394, bekleed⁶².

In het jaar 1473 is de clericus redditus Jacob van Rudder voorde gestorven. Hij had het convent gedurende twintig jaren op loffelijke wijze als procurator gediend. En daarvoor had hij de stoffelijke belangen van het in wording zijnde kartuizerinnen convent te Sint-Andries waargenomen tot het tijdstip van de komst der zusters⁶³.

(59) c. 1373 : « Obiit D. Joannes Mazin, prior domus Brugis. Obiit 3 Octobris ».

(60) *Revue Mabillon*. 1935, blz. 222-223.

(61) Gailliard, I, 354-359.

(62) Le Couteulx, VI, 169-175 ; *Monasticon*, II, 229-230 ; SAB, n° 1158 (bleu 4624).

(63) d'Ydewalle, 46.

JAN DAULIN (1376-13...).

Jan Daulin wordt het eerst als prior van Genadedal genoemd in een akte van 31 December 1376⁶⁴. Aan welk convent hij door zijn professie was verbonden, blijkt niet. Hoe lang is hij prior gebleven? In April 1379 was hij het in ieder geval nog.

Waarschijnlijk stond hij nog aan het hoofd van het convent, toen het bewogen tijdvak in de geschiedenis der Orde van Sint Bruno, veroorzaakt door het groote Westersche Schisma, in 1380 een aanvang nam.

De patres capitulares, die in April 1380 in de Grande Chartreuse bijeen waren, konden zich niet vereenigen met het voorzichtige voorstel van de diffinitores, dat iedere prior met zijn convent ten aanzien van de obediëntie de partij zou volgen van den bisschop van het betrokken diocees. In de algemeene vergadering ontstond verwarring. De Clementijnen, die er in de meerderheid waren, hielden vast aan hun zienswijze en de generaal der Orde, Guillaume de Raynal, verklaarde te staan aan de zijde van Paus Clemens. Hierdoor voltrok zich een scheuring in de Orde. De aanhangers van den Paus van Rome verlieten het generaal kapittel. Feitelijk was toen de Orde in twee takken gesplitst. De Grande Chartreuse bleef het middenpunt van de kartuizers, die aan den Paus van Avignon gehoorzaamden, terwijl het andere gedeelte der Orde een eigen bestuur vormde, dat aanvankelijk zijn zetel had in Italië, doch sedert 1391 gevestigd was in het kartuizerklooster te Seitz (Stiermarken). Deze tijdelijke scheuring heeft tot het jaar 1410 geduurd⁶⁶.

De Italiaansche, Duitsche en Engelsche kloosters waren, behoudens uitzonderingen, in het algemeen al aanstonds de

---

(64) SAB, n° 3780.

(65) Ibidem n°s 4652 en 4653.

(66) Le Couteulx, VI, 248-250 ;

partij der Urbanisten toegedaan, terwijl de Fransche, Spaansche en Schotsche de zijde van Avignon hielden. Aanvankelijk nochtans legden verschillende huizen aan weerszijden in deze twisten een neutraliteit aan den dag. Meer dan een prior aarzelde in den beginne om zijn houding te bepalen. In 1382 is echter op bevel van Paus Urbanus te Rome een vergadering belegd van de prioren uit de Urbanistisch gezinde provinciën der Orde. Zij verwierpen het gezag van den toenmaligen prior der Grande Chartreuse en kozen den prior van Napels, Joannes de Baro, tot prior-generaal. Onder diens leiding werden krachtige tuchtmaatregelen genomen tegen degenen, die tijdens het schisma met de Grande Chartreuse in relatie zouden blijven. Ook de neutraliteit werd ernstig veroordeeld⁶⁷. Een soortgelijke activiteit is echter evenzeer van Clementijnsche zijde aan den dag gelegd.

In de Picardische provincie hadden de op het tegenwoordige Fransche grondgebied gelegen huizen zich al spoedig geschaard onder de Grande Chartreuse. De kartuizers van Luik, Zeelhem en Gent en de monialen te Brugge hadden stelling gekozen ten gunste der Urbanisten. Hun confraters van Geeraardsbergen hebben zich in 1383 uitgesproken voor de andere partij. Ook die van Edingen en van het Kiel bij Antwerpen neigden daartoe over. In den boezem van verschillende conventen werd evenwel nog een pijnlijke tweestrijd gestreden. Onder de conventualen was verschil van inzicht. Zulks was, naar het schijnt, ook met de communauteit van Genadedal het geval. De verwarring, welke van deze omstandigheden het gevolg was, had op de kloosters een nadeeligen invloed

---

(67) Le Couteulx, VI, 294-297 (« Omnes autem personas Ordinis cujuscumque gradus, sexus vel conditionis existant, quae cum eodem Domino nostro Summo Pontifice fideliter non tenerent, vel viam perditionis, indifferentiae scilicet et neutralitatis sequerentur, ex nunc prout ex tunc, omni Ordinis beneficio decernimus esse privatas »).

(68) Le Couteulx, VI, 412-413, 441, 443-444, 452, 489, 537-538 ; Prims, V, 2de boek, 93-98, 147-164, 252-264.

en heeft somtijds met de beste bedoelingen heftige vormen aangenomen.

Ook de landsheeren mengden zich in de kwestie en steunden krachtig de partij, die zij voorstonden. Lodewijk van Male is tot aan zijn dood (1384) voor Urbanus VI gebleven. Hertog Philips de Stoute in het bijzonder heeft in dit opzicht zijn invloed doen gelden ten gunste van de Clementijnen. Het heeft echter tot de negentiger jaren geduurd, eer de strijd ten aanzien van sommige conventen een beslissing bracht. In het vervolg van deze beschrijving zal blijken, hoe de kartuizers van Genadedal eerst in 1395 na vele wederwaardigheden zijn geroept toe te treden tot den tak der Clementijnen⁶⁸.

Ongetwijfeld heeft het convent van Genadedal tijdens de bewogen jaren 1382-1385 overlast gehad van de krijgsvorrichtingen der Gentenaren rondom de stad. Bijzonderheden aangaande de lotgevallen van het klooster in deze periode zijn echter niet bekend.

JAN ZAS (138.-1390).

Jan Zas (Zasse, Sassius) vindt men als prior van Genadedal vermeld in een aantal akten, waarvan de oudste is gedagteekend 17 Februari 1384 en de jongste 1 Augustus 1390⁶⁹. In laatstgenoemd jaar schijnt hij het bestuur van het huis te hebben neergelegd.

In 1390 vertoefde de prior van Brugge bij de kartuizers van Herne bij Edingen⁷⁰. In hetzelfde jaar of kort daarna is hij vicarius geworden van de monialen van Sint-Anna te Brugge. In deze functie heeft hij tevergeefs getracht het convent te winnen voor de Clementijnsche obediëntie. Onder

(69) SAB, n^{rs} 4787, 4667, 4679, 4684, 4683, 4685, 4792, 4693, 4635, 4793, 4697, 4694, 4692, 4702, 4698.

(70) *Lamalle*, 19, 38, 182. De kronieken van Herne zijn op dit punt tegenstrijdig en onduidelijk.

leiding van haar voortreffelijke priorin Maria van Huelen⁷¹ handhaafden de zusters krachtig haar standpunt en bleven ondanks de grootste wederwaardigheden trouw aan het generaal kapittel van Seitz. Ten slotte is Jan Zas in 1395 vertrokken naar het klooster bij Geeraardsbergen, dat zich twaalf jaren te voren had uitgesproken voor den Paus van Avignon. Hier is hij in 1396 prior geworden. Jan van Delden⁷², professor van de chartreuse bij Arnhem, is zijn opvolger geworden als vicarius van de kartuizerzusters.

TYDEMAN GRAEUWERT (1390-1391).

Graeuwert⁷³ was geboren uit een bekend Utrechtsch geslacht. Zijn ouders worden in het necrologium van het kartuizerklooster te Utrecht genoemd Henricus de Capella en Deliana. Tydeman had omstreeks 1370 bij de kartuizers van het «Hollandsche Huis» buiten Geertruidenberg het kleed van Sint Bruno ontvangen. Een jaar later vond daar zijn professie als monnik plaats.

Le Couteulx deelt mede, dat hij reeds weinige jaren na zijn professie prior van het Geertruidenbergsche convent is geworden. Vermoedelijk is hij in 1374 hier als prior opgetreden. In 1378 is hij uit deze functie ontheven en belast met het bestuur van de chartreuse bij Luik. Zijn opvolger te Geertruidenberg was Boudewijn van Amsterdam. In 1380 evenwel is Jacob van Liedekerke, monnik van Genadedal, prior van de Luiksche kartuizers geworden, terwijl Graeuwert

(71) Le Couteulx, VI, 538, VII, 31-32; Le Vasseur I, 559.

(72) NNBW, VI, 384-385.

(73) Le Couteulx, VI, 447-448, 472-473, VII, 361-363; Le Vasseur, III, 497-498; BMHG, IX, 133-140, 155, 317, 322, 346; *Nieuwlicht*, 309-317 Volgens den *Catalogus priorum cartusiae Leodiensis* (Staatsarchief Luik, obituaire de la chartreuse de Cornillon, f. 62) zou Graeuwert gedurende 7 jaren en wel 1378-1385 prior te Luik zijn zijn geweest. Uit oorkonden blijkt evenwel, dat in 1377 D. Ponsardus daar prior was, in 1378 (11 Juni) Graeuwert, en reeds in 1380 diens opvolger Jacob van Liedekerke, die tot dan toe het klooster bij Edingen had bestuurd (vgl. *Lamalle*, 34-35).

andermaal de leiding verkreeg van het huis zijner professie.

Graeuwert's tweede prioraat te Geertruidenberg heeft slechts twee jaren geduurd, want in 1382 is hij wederom vervangen door Boudewijn van Amsterdam. Deze wisseling hield wellicht verband met de moeilijke omstandigheden, welke de tijdelijke scheuring in de Orde tengevolge van het Westersche Schisma had veroorzaakt. In 1382 toch had het convent van Geertruidenberg, dat zich tot dan toe onder invloed van den landsheer in het groote conflict neutraal had gehouden, de zijde der Urbanisten gekozen ⁷⁴. Graeuwert, die steeds zeer geijverd had om de eenheid in de Orde te handhaven ⁷⁵, had wellicht in 1382 zijn standpunt nog niet bepaald. Althans weet Le Couteulx van hem mede te deelen dat hij zich gedurende eenige jaren neutraal heeft gedragen.

Le Vasseur vermeldt, dat Graeuwert achtereenvolgens prior is geweest van de kloosters te Geertruidenberg, Sint-Maartensbosch bij Geeraardsbergen, Luik, Brugge en Utrecht, terwijl Le Couteulx bepaaldelijk bericht, dat hij het prioraat te Utrecht in 1398 heeft verwisseld met dat te Geeraardsbergen. Deze laatste mededeeling is niet aannemelijk omdat het convent van Geeraardsbergen reeds sedert 1393 positief aan den kant der Clementijnen stond. Ik houd het er daarom voor, dat Graeuwert tusschen 1382 en 1390 nog eenigen tijd prior van Sint-Maartensbosch is geweest. Daaromtrent heb ik elders evenwel geen nadere aanwijzingen aangetroffen. In deze jaren is Graeuwert een overtuigd aanhanger van den Urbanistischen tak der Orde geworden.

Het bestuur van dezen tak benoemde hem in 1390 tot prior van Genadedal, welk convent op dat tijdstip ten aanzien van de verwarrende kerkelijke twisten deels de eene, deels

---

(74) Le Couteulx, VI, 297.

(75) Le Couteulx, VII, 362, waar verwezen wordt naar de thans verloren chartae van het generaal kapittel van de jaren 1378, 1380 en 1390.

de andere partij was toegedaan. Het meerendeel echter was het eens met de opvattingen van den nieuwen prior. Deze toestand vergde ook hier veel van zijn beleid. In 1389 had hertog Philips de Stoute reeds een grooten aandrang uitgeoefend op de kloosters in Vlaanderen⁷⁶, om de zijde te kiezen van den Paus van Avignon. Twee jaren later legde hij in dat opzicht ten aanzien der kartuizers opnieuw een groote activiteit aan den dag en stelde hij alles in het werk om zijn inzicht door te drijven.

Inmiddels was Graeuwert in 1391 ontheven van het prioraat te Brugge. Reeds tijdens zijn verblijf in het Brugsche klooster was bij zijn jeugdvriend Zweder van Gaesbeek het voornemen gereijpt om bij Utrecht een chartreuse te stichten. Het bestuur der Orde zond Graeuwert in 1391 als rector daarheen, om de nieuwe nederzetting voor te bereiden. Deze was in 1397 zoover voltooid, dat zij door het generaal kapittel van Seitz voor de Orde kon worden geïncorporeerd. Hiermede was het levenswerk van Graeuwert volbracht. Hij verkreeg in 1398 ontheffing van den bestuurslast, « quia senex erat et satis simplex in temporalibus ». Op 6 October 1415 is hij in het kartuizerklooster Monnikhuizen bij Arnhem, waar hij tijdelijk gastvrijheid had moeten zoeken wegens den tegenspoed, welke het Utrechtsche convent door watersnood had getroffen, gestorven en begraven.

Dirk Bruyne, monnik van Genadedal en Graeuwert's opvolger in het prioraat te Brugge, is een der eersten geweest, die het klooster buiten Utrecht is komen bevolken. Na het aftreden van Tydeman Graeuwert in 1398 is aan Bruyne het bestuur van dat huis opgedragen.

---

(76) Le Couteulx, VI, 412-413, 441-444, 452, 489; *Geschiedenis van Vlaanderen*, III (Brussel, z. j.), 64-66; A. van Zuylen van Nyevelt, *Episodes de la vie des Ducs de Bourgogne à Bruges* (Brugge, z. j.), 122-126.

DIRK BRUYNE (1391-139..).

Dirk Bruyne ⁷⁷ was professor van het Brugsche huis. Wellicht heeft hij behoord tot het aanzienlijke geslacht de Brune ⁷⁸. Waarschijnlijk in het jaar 1391 heeft hij het bestuur van het klooster aanvaard. In een akte van 20 December 1391 vindt men hem reeds als prior genoemd. Ook in een akte van 31 Mei 1392 wordt hij als prior vermeld. Vermoedelijk heeft hij Genadedal bestuurd tot 1395.

Wegens de verdeeldheid van de Picardische provincie tijdens het Schisma had het Urbanistisch generaal kapittel in 1388 aan twee prioren uit de naburige provincia Alemanniae Inferioris, te weten dien van Monnikhuizen bij Arnhem en dien van Geertruidenberg, opgedragen om de Urbanistisch gezinde huizen in de provincia Picardiae te visiteeren ⁷⁹. Ook in de volgende jaren schijnen deze twee prioren daarmede belast te zijn gebleven. Hun werd in 1392 door de patres capitulares bevolen, zorg te dragen voor de monniken en broeders, die wegens hun Urbanistische gezindheid moesten uitwijken uit die kloosters der Picardische provincie, welke den Paus van Avignon aanhingen. Tevens ontvingen de Duitsche prioren de opdracht, deze uitgewekenen welwillend te ontvangen ⁸⁰. Vele kartuizers hebben in de negentiger jaren der veertiende eeuw aldus uit verschillende huizen in Hene-gouwen en Vlaanderen en ook uit de chartreuse bij Antwerpen tijdelijk een toevlucht gezocht in andere kloosters in en buiten de Picardische provincie.

(77) Le Couteulx, VI, 447-448, 472-474, 537-538 ; Le Vasseur, III, 333 ; BMHG, IX, 155, 316, 363 ; SAB, nos. 4708, 4699, 4709.

(78) Gailliard, VI, 162-169.

(79) Le Couteulx, VI, 452 ; *Monnikhuizen*, 31. In verband met de vijandige houding van Philips den Stoute had niemand uit de Picardische provincie het gewaagd in 1388 naar Seitz te reizen.

(80) c. 1392 : « Ordinamus auctoritate capituli generalis, quod visitatores provinciae Picardiae transmittere possint quascumque personas Ordinis venientes de schismatis ad provincias Alemanniae Superioris vel Inferioris, prout eorum conscientis videbitur. Injunctentes singulis Prioribus ut eos sine contradictione benigne recipere teneantur, nisi forte locis carerent ».

Het convent van Genadedal leefde in deze jaren nog voort onder zeer bewogen omstandigheden. Zoo kwam in den zomer van 1394 een schip aan de kade te Antwerpen, waaruit onder gewapend geleide twaalf kartuizers ontscheept werden. Zij waren op last van den Clementijnsch gezinden hertog van Bourgondië door den baljuw van Vlaanderen uit hun klooster te Brugge gehaald, eerst naar Sluis gebracht, en daarna geleid naar de chartreuse op het Kiel bij Antwerpen, waar zij werden gesteld onder het gezag van den prior Willem van Wadenoyen. De rekening van den Antwerpschen schout, welke de onkosten van dit vervoer naar het Kiel vermeldt, voegt er aan toe: « où ils sejournerent certaine espace de temps, et depuis furent menés à Gosnay ».

De hier bedoelde Brugsche conventualen zijn derhalve na eenigen tijd vervolgens overgeplaatst naar de chartreuse du Val-Saint-Esprit te Gosnay. Of de prior Dirk Bruyne mede het slachtoffer is geweest van deze transporten, wordt nergens bevestigd. Hoe dit ook zij, ten slotte is hij uitgeweken naar het Sticht. In April 1395 is hij te Utrecht aangekomen, waar hem door zijn voorganger als prior van Genadedal, Tydeman Graeuwert, die als rector de leiding had van de in wording zijnde nieuwe nederzetting der Orde nabij de Vecht, een cel werd aangeboden.

Toen Graeuwert in 1398 werd ontheven van het prioraat der Utrechtsche kartuizers, heeft het generaal kapittel van Seitz Dirk Bruyne benoemd tot zijn opvolger. Hij heeft dit ambt in de moeilijke jaren, toen de bouw van het klooster en de uitbouw der stichting vele bijzondere zorgen medebrachten, bekleed tot 1401. In dat jaar verleende het bestuur van de Urbanistische tak der Orde hem op zijn herhaald verzoek « misericordia ». Dirk Sloyer volgde hem op als prior van Nieuwlicht⁸¹.

---

(81) *Nieuwlicht*, 316-318.

Nadat in het voorjaar van 1410 de eenheid in de Orde was hersteld, kon Bruyne naar het huis zijner professie in Brugge terugkeeren. Wij zullen hem hier in 1415 andermaal als prior zien optreden.

HERMAN CLINCKE (1395-1410).

Clincke ⁸² was professor van het klooster Monnikhuizen bij Arnhem. Misschien stamde hij uit het Drentsche adellijk geslacht van dien naam, ook Van Runen geheeten. In welk jaar zijn prioraat te Brugge precies is aangevangen, staat niet vast. De oudste akte, die hem als zoodanig noemt, is van 19 December 1396. Zeer waarschijnlijk is hij dus in 1395 als prior opgetreden en is hij de onmiddellijke opvolger van Dirk Bruyne. Tot zijn dood, 16 Juni 1410, is Clincke prior van Genadedal geweest ⁸³.

In het necrologium der Utrechtsche kartuizers staat hij ingeschreven op 22 Juni, in dat van het kartuizerklooster te Roermond op 15 Juni.

Bij den aanvang van zijn bestuur, namelijk in 1395, heeft het convent van Genadedal de zijde der Urbanisten verlaten en zich gesteld onder het bestuur van de Grande Chartreuse. De prior van Kiel bij Antwerpen, Willem van Wadenoyen, ontving de opdracht om het klooster te visiteeren ter bevestiging van zijn nieuwe houding ten aanzien van het schisma ⁸⁴.

Tijdens het bestuur van Clincke hebben de kartuizers van Brugge een confoederatio, een bijzondere gebedsgemeenschap, aangegaan met hun confraters van Kiel. Het generaal kapittel

(82) *Anniversaria Cartusiae Ruremundensis* (hs. Redemptoristenklooster, Nijmegen); SAB, nos. 1401, 4786, 4813, 240 en 518; *Lamalle*, 41-42; BMHG, IX, 281; *Maandblad Nederl. Leeuw*, LV, 433-436.

(83) c. 1411: « Obiit D. Hermannus, prior domus Brugis, qui habet plenum cum psalteriis monachatum, scribatur cum primo anniversario occurrente ».

(84) *Le Couteulx*, VI, 537-538.

(85) *Prims*, V, 3de boek, 172 en 174.

had daarvoor in 1398 toestemming verleend, waarna in Augustus van dat jaar zulk een vereeniging tot stand is gekomen⁸⁵.

De laatste dagen van Clincke's leven zijn verblijd door een gebeurtenis, welke voor de Orde van groote beteekenis was, namelijk het einde van de scheuring en het herstel van de eenheid. Onmiddellijk na het Concilie van Pisa en de pauskeuze van Alexander V werd in beide takken der Orde gestreefd naar hereeniging. Nadat in Seitz in 1409 het laatste generaal kapittel der Urbanistische tak was gehouden, bleven enkele prioren daar achter om den prior-generaal met raad en daad ter zijde te staan. Deze waardigheid werd toen bekleed door D. Stephanus Maconi, die voordat hij kartuizer was, secretaris is geweest van de H. Catharina van Sienna. Onder de voorbedeelde raadslieden bevond zich ook Hendrik van Coesfeld, prior van het Geertruidenbergsche klooster, die ook als ervaren visitator groote ervaring en gezag had. In Januari 1410 had op initiatief van den prior-generaal van Seitz een vergadering plaats van de voornaamste prioren zijner obediëntie, welke ook is bijgewoond door eenige Fransche prioren. In deze bijeenkomst, waar ook Coesfeld tegenwoordig was, werd het plan der hereeniging voorbereid. In de daaropvolgende maand April kwam Maconi, vergezeld onder meer door Coesfeld, in het oude moederklooster bij Grenoble aan, waar het generaal kapittel een aanvang nam. Onder leiding van 8 diffinitoren, waaronder zich 4 Urbanisten bevonden — Hendrik van Coesfeld behoorde tot dit viertal — werd tot hereeniging besloten, dank zij ook het beleid der Duitschers. De beide prioren-generaal, Maconi en Ferrer (broeder van den H. Vincentius Ferrer), traden af en men koos tot « prior Cartusie », generaal der Orde, Jean de Griffenberg, een geboren Duitscher, die toen prior was van de chartreuse bij Parijs⁸⁶.

---

(86) Le Couteulx, VII, 258-281 ; GC, 6, 89-95.

Hendrik van Coesfeld is op hetzelfde generaal kapittel benoemd tot eerste visitator van de Picardische provincie. Reeds in Juli 1410 bevond hij zich in die hoedanigheid bij de kartuizers van Brugge. Daar overviel hem een korte ziekte, die op 9 Juli 1410 zijn overlijden ten gevolge had. Hij werd in het klooster Genadedal begraven. Het heengaan van dezen uitmuntenden monnik beteekende voor de geheele Orde een gevoelig verlies ⁸⁷.

HENDRIK BECKBEECK VAN OLDENZAAL (1410-1415).

Deze prior was monnik van het klooster Monnikhuizen bij Arnhem ⁸⁸. Zijn naam komt evenwel niet voor in den *Elenchus confratrum Carthusianorum domorum Confluentiae, Treviris, Coloniae et Gelriae defunctorum ab anno 1350 usque ad annum 1524* ⁸⁹. Deze lijst blijkt echter, wat de 14de en het begin der 15de eeuw betreft, niet volledig te zijn. Toen in 1393 de stichting van een nieuw klooster bij Amsterdam werd aangevangen, is Beckbeeck met enkele andere initiatores derwaarts gezonden. Hij werd als rector met de leiding belast. Onder de eerste monniken te Amsterdam bevond zich ook Albert Kivet ⁹⁰. Vermoedelijk had Beckbeeck nog de leiding, toen het huis in 1398 door de Orde werd geïncorporeerd, zoodat hij het was, die in dat jaar optrad als eerste prior der Amsterdamsche kartuizers.

In 1404 is de prior van dit klooster uit zijn ambt ontheven. Berichten over zijn bestuur aldaar hebben wij verder niet aangetroffen. Wel is van Beckbeeck bekend, dat hij aan het

(87) Zie over hem : *Monnikhuizen*, 23-30 ; AGAU, LVIII, 112-115.

(88) Le Couteux, VI, 504 ; *Codex diplomaticus Neerlandicus*, uitgegeven door het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht, IIe serie, 1^e afd. (Utrecht 1852), blz. 135-137 ; SAB, n° 5291 ; *La Flandre*, 3me vol. (1869-1870), blz. 377-381 ; *Monnikhuizen*, 31 ; *Amsterdam*, 30, 36-40.

convent van Amsterdam verschillende en belangrijke boeken heeft geschonken. Zoowel vóór zijn intrede in het klooster als tijdens zijn kloosterleven heeft hij een aantal boeken afgeschreven. Men kan hem dus noemen niet alleen den grondlegger van het Amsterdamsche convent, maar ook van de boekerij van dit huis.

Beckbeek is als prior van Genadedal 16 Januari 1415 gestorven⁹¹.

Onder zijn prioraat, namelijk 6 November 1412, ontviel aan het convent door den dood de monnik David de Bode⁹², die als geestelijk schrijver eenig werk heeft nagelaten. Raissius⁹³ deelt mede, dat een zekere David Cartusianus heeft geschreven een *Compendium de vita spirituali*. (*Inc.* : Si vis in spiritu proficere... *Expl.* : ...et nullam reverenciam exhibere). Aangezien David de Bode de eenige monnik met den naam David is, die in de overlijdensberichten van de Grande Chartreuse betreffende de huizen in de Nederlanden voorkomt, moet hij de bovenbedoelde David de Kartuizer zijn⁹⁴. Twee handschriften van dit tractaat worden bewaard in de Kon. Bibl. te Brussel (codex 2384, fol. 24 v.-31 v., en codex 1532, fol. 69-73 v.). Ook de Utrechtsche universiteitsbibliotheek bezit er een (codex 178, fol. 150 b-153 a)⁹⁵.

Een belangrijk besluit ten aanzien van de kartuizerkloosters in de Nederlanden werd in het voorjaar van 1411 door het

(89) Hs. Stadtarchiv Trier, fol. 27 e. v.

(90) NNBW, V, 300.

(91) c. 1415 : « Obiit D. Henricus de Oldenzal, prior domus Brugis ».

(92) c. 1413 : « Obiit D. David dictus de Bode, monachus sacerdos domus Vallis Gracie prope Brugas » ; vgl. BMHG, IX, 333 ; *La Flandre*, 3^e vol. (1869-1870), blz. 377-381, vermeldt als zijn sterfdag 24 October.

(93) Raissius, appendix.

(94) Le Couteulx, VII, 332.

(95) Een *Epistola fratris David ad novitios* vindt men in de Kon. Bibl. te Kopenhagen, Gl. Kongl. S. Tott. n. 78 (gedateerd 1449). In de universiteitsbibliotheek te Utrecht berust een tractaat *Apylogus David Carthusiensis de exteriori homine* (*Inc.* : Esto Deo devotus...) (Codex n° 384, fol. 23 a - 27 a).

generaal kapittel genomen. De zeer uitgestrekte Picardische provincie werd namelijk in twee nieuwe provinciën verdeeld. Wegens het groote aantal kloosters, dat allengs in dit ressort was ontstaan, en de aanmerkelijke afstanden was de geregelde visitatie te moeilijk geworden. Daarenboven leidde het taalverschil tot bezwaren, aangezien het niet gemakkelijk viel steeds voor de visitaties geschikte personen te vinden, die beide talen beheerschten ⁹⁶.

Bij de Zuid-Picardische provincie (provincia Picardie propinquieris) werden ingedeeld de huizen van Mont-Dieu, Val-Saint-Pierre bij Vervins, Noyon, Valenciennes, Sint-Omaars, Abbeville, Gosnay, Gosnay (monialen), Montreuil-sur-Mer en Doornik.

De Noord-Picardische provincie (provincia Picardie remotioris) zou omvatten de volgende kloosters: Herne bij Edingen, Brugge, Kiel bij Antwerpen, Geeraardsbergen, Geertuidenberg, Zeelhem, Gent, Luik, Brugge (monialen) ⁹⁷.

Sedert 1411 heeft het convent van Genadedal tengevolge van deze nieuwe indeeling meer in het bijzonder contact gehad met de huizen, welke tot laatstvermelden kring behoorden. Aanvangende met het jaar 1474 is de Noord-Picardische provincie in de Orde steeds genoemd de Dietsche provincie (provincia Teutoniae) ⁹⁸.

(96) Le Couteulx, VII, 302. De motiveering van dit besluit luidde: « Cum Provincia Picardiae juxta formam Statutorum nostrorum de biennio in biennium non possit commode visitari propter multiplicationes domorum distantiamque locorum et varietates idiomatum, nec personae possint faciliter reperiri quae sciant utrasque linguas, prout visitatoribus et personis visitandis est expediens et necessarium, idcirco laboribus parcentes, sumptibus et evagationibus, ac etiam saluti et consolationi personarum Ordinis providere volentes... ».

(97) In den loop der 15de eeuw zijn nog daarbij gekomen de huizen bij Utrecht, Amsterdam, Arnhem, Zierikzee, Scheut, s'Her-togenbosch, Delft, Kampen en Leuven.

(98) Lamalle, 73.

DIRK BRUYNE (1415-1423).

Zeer waarschijnlijk is Bruyne, toen hij andermaal tot het prioraat van het Brugsche huis geroepen werd, de onmiddellijke opvolger geweest van Hendrik van Oldenzaal. In akten van 19 Aug. 1417 en van 4 Juni 1418⁹⁹ vindt men hem als zoodanig genoemd.

Bij voormelden brief van 19 Aug. 1417 werd een associatio gesloten tusschen prior en convent van Gent en prior en convent van Genadedal.

Onze bronnen noemen geen ander, die tusschen 1418 en 1423 prior van het klooster zou zijn geweest. Vermoedelijk is dus Dirk Bruyne degene geweest, die in 1423 op zijn dringend verzoek wegens hoogen leeftijd van het generaal kapittel ontheffing uit zijn ambt heeft verkregen¹⁰⁰. Vijf jaren later, 22 September 1428, is hij te Brugge gestorven¹⁰¹. Bij zijn dood was hij vicarius van het convent.

PIETER FAMENSONE (1423-142..).

Pieter Famensone¹⁰² was eenige jaren procurator van Genadedal geweest. In een akte van 18 Maart 1424 wordt hij als prior genoemd. Hij zal dus degene zijn, die in 1423 het prioraat van Bruyne heeft overgenomen.

Hoe lang hij het huis heeft bestuurd, kon aan de hand van onze bronnen niet worden uitgemaakt. Bij zijn dood, 2 Juli 1427, was hij oud-prior¹⁰³.

Toen in 1421 het kartuizerklooster bij Geertruidenberg

(99) SAB, n°s 4257 en 4068. Zie over Dirk Bruyne voorts blz. 25-27 van deze bijdrage.

(100) c. 1423 : « Priori Brugis propter suum senium et ad magnam instantiam fit misericordia ».

(101) c. 1429 : « Obiit D. Theodoricus Broune, quondam prior domus prope Brugis ». Vgl. BMHG, IX, 316.

(102) SAB, n°s 4853, 4859, 4877, 6221 ; *La Flandre*, 3me vol. (1869-1870), 377-381.

(103) c. 1428 : « Obiit D. Petrus Famesone, dudum prior domus Vallis Gracie prope Brugis ».

door den Sint-Elisabethsvloed ernstig in zijn gebouwen en goederen werd getroffen, heeft Genadedal langen tijd aan eenige conventualen van dat huis gastvrijheid verleend. Nog in 1427 schijnen de kartuizers van Geertruidenberg de gevolgen van deze ramp niet te boven te zijn gekomen, want het generaal kapittel bepaalde in dat jaar, dat twee monniken van het Hollandsche Huis, die als hospites te Brugge verbleven, niet zouden terugkeeren voordat het klooster hunner professie in betere omstandigheden zou zijn gekomen. Dit betrof Jan van Asperen en Jacob Gerritsz ¹⁰⁴.

In 1425 is een monnik uit Brugge naar Amsterdam gedirigeerd, namelijk Jacob van Westkapelle, die reeds als hospes te Utrecht verbleef ¹⁰⁵. 's Jaars daarna is deze naar het klooster Johannesberg bij Freiburg i. Br. gezonden ¹⁰⁶.

HENDRIK VAN DER LAEN (142...1433).

De prior, die thans in de reeks volgt, Hendrik van der Laen ¹⁰⁷, was geboren te Ysselstein in het bisdom Utrecht. Zijn ouders heetten Everardus en Sophia. Hij studeerde aan een universiteit en behaalde daar den graad van magister. Aanvankelijk was hij seculier priester, vicarius beneficiatus van den Utrechtschen Dom en van het Sint-Nicolaasaltaar

---

(104) c. 1427 : « Et D. Joannes de Asperen et D. Jacobus Gerardi, monachi hospitantes ibidem [sc. in domo Brugis], maneant in dicta domo, quousque domus Hollandiae, cujus sunt professi, ad meliorem perseverit fortunam ».

(105) c. 1425 [in domo Amsterdamensi] : « Et D. Jacobum de Westcapella, monachus domus prope Brugas, illuc mittendum in caritate recipiant sub taxa 25 coronarum annuatim ». [in domo Trajecti] : « Et D. Jacobus de Westcapella, professus domus Brugis, vadat ad domum Amsterdamensem ad hospitandum ad Ordinis voluntatem ».

(106) c. 1426 [in domo Amsterdamensi] : « Et D. Jacobus de Westcapella, hospes eiusdem domus, vadat ad domum Friburgi ad hospitandum, et domus sua de Brugis solvet pro eo 15 scuta auri annuatim, aut revocet eum ad domum suam ».

(107) BMHG, IX, 155, 224, 245, 254, 279 ; SAB, nos 4899, 4908, 4913 ; *Nieuwlicht*, 224-325.

in de kerk te Abcoude ¹⁰⁸. In het jaar 1422 is hij als novice ingetreden bij de kartuizers van Nieuwlicht buiten Utrecht. Een jaar later is hij daar als monnik geprofest, na afstand te hebben gedaan van zijn beneficiën ¹⁰⁹. Het klooster ontving bij die gelegenheid van hem vijf morgen lands bij Ysselstein en voorts eenig geld en huisraad. Ten bate van de librye van het convent heeft hij eenige boeken afgeschreven.

Toen de Utrechtsche prior Albert Buer in 1426 is belast met het bestuur van het klooster bij Arnhem, werd van der Laen zijn opvolger te Utrecht. Lang heeft zijn prioraat aldaar niet geduurd, want reeds omstreeks 1427 is hij daarvan ontheven om de leiding van Genadedal te aanvaarden. De oudste akte, waarin Hendrik van der Laen genoemd wordt als prior van de kartuizers te Brugge, is van 31 Juli 1428 ¹¹⁰. In 1433 heeft hij dit officie neergelegd, waarna hij is teruggekeerd naar het huis zijner professie. Hier is hij 4 Januari 1438 gestorven en begraven aan de westzijde van het groote pand bij den buitenmuur.

OTTO AMELISZ. VAN MOERDRECHT (1433-1438).

Otto Amilij de Moerdrecht ¹¹¹ was geboortig uit Montfoort in het bisdom Utrecht. Vandaar, dat men hem ook vermeld vindt als Otto van Montfoort. Hij heeft gestudeerd aan de Parijsche universiteit. Zijn determinatio vond daar

(108) In 1422 wordt hij nog vermeld als secretaris van het Domkapittel, hetgeen hij in 1411 vermoedelijk reeds was. (Mr. S. Muller Fz., *Catalogus van het Archief der Staten van Utrecht*, Utrecht, 1915, blz. VII).

(109) Bul van Paus Martinus dd. 10 Oct. 1422 (*Arch. Vatic. Regesta Lateranensia*, vol. 232, f. 208).

(110) SAB, n° 4899. Het jongste stuk, waarin hij als prior te Brugge wordt vermeld, is van 5 Juni 1433 (n° 4913).

(111) Le Couteux, VI, 474; Le Vasseur, I, 274; BMHG, IX, 155, 170, 246, 324, 364; Byvanck en Hoogewerff, *Noord-Nederlandsche Miniaturen in handschriften der 14^e, 15^e en 16^e eeuwen*, tekst ('s Gravenhage 1925), blz. XIII e. v.; *Oudheidkundig Jaarboek 1929*, blz. 136-145; *Nieuwlicht*, 324-327; SAB, n° 4914.

plaats in 1403¹¹². In hetzelfde jaar geschiedde ook die van « Henricus Mordrecht de Montfordia », zijn broeder, die met hem te Parijs studeerde¹¹³. De universitaire plechtigheid, die « inceptio » heette, had voor Otto van Moerdrecht ook in 1403 plaats. Een tijdgenoot van de genoemde gebroeders is geweest Jacob Becker van Amsterdam, die ook kartuizer te Utrecht is geworden en later het huis zijner professie als prior heeft bestuurd.

Otto van Moerdrecht is in 1412 kanunnik van den Utrechtschen Dom geworden, terwijl hij ook kanunnik is geweest van de Lieve Vrouwekerk te Aken. In 1423 volgde hij het voorbeeld van Hendrik van der Laen en heeft hij het kleed van Sint Bruno aangenomen in het klooster Nieuwlicht buiten Utrecht en 's jaars daarna vond zijn professie plaats, nadat hij te voren afstand had gedaan van zijn prebenden¹¹⁴. In het necrologium van het Utrechtsche convent werd bij zijn overlijdensbericht opgeteekend: « In aedificationem et in exemplum plurimorum factus fureat noster confrater et monachus ».

Behalve zes morgen land in Polsbroek verkreeg Nieuwlicht van hem een belangrijke som gelds. Bovendien heeft hij de boekerij van dat klooster met eenige handschriften verrijkt. Tijdens zijn noviciaatsjaar heeft Otto van Moerdrecht ten behoeve van de bibliotheek der Utrechtsche kartuizers een aantal boeken laten afschrijven¹¹⁵, waarvan thans nog een

(112) Denifle-Chatelain, *Auctuarium Chartularii Universitatis Parisiensis*, I (Parijs 1894), 616, 854, 858.

(113) Blijkens het necrologium der Utrechtsche kartuizers is hij later als extraneus bij hen begraven. (BMHG, IX, 316, 374, 389). Hector van Moerdrecht, monnik van het Utrechtsche kartuizerklooster, die 25 Mei 1465 is gestorven, was hun neef (BMHG IX, 272, 355).

(114) Supplieken van 30 April, 10 Mei en 6 October 1424 (*Arch. Vatic. Suppl.*, vol. 170, f. 298v, vol. 166, f. 165, vol. 172, f. 81v).

(115) Het liber benefactorum van de Utrechtsche kartuizers vermeldt: « Item fecit scribi Nicolaum de Lira super vetus testamentum in tribus voluminibus. Item sermones Jordani de tempore et de sanctis in tribus voluminibus sicut in libraria reperiri possint.

paar versierde codices in folio, afkomstig van Nieuwlicht, in de universiteitsbibliotheek te Utrecht worden bewaard ¹¹⁶.

Toen zijn prior, Hendrik van der Laen, omstreeks 1428 werd ontheven van het bestuur van het klooster bij Utrecht en werd belast met het prioraat bij de Brugsche kartuizers, heeft men Otto van Moerdrecht benoemd tot zijn opvolger. Hij heeft Nieuwlicht bestuurd tot 1433, in welk jaar hij naar Brugge is geroepen om daar Hendrik van der Laen als prior op te volgen. Als bestuurder van Genadedal is hij daar 7 Maart 1438 gestorven ¹¹⁷. Zijn overlijden vond plaats in het jaar, waarin de stad Brugge tengevolge van ziekte en hongersnood 1/5 van haar bevolking heeft verloren. Het Utrechtsche necrologium vermeldt abusievelijk als zijn sterfjaar : 1418 (BMHG, IX, 246).

GERARDUS VAN HAMME (1439-1441).

Na het overlijden van Otto Amelisz. van Moerdrecht is het klooster korten tijd bestuurd door een prior, wiens naam mij niet bekend is. Het generaal kapittel van 1439 heeft dezen uit zijn functie ontheven. Als zijn opvolger is toen aange-
wezen Gerardus van Hamme, voorheen prior van de char-
treuse bij Geeraardsbergen. Deze is 30 Maart 1441 als prior
van Genadedal gestorven ¹¹⁸.

Opmerking verdient, dat op 21 October 1443 bij de mo-

Item fecit scribi : brevarium ordinis diurnale, psalterium et statuta ac ceteros libellos ad cellam requisitos scilicet horas de divina agenda defunctorum et huiusmodi ». (*Kronijk van het Hist. Genootschap gevestigd te Utrecht*, 13^e Jaarg., 1857, 3^e serie, 3^e deel, blz. 129-146). Van Nicolaus de Lira zijn nog twee deelen te Utrecht bewaard.

(116) *Catalogus Codicum manu scriptorum Bibliothecae Universitatis Rheno-Traiectinae*, n°s 249, 252.

(117) c. 1438 : « Obiit D. Otto Aemilii quondam prior Trajecti et ultimo domus Vallis Gratiae prope Brugis ».

(118) c. 1441 : « Obiit D. Guerardus de Hammone (?), primo prior Sylvae Sancti Martini et ultimo domus Vallis Gracie prope Brugis ».

nialen van Sint-Anna is overleden zuster Amelberga van Hamme. Wellicht waren zij bloedverwanten ¹¹⁹.

JAN VOS (1441-1450).

Jan Vos ¹²⁰ heeft aanvankelijk behoord tot de Duitse Orde. In een oorkonde van 19 Augustus 1431 vindt men hem vermeld als procurator (schaffenaar) in het Duitse Huis te Utrecht. Ook schijnt hij ergens kommandeur te zijn geweest. In de jaren dertig der 15de eeuw is hij overgegaan naar de kartuizers. Hij ontving het kleed van Sint Bruno in het klooster Nieuwlicht bij Utrecht en werd er door een professie aan het huis verbonden. Weldra zag hij zich ook daar belast met de functie van procurator.

In het voorjaar van 1441 heeft de Grande Chartreuse hem naar Brugge gedirigeerd om daar als prior op te treden. Na een negenjarig bestuur van Genadedal is hij in 1450 daarvan ontheven en door het generaal kapittel benoemd tot prior van de Utrechtsche kartuizers als opvolger van Hendrik van Heeswijk. Volgens het *Chronicon Cartusiae Ultrajecti* heeft hij daar het priorschap « sapientissime et laudabiliter » vervuld.

In 1458 machtigde het generaal kapittel de visitatoren der provincie om hem zoo noodig op zijn verzoek wegens ouderdom en ziekte van zijn ambt te ontslaan, hetgeen nog in het zelfde jaar is geschied. Hij stierf te Utrecht 15 Februari 1462 ¹²¹. Zijn graf bevond zich in Nieuwlicht aan de westzijde van het groote pand (« magna Galilea », zooals de kartuizers hun groote kruisgang noemden) bij den buiten-

(119) Le Vasseur, IV, 21.

(120) Le Vasseur, I, 194 ; BMHG, IX, 155, 239, 355. Zie in het bijzonder ook mijn bijdrage *Jan van Eyck's H. Maagd met den Kartuizer en de Exeter-Madonna te Berlijn*, in : *Oud-Holland*, jaarg. LV, 1938, blz. 49-62.

(121) c. 1462 : « Obiit D. Joannes Vos, quondam prior domorum Vallis Gratiae prope Brugis et Novae Lucis Sancti Salvatoris prope Trajectum, habens anniversarium associandum. Obiit 15 Februarii ».

muur. Als prior te Utrecht is hij opgevolgd door Klaas Geritsz. van Haarlem.

Op de vraag, of Jan Vos is voortgekomen uit het in de 14de en 15de eeuw te Brugge en omgeving in aanzien zijnde adellijk geslacht Vos of De Vos, welks leden zooveel relaties met de kartuizers hebben gehad, moeten wij vooralsnog het antwoord schuldig blijven. In de uitvoerige genealogie De Vos, door Gailliard gegeven, schijnt hij niet voor te komen ¹²². Ook in Utrecht hebben evenwel in de 15de eeuw families van dien naam geleefd, die de kartuizers van Nieuwlicht door schenkingen hebben begunstigd.

De knielende monnik, die als donator voorkomt op het beroemde paneel van Jan van Eyck « La Vierge au Chartreux » in de collectie van R. de Rothschild te Parijs, is het portret van Jan Vos. Deze Madonna-Rothschild moet in 1441, het sterfjaar van den meester, zijn geschilderd. Het schilderij was aanvankelijk geplaatst in de kloosterkerk van Genadedal. Het bevat een voorstelling van de H. Maagd met het Kind op den troon, terwijl aan weerszijden de H. Barbara en de H. Elisabeth van Hongarije zijn geplaatst. Het is op 3 Sept. 1443 door den Utrechtschen wijbisschop Martinus de Blija, bisschop van Majo ¹²³, in het klooster bij Brugge plechtig gewijd als vroom aandenken aan den prior Jan Vos. De bisschop heeft bij die gelegenheid een aflaatbrief achtergelaten, waarin de gunsten worden beschreven, welke hij heeft verbonden aan de vereering van de heiligen, afgebeeld op dit paneel, en ook van de heiligen, afgebeeld op twee kleinere paneelen, aldaar aanwezig ¹²⁴.

Een van deze twee kleinere stukken stelde voor rechts de Verrijzenis des Heeren en links de H. Maagd, terwijl Zij

---

(122) Gailliard, II, 350-578.

(123) NNBW, II, 877-879.

(124) Ze over dit alles zeer uitvoerig *Oud-Holland*, t. a. p.

het Kind op den schoot houdt en voedt. Het andere de Moeder Gods, haar Kind dragende.

Het paneel « De H. Maagd met den kartuizer » is in 1450, toen Jan Vos het prioraat te Brugge heeft verwisseld met dat van de chartreuse buiten Utrecht, althans omstreeks dien tijd, in het bezit gekomen van de Utrechtsche kartuizers, die het hebben geplaatst op het Sint-Barbara-altaar in hun kloosterkerk.

In het Kaiser-Friedrich-Museum te Berlijn wordt een paneeltje bewaard, dat algemeen aan Petrus Christus wordt toegeschreven. Het geeft, hoewel met groote variaties, dezelfde groep weer, met uitzondering van Sint Elisabeth. Het portret van Vos is hier echter wellicht een tiental jaren later geschilderd. Mogelijk is het vervaardigd omstreeks 1450, toen hij naar Utrecht is teruggekeerd, en is het eveneens afkomstig van Genadedal, waar men het gemis van Van Eyck's schepping heeft willen aanvullen en ook de herinnering aan den afgetreden kloosteroverste heeft willen levendig houden.

THOMAS DIRKSZ. VAN MYNEN (1450-1459).

Ook Thomas van Mynen¹²⁵ was monnik van het Utrechtsche kartuizerklooster. Omstreeks 1439 is hij prior van het huis zijner professie geworden als opvolger van Wouter Pelgrimsz. In 1443 heeft het generaal kapittel der Grande Chartreuse hem uit deze functie ontheven. Hendrik van Heeswijk volgde hem toen op in het bestuur van de chartreuse buiten Utrecht.

Toen Jan Vos in 1450 het prioraat van Genadedal verwisselde met dat van het Utrechtsche klooster, is Thomas van Mynen door het bestuur der Orde als zijn opvolger naar

---

(125) BMHG, IX, 155, 256, 261, 364 ; *Nieuwlicht*, 327.

Brugge gezonden. Tot aan zijn dood, 9 April 1459, is hij prior van dit convent geweest ¹²⁶.

Tijdens het bestuur van Thomas van Mynen, namelijk 23 April 1455, stierf als clericus redditus bij de kartuizers van Genadedal Willem van Beieren. Deze was een natuurlijke zoon van hertog Jan van Beieren. Na eerst gehuwd te zijn geweest, was hij in 1452 hier in het klooster getreden, waar hij achtereenvolgens als reddiet was geprofest en priester is geworden ¹²⁷.

Dat deze Willem van Beieren een natuurlijke zoon was van Jan van Beieren en niet van Willem VI, zooals Le Vasseur mededeelt, dat Willem in 1452 kartuizer is geworden en een zoonkje Willequin had, blijkt uit een akte van 3 September 1464, waarvan de tekst is afgedrukt bij A. Damme, *De buitenplaatsen te Heemstede, Berkenrode en Bennebroek* (Haarlem 1903), blz. 166-171. Philips de Goede verklaart daarbij een verzoek te hebben ontvangen « de nostre bien aimé varlet de chambre et joijelier Guillaume de Vlueten, bourgeois demourant en nostre ville de Bruges, contenant comme il ait gardé, nourry et gouverné par le temps et espace de onse ans ung josne filz appelé Willequin de Bavière, filz de feu Willem filz bastart de feu le Duc Jehan de Bavière, nostre oncle cui Dieu pardoint, lequel bastart père dudit Willequin se rendi chartreux en l'an mil quatre cens cinquante deux, et lors le dit Willequin n'estoit aagie que d'un an, et

---

(126) c. 1460 : « Obiit D. Thomas de Mynen, prior domus Vallis Gracie prope Brugis et alias prior domus Trajecti ».

(127) c. 1456 : « Obiit fr. Wilhelmus de Bavaria, clericus redditus professus et sacerdos domus Vallis Gracie prope Brugis » ; Le Vasseur, I, 201 ; *La Flandre*, 3me Vol. (1869-1870), blz. 377-381.

(128) Dr. J. de Hullu en S. A. Waller Zeper, *Catalogus van de Archieven der Kleine Kapittelen en Kloosters* (Utrecht 1905), blz. 103, n° 641.

des lors fut envoyé au de suppliant qui depuis l'a tenu, nourry et gouverné notablement et l'a fait aler à l'escole, sans ce qu'il en ait eu de nous aucune chose, et tout sur l'espoir et soubz la confidence de nous qui par plusieurs fois avons dit que l'en recompenserions ». Als waardeering voor hetgeen Willem van Vlueten gedaan had voor het kind, « lequel Willequin est de nostre sang », schonk Philips de Goede hem bij gemelde akte een stuk land, genaamd 's Gravenmade, in de omgeving van Haarlem. In herinnering zij gebracht, dat de moeder van Philips de Goede een zuster was van Jan van Beieren.

Thomas' broeder Jan van Mynen heeft een tijdlang als prebendarius bij de Utrechtsche kartuizers gewoond in een cel, welke hij zelf heeft doen bouwen¹²⁸.

HENDRIK IUECK (?) (1459-1462).

Als opvolger van Thomas de Mynen dient Hendrik Iueck te worden aangemerkt. Hij heeft Genadedal tot 1462 bestuurd en is daar 10 Juni 1465 gestorven. Hij was professus van het convent¹²⁹.

WILLEM APSEL (1462-1465).

Willem ApSEL, ook genaamd Willem van Breda¹³⁰, was vermoedelijk in het begin der 15de eeuw geboren. Of hij uit

(129) *La Flandre*, 3me vol. (1869-1870), blz. 377-381; c. 1466: « Obit D. Henricus Iueck, monachus professus domus prope Brugis, qui alias fuit prior dicte domus ».

(130) P. Dorlandus, *Chronicon Cartusiense* (Coloniae 1609), 445 (Dorlant noemt hem abusievelijk prior van het klooster bij Edingen); Th. Petreius, *Bibliotheca Cartusiana* (Coloniae 1609), 115-117; Raissius, in Elencho scriptorum; F. V. Goethals, *Lectures relatives à l'histoire des arts, des lettres, des mœurs et de la politique en Belgique*, I, 23-24; Le Vasseur, III, 20-21; Lamalle, 22, 64, 68; E. Reusens, *Matricule de l'Université de Louvain*, I (Bruxelles 1903), blz. 243.

In het necrologium der Roermondsche kartuizers (18de eeuw) wordt ApSEL onjuist vermeld als « professus domus Trevirensis ». (*Anniversaria Cartusiae Ruremundensis*, hs. Redemptoristenklooster te Nijmegen, 6 Aug.).

Twee andere kartuizers uit de 15de eeuw, die eveneens Willem van Breda heetten, moeten van ApSEL worden onderscheiden, namelijk degene, die 7 Nov. 1440 te Gosnay is gestorven, en degene, die 22 Sept. 1468 te Roermond is gestorven. (Vgl. NNBW, VIII, 214-215).

een adellijk geslacht stamde, zooals Petreius en Raissius vermelden, staat niet vast. Hij studeerde aan de Leuvensche universiteit, waar hij 2 Februari 1429 den graad van baccalaureus artium heeft behaald. Nog in hetzelfde jaar of in 1430 trad hij in het kartuizerklooster te Herne bij Edingen. Een jaar later werd hij daar door den prior Jan de Montegys tot de professie toegelaten.

Het generaal kapittel van 1462 benoemde Apsel tot prior van het Brugsche huis. Na een driejarig bestuur is hij bij gelegenheid van een visitatie ontheven van dit prioraat. Dit geschiedde in September 1465, waarna hij is teruggekeerd naar het huis zijner professie. Daar is hij 5 Augustus 1471 gestorven¹³¹.

In het laatste jaar van zijn bestuur te Brugge, 30 Juli 1465, ontviel de clericus redditus Pieter Adornes door den dood aan het convent. Deze was burgemeester van Brugge geweest en had een pelgrimstocht naar het Heilig Land gedaan. Na het overlijden van zijn echtgenoot Elisabeth Braederyckx was hij in 1454 reddiet bij de kartuizers geworden. Dit echtpaar werd afgebeeld op het tweede raam aan de noordzijde van de Jerusalemkerk te Brugge. Het geslacht Adornes, dat van adellijken Genueeschen oorsprong was, heeft in de 15de eeuw verschillende kartuizers voortgebracht. Pieter's kleinzoon Maarten Adornes zullen wij 1491-1507 ontmoeten als prior van Genadedal en visitorator van de Nederlandsche provincie¹³².

Opmerking verdient, dat tijdens Apsel's prioraat te Brugge een Nederlander werd geroepen tot den post van generaal

(131) c. 1472 : « Obiit D. Wilhelmus de Apsel, monachus professus domus Capellae, qui alias fuit prior domus Vallis Gratiae prope Brugis, habens anniversarium associandum. Obiit 5 Augusti ». Vgl. BMHG, IX, 298.

(132) Raissius, 27 ; Le Vasseur, II, 572, IV, 108 ; J. Gaillard, *Recherches sur l'église de Jérusalem à Bruges, suivies de données historiques sur la famille de leur fondateur* (Bruges 1843) ; *Oud-Holland*, LV, 53 ; SAB, charter dd. 5 Juni 1454. Zie voorts blz. 42 van deze bijdrage.

der Orde. Het was de Nijmegenaar Jan van Roosendael¹³³, die van 1463 tot 1472 prior van de Grande Chartreuse is geweest.

De kroniek van het kartuizerklooster bij Edingen vermeldt, dat Apsel een uitstekende boekbinder is geweest, die ook zeer bedreven was in het bewerken van koper en hout. Zij prijst hem als «*egregius librorum ligator, atque operarius in aere et lignis*»¹³⁴.

Maar tevens getuigt deze kroniek van hem, dat hij is geweest een «*vir magnae scientiae*». Hij is namelijk de auteur van een aantal geestelijke tractaten¹³⁵. A. Bostius († 1499) somt in zijn *Liber de viris aliquot illustribus, sive praecipuis Patribus Ordinis Cartusianorum* (Coloniae 1609), cap. 30, «*inter alia complura*» de volgende op :

Tractatus elegantissimus ad semper candidam coeli Reginam, more oratorio ;

Opusculum de vera pace, opgedragen aan Hugo van Wercoude, een Utrechtenaar, die 21 Maart 1492 als vicarius van de Brugsche kartuizers is gestorven¹³⁶ ;

Tractatus super Oratione Dominica, carmine eleganti, opgedragen aan den prior der Carmelieten bij Edingen ;

Epistolarum elegantissimarum complures libros, evenals enkele andere werken door Apsel opgedragen aan zijn nicht Maria van Oss, die abdis was van de Brigittinessen te Dendermonde ;

Speculum ;

(133) NNBW, VI, 1207.

(134) Lamalle, p. 68.

(135) Zie : W. de Roy S. J., *Willem van Absel van Breda, Karthuizer* (in : *Ons Geestelijk Erf*, XII, 1938, blz. 71-87) ; H. J. J. Scholtens, *De kartuizers Willem van Apsel van Breda en Willem van Breda* (in : *Ons Geestelijk Erf*, XIII, 1939, blz. 51-53) ; W. de Roy S. J., *Willem van Breda, kartuizer te Gosnay* (in : *Ons Geestelijk Erf*, XIII, 1939, blz. 54-65).

(136) c. 1492 : «*Obiit D. Hugo de Werecoude, vicarius domus Vallis Gracie prope Brugis*». Ook Bostius heeft zijn *Liber de viris illustribus* aan dezen opgedragen.

De officio Marthae ;

Dialogus quidam lectu jucundum, ubi ipse [Apsel] velut pater filiam spiritualem de multis perbelle instruit.

Lelong¹³⁷ en Paquot¹³⁸ hebben ten onrechte nog op naam van Apsel gesteld de tractaten *Super Genesim, Psalterium et Canticum Cantorum*. De reeds genoemde Willem van Breda, die 7 November 1440 te Gosnay is gestorven¹³⁹, was hiervan de auteur. De oudere bibliografen, zooals Bostius, Dorlandus en Petreius, hebben deze verhandelingen dan ook niet aan Apsel toegeschreven.

Voorts noemt Paquot onder de geschriften van Apsel nog een *Vita Si Aegidii* in Latijnsche verzen.

HENDRIK JANSZ. DE VROEDE (1465-1477).

Hendrik de Vroede (Henricus Prudens)¹⁴⁰, aan wien in 1465 het prioraat van Genadedal is toevertrouwd, was professor van het Brugsche convent. Te voren had hij het huis reeds als procurator en als vicarius gediend.

Bij akte van 4 November 1457¹⁴¹ droeg Hendrik's broeder, Dirk de Vroede, eenige renten aan het klooster over en bepaalde daarbij tevens, dat zou worden gemaakt « een glas ynt groet pant ende dair sellen yn staen Dircs vader ende moeder met alzulken beelden als daer toe dienen sellen ». Een der ramen in de groote kruisgang van de chartreuse heeft derhalve de beeltenissen der ouders van Hendrik Vroede bevat.

Tijdens zijn bestuur te Brugge stierf op 26 Juli 1472 de

(137) *Bibliotheca Sacra* (1723), blz. 595.

(138) *Histoire Littéraire*, IV (1764), blz. 411-412.

(139) Zie blz. 38 van deze bijdrage.

(140) Sutor, o. c., 600-601; Petreius, o. c., 138-141; Dorlandus, o. c., 151; Le Vasseur, IV, 104; G. Eligius, *Annales Cartusiae Sanctae Sophiae Constantinopolitanae* (hs. Certosa di Lucca, Italië), f. 80 v.-85 v. Goethals, o. c., I, 83.

(141) SAB, n° 4965. Zie ook n°s 3485 en 5000.

prior van de Grande Chartreuse Jan van Roosendael. Hij werd in de leiding der Orde opgevolgd door Antoine Delieux ¹⁴².

De oude biografen getuigen van Vroede, dat hij zijn naam met eere heeft gedragen. Daarnevens gold hij als een zeer vroom en geletterd man. Hij is auteur geweest van verschillende geestelijke tractaten. Met name van een verhandeling, getiteld *Tetralogus devotionis*, waarvan in het begin der 17de eeuw nog een handschrift werd bewaard bij de kartuizers van 's Hertogenbosch ¹⁴³.

Zijn werk werd door Sutor († 1537) als volgt beschreven : « Scripsit pro institutione religiosorum quaedam praeclara opera, quibus memoriam sui posteritati commendavit. E quibus extat opus devotioni maxime consentaneum, quod Tetralogum devotionis praenotavit, quod et in partes tres, secundum tres statuum differentias, scilicet incipientium, proficientium et perfectorum partitus est, et dialogico more agens, collocutores Angelum, Monachum, Jesum, Patrem Coelestem, et Mariam Amorosam socrum sanctarum animarum introduxit » ¹⁴⁴.

Op het einde van 1477 heeft Vroede het prioraat van Genadedal verwisseld met dat van het klooster S. Sophia te Vught bij 's Hertogenbosch. Hij werd daar de opvolger van Tyman Pietersz. Croock, die als prior naar het huis bij Amsterdam was geroepen.

Vroede is 1 November 1484 als prior van S. Sophia gestorven ¹⁴⁵. Hij is in het bestuur van dat huis opgevolgd

(142) NNBW, VI, 1207.

(143) Eligius, o. c., f. 80 v. : « Scripsit enim Tetralogum devotionis quendam, qui adhuc extat manuscriptum et servatur apud nos, et alia quaedam quae tamen lucem non viderunt ».

(144) De Nederlandsche kartuizer-bibliograaf Petreus, o. c., in voce Hendricus Prudens, wijst er op, dat Sutor over Henricus Prudens zwiigt, doch het tractaat toeschrijft aan zekeren Henricus Vroedius. Over deze vermeende verwisseling wijdt hij zelfs nog uit.

(145) c. 1485 : « Obiit D. Henricus de Vroede, prior domus Sanctae Sophiae, qui alias fuit prior, vicarius et procurator domus Vallis Gratiae prope Brugis ». Eligius, o. c., f. 82, noemt als zijn sterfdag 8 November. Zie ook Le Vasseur, IV, 104.

door voornoemden Croock, die tegelijk is ontheven van het prioraat te Amsterdam.

Volledigheidshalve teeken ik nog aan, dat de beroemde Dionysius van Ryckel, die door het bestuur der Orde was belast met de stichting van een nieuw kartuizerklooster te Roermond, tegen Kerstmis 1466 bij zijn Brugsche confraters heeft vertoefd. Deze reis hield verband met de belangen van het convent, waarvan hij bezig was den grondslag te leggen en waarvan Hendrik de Vroede elf jaren later prior is geworden ¹⁴⁶.

JACOBUS DE KNUT (1477-1484).

De Knut, met wien in 1477 de reeks prioren van Genadedal is voortgezet, overleed 2 Januari 1484. Van welk huis hij professus is geweest, wordt niet vermeld ¹⁴⁷.

In het jaar 1482 tijdens de ziekte van Maria van Bourgondië, gemalin van Maximiliaan van Oostenrijk, is uit de stad een processie naar het kartuizerklooster getrokken om haar herstel te verkrijgen. « Hier naer — aldus een kroniek — begonde men soodanig voor haer leven te vreesen, dat men op den 27 Maerte eene Generaele Processie met het H. Bloedt heeft ingestelt ; als oock met de Reliquien van den H. Donatianus, gaende met alle de Geestelycken en het Magistraet naer het klooster der Carthuysers buyten de Stadt » ¹⁴⁸.

DIRK VAN ZIERIKZEE (1484-1491).

In het begin van 1484 is Dirk van Zierikzee opgetreden als prior. Vermoedelijk was hij monnik van het convent. Aan

(146) *Bossche Bijdragen*, XVI, blz. 37.

(147) *La Flandre*, 3me vol. 377-381 ; c. 1484 : « Obiit D. Jacobus Qnut, prior domus Vallis Gracie prope Brugas ».

(148) C h. C u s t i s, *Jaer-Boecken der Stadt Brugge*, 2^e deel (Brugge, 1765), blz. 215.

dit bestuur kwam een einde door zijn overlijden op 28 Februari 1491¹⁴⁹.

MARTINUS ADORNES (1491-1507).

De prior, die in 1491 het bestuur van Genadedal heeft aanvaard¹⁵⁰, was de zoon van Anselmus Adornes en de kleinzoon van Pieter Adornes en van Elisabeth Braederyckx. Zooals reeds is medegedeeld, is Pieter Adornes, die oud-burgemeester van Brugge was, 30 Juli 1465 als clericus redditus en priester in het kartuizerklooster aldaar gestorven.

Maarten Adornes was 15 Juli 1450 geboren. Hij was monnik van Genadedal. Zijn broeder, Arnoud, die gehuwd is geweest met Agnes Nieuwenhove, is na den dood van zijn echtgenoot omstreeks 1482 provenier (prebendarius) bij de monialen van Sint-Anna geworden en heeft daar tot aan zijn dood zijn intrek gehad¹⁵¹. Margaretha Adornes, die in 1505 of 1506 als kartuizerin in Sint-Anna bij Brugge is overleden, was hun zuster¹⁵².

De kroniekschrijver van de Brugsche kartuizers is vol lof over de deugden en bestuurderstalenten van Maarten Adornes, «cujus pro Domo Dei sedulitas et religiosa pro suorum salute sollicitudo, sed magis infracta vitae piissime ex Deo peractae integritas, famam ejus apud homines gloriosam, sed apud Deum gloriosioreffecit» (Le Vasseur, IV, 108).

Na het overlijden van den Delftschen prior, Dirk Persijn,

(149) c. 1491 : « Obiit D. Theodoricus de Zericzeae, prior domus Vallis Gracie prope Brugas ».

(150) Le Vasseur, II, 572, IV, 108 ; *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, XIV (1877), 266-267 ; Raissius, p. 27.

(151) Gailliard, i. a. p. ; BMHG, IX, 254 : « Obiit D. Arnoldus Adornes, prebendarius domus Sanctae Anne prope Brugis ». Zijn sterfdag is 15 April. Het echtpaar Adornes-Van Nieuwenhove werd afgebeeld op het tweede raam aan den zuidkant in de Jerusalemkerk, waar het ook begraven is.

(152) c. 1506 : « Obiit soror Margarita Adornez, monialis eiusdem domus Brugis ».

op 28 Januari 1496, heeft de Grande Chartreuse Adornes benoemd tot diens opvolger als convisitator der provincie. Na het overlijden van Simon van der Schueren, prior te Gent, op 21 Maart 1497, werd Adornes eerste visitator in dit ressort. Dit ambt heeft hij bekleed tot aan zijn dood op 10 November 1507¹⁵³.

Als visitator heeft hij zich veel beziggehouden met de voorbereiding van de stichting eener nieuwe nederzetting der Orde te Leuven. In 1504 kon de incorporatie van dit klooster plaats hebben. In Juni van dat jaar kwam een tiental prioren en procuratoren daar te zamen en werd de eerste prior van dat huis, Jan Pietersz. van Delft, door Adornes geïnstalleerd¹⁵⁴. 18 Juli 1501 had daar reeds in tegenwoordigheid van twee bisschoppen, eenige abten en een vijftal kartuizerprioren, onder wie zich ook Adornes bevond, de kerkwijding en de wijding van het hoofdaltaar plaats gehad.

Tijdens Adornes' prioraat, namelijk 21 Maart 1492, stierf de vicarius van het convent, Hugo van Wercoude, een Utrechtenaar¹⁵⁵.

CORNELIS CLERX (15...-1528).

Clerx¹⁵⁶ was professus van het Brugsche huis. In welk jaar zijn prioraat is aangevangen, is onzeker. Misschien is hij de directe opvolger van Maarten Adornes geweest. Van 1524 tot 1528 was hem daarnevens de post van convisitator toevertrouwd. Beide bestuursambten bekleedde hij tot zijn dood, 16 Januari 1528¹⁵⁷.

(153) c. 1508 : « Obiit D. Martinus Adornez, prior domus Brugis, visitator provinciae Teuthonie, habens per totum Ordinem plenum cum psalteriis monachatum ».

(154) *Analectes*, XIV, 266-267.

(155) c. 1492 : « Obiit D. Hugo de Wercoude, vicarius domus Vallis Gratiae prope Brugis ». Vgl. BMHG, IX, 250.

(156) Raissius, appendix ; BMHG, IX, 228.

(157) c. 1528 : « Obiit D. Cornelius Clerici, professus et prior domus Brugis, convisitator provinciae Teutoniae, habens missam

Het verdient opmerking, dat in 1521 een der monniken van het klooster te Gent, te weten Willem Bybau van Thielt, op dat oogenblik prior van de chartreuse bij Geertruidenberg, is geroepen tot het generalaat der Orde, en het prioraat van de Grande Chartreuse. Tot aan zijn dood in 1536 heeft Bybau dit officie bekleed ¹⁵⁸.

In 1517 was de Grande Chartreuse genoodzaakt een zeer strenge terechtwijzing te richten tot een der monniken van het convent, namelijk tot Cornelius Govaert. Wegens zijn slecht gedrag is deze overgeplaatst naar de chartreuse bij Zierikzee met de vermaning daar zijn leven te beteren ¹⁵⁹.

JAN MESDACH (1528-1540).

Mesdach ¹⁶⁰, die monnik was van het convent van Genadedal, heeft aanvankelijk in dit huis het ambt van procurator vervuld ¹⁶¹. In 1513 hebben de visitatoren hem benoemd tot prior van de chartreuse te Luik als opvolger van Nicolaus de Hodegia ¹⁶². Toen hij in 1516 op het generaal kapittel in de Grande Chartreuse tegenwoordig was, fungeerde hij in de vergadering als «adjutor cancellarii». Op het einde van 1519 is Mesdach door de bestuurders der provincie ontheven van het bestuur van het Luiksche convent. Zijn opvolger in het prioraat is Dirk van Sittard geweest. Teruggekeerd in

---

de Beata Maria per totum Ordinem et plenum monachatum in provincia Teutoniae ».

(158) NNBW, VI, 113-115.

(159) c. 1517 : « Et D. Cornelius Govaert ibidem professus [sc. in domo Brugis] propter suos pessimos mores, de quibus capitulum generale per litteras conventuales est informatum, vadat hospitatum ad domum Zelandiae et emendet ibidem vitam suam ».

(160) *Obituaire de la Chartreuse du Mont-Cornillon*, f. 63 (hs. Staatsarchief Luik); *Raissius*, appendix; BMHG, IX, 327; Mr. H. J. J. Scholten's, *Bijdrage tot de geschiedenis van het voormalig kartuizerklooster buiten Delft* (in: *Haarlemsche Bijdragen*, XLIX, 1932).

(161) SAB, n° 1507 en 1510.

(162) « per viam compromissi a visitatoribus electus ».

Brugge belastte men hem met het procuratorschap bij de monialen van Sint-Anna.

Dit officie bleef hij bekleeden tot de patres capitulares hem in 1524 benoemden tot prior van het huis te Noordgouwe bij Zierikzee in de plaats van Adriaan Huigensz.¹⁶³

Na den dood van Clerx is hij in 1528 prior van Genadedal geworden, nadat hij van het bestuur van het Zeeuwsche klooster was ontheven. Jacob Jaspersz. is hem opgevolgd als prior te Noordgouwe. In 1529 benoemde het bestuur der Orde Mesdach tot convisitator der Nederlandsche provincie. Dit ambt heeft hij nevens het prioraat bekleed tot hij 20 October 1540 door den dood aan zijn convent is ontvallen¹⁶⁴.

Le Vasseur noemt Mesdach op gezag van den door hem geraadpleegden *Catalogus priorum Brugis* « vir omni laude dignus », « ob zelum et pietatem commendatissimus », « qui cum diligentissima administratione nomen sibi immortale comparasset »¹⁶⁵.

Tijdens het prioraat van Mesdach heeft Genadedal de nog overlevende kartuizers van het grootendeels uitgemoorde Londensche klooster liefderijk opgenomen. Van de 48 bewoners, die het Londensche charterhouse in 1537 telde, zijn er toen namelijk 18 op gruwelijke wijze om het leven gebracht. De prior John Houghton had reeds twee jaren te voren hetzelfde lot ondergaan. In November 1538 zijn daarop de overgebleven Londensche kartuizers door Hendrik VIII uit Engeland verdreven.

In de overlijdensberichten van de Grande Chartreuse treft

(163) c. 1524 : « Et praeficimus in priorem dictae domus D. Joannem Mesdach, procuratorem domus monialium Brugis propterea absolutum, hortantes eum, ut secundum gratiam a Deo sibi datam, in utroque statu diligenter invigilet ».

(164) c. 1541 : « Obiit D. Joannes Mesdach, prior domus Brugis, qui alias fuit prior domorum Leodii et Montis Syon et convisitator provinciae Teutoniae, habens per totum Ordinem plenum cum psalteriis monachatum ».

(165) Le Vasseur, IV, 104. Abusievelijk vermeldt hij 8 November als Mesdach's sterfdag.

men er eenige aan, die klaarblijkelijk betrekking hebben op de ouders en wellicht op een broeder van Mesdach ¹⁶⁶.

Terwijl Mesdach prior van Genadedal was, namelijk in 1536, overleed de Vlaamsche prior van de Grande Chartreuse, Willem Bybau van Thielt. Vier jaren later, op het einde van Mesdach's bestuur, is wederom een Nederlander tot het generaalaat der Orde geroepen, te weten Pieter Marnef van Leiden, die in 1546 is gestorven ¹⁶⁷.

In 1537 berichtte het generaal kapittel het overlijden van D. Jacobus (Vaendel, Vrondelf, van Delft?), die voorheen prior was geweest van de kloosters te Brugge en te Geertruidenberg ¹⁶⁸. Dezen heb ik in de priorenlijst niet op zijn plaats kunnen brengen. Mogelijk heeft hij Genadedal bestuurd tusschen de jaren 1507 en 1524. Hij kan prior te Geertruidenberg zijn geweest 1532-1533.

JAN MOYAERT (1540-1541).

De prior, die in 1540 aan het bestuur kwam, is reeds 27 Augustus 1541 overleden ¹⁶⁹. Noch omtrent zijn persoon, noch omtrent de lotgevallen van het klooster in deze zeer korte periode kunnen bijzonderheden worden vermeld.

JAN VAN AALST (1541-1543).

Jan van Aalst, die in 1541 als prior is opgetreden, was monnik van Genadedal. Ook zijn prioraat is van korten duur geweest. Hij is in December 1543 vervangen door Pieter Rughe van Hoorn. Op 25 Mei 1550 is hij gestorven ¹⁷⁰.

(166) c. 1511, 1515 : « Obierunt Colardus Mesdach et uxor eius » ; c. 1533 : « Obiit venerandus in Christo Pater fr. Petrus Mesdach ordinis Minorum de Observantia ».

(167) NNBW, VI, 1004.

(168) c. 1537 : « Obiit D. Jacobus Vaendel (?), monachus professus domus Brugis, quondam ibidem prior ac domus Hollandiae ».

(169) c. 1542 : « Obiit D. Joannes Moyart, prior domus Brugis ».

(170) c. 1551 : « Obiit D. Joannes ab Alosto, olim prior domus Brugis ».

PIETER RUGHE VAN HOORN (1543-1554).

Pieter Rughe of Ruch¹⁷¹ was monnik van Genadedal. Hij is omstreeks 1484 geboren. In het jaar 1511 of daaromtrent heeft hij het kleed van Sint Bruno ontvangen. Een jaar later volgde zijn professie. Gedurende elf jaren heeft hij het huis op voorbeeldige wijze bestuurd. Hoezeer hij door zijn omgeving is hooggeacht, blijkt uit een aanteekening in het necrologium van het klooster, geciteerd door Le Vasseur, waarin hij genoemd wordt « monachorum exemplar singulare, virque maximae abstinentiae ». In 1554 is Rughe als prior vervangen door Alexander Palinck. Wellicht is hij toen vicarius van het huis geworden. Op 10 November 1555 is hij op 71 jarigen leeftijd aan de communiteit ontvallen¹⁷².

Op aansporing van Rughe en zijn convent heeft Chauncy¹⁷³, naar deze zelf mededeelt, de bloedige gebeurtenissen en de marteling van de Engelsche kartuizers te boek gesteld. De eerste uitgave is in 1550 door de zorgen van de kartuizers van Mainz aldaar in druk verschenen.

ALEXANDER PALINCK (1554-1558).

Met de leiding van het klooster werd nu belast Alexander Palinck¹⁷⁴, professor van het convent, die daar in voorgaande jaren procurator was geweest. In 1558 ontving hij van het bestuur der Orde ontheffing uit dit ambt, of, zooals het in

(171) Le Vasseur, IV, 108.

(172) c. 1556 : « Obiit D. Petrus, monachus professor et olim prior et vicarius domus Brugis, qui 43 annis laudabiliter vixit in Ordine, habens missam de Beata Maria per totum Ordinem ».

(173) De uitgevers der moderne editie van Chauncy's *Historia* (Monstrolii 1888) teekenden bij zijn mededeeling « cujus R. P. Prioris et devoti conventus importune interpellatione hoc scribendi onus assumpsi » aan, dat met dezen prior Mesdach bedoeld is. (p. 147). Thompson toont aan (blz. 343-345), dat Chauncy hier Rughe op het oog heeft gehad. Zie over Chauncy en zijn werk blz. van deze bijdrage.

(174) SAB, n°s 5421, 5435, 5465 en 5469 ; Le Vasseur, I, 343 ; AGAU, LXII

kartuizertaal heette, « misericordia ». In de zeventiger jaren heeft hij echter nogmaals het prioraat van het huis bekleed.

Toen Maria Tudor als koningin van Engeland op den troon was gekomen, keerde het vertrouwen bij de uitgeweken Engelsche monniken terug. Zij namen afscheid van Genadedal, waar zij sedert 1538 gastvrijheid hadden gevonden, en vertrokken in 1555 weder naar hun vaderland. Een van hen, Dom Maurice Chauncy, werd daar in het volgende jaar prior van het convent in Sheen bij Richmond. Na enkele jaren zouden zij evenwel opnieuw den weg der ballingschap moeten gaan.

JAN ROBOSCH VAN MECHELEN (1558-1560).

Deze prior was monnik van het klooster te Leuven, waar hij het ambt van procurator had bekleed. Daarna was hij vicarius geweest van de kartuizers van Sint-Maartensbosch bij Geeraardsbergen. In 1557 fungeerde hij als vicarius te Geertuidenberg. Reeds in 1560 eindigde zijn bestuur door zijn overlijden¹⁷⁵.

Tijdens zijn prioraat, namelijk in 1559, zijn de Engelsche kartuizers tengevolge van het optreden van koningin Elisabeth andermaal uitgeweken naar Vlaanderen. Hun kloosters werden gesupprimeerd en de bewoners zonder middelen van bestaan verdreven. Den 1sten Juli staken zij de Noordzee over. Reeds in Londen hadden zij de protectie genoten van don Gomez Suarez de Figueroa, comte de Feria, die gehuwd was met lady Jane Dormer. Deze hebben zich ook in de Zuidelijke Nederlanden groote beschermers van de Engelsche refugiés betoond. Het Brugsche convent heeft de Engelsche kartuizers opnieuw in zijn midden ontvangen. Zij voerden

---

(175) c. 1561 : « Obit D. Joannes Roboschius, prior domus Brugis, professus domus Lovanii, habens missam de Beata Maria in provincia Teutoniae ».

tal van handschriften, boeken en bescheiden uit de Engelsche kloosters hunner Orde mede naar Brugge¹⁷⁶.

Het convent van Genadedal geraakte echter door hun komst in niet geringe moeilijkheden. De Engelsche confraters toch — 19 in getal — waren van alles beroofd en verkeerden in groote armoede. Wel is waar deed al spoedig de landvoogdes stappen om hen eenigszins tegemoet te komen. Doch het klooster was overbevolkt en ook het taalverschil gaf op den duur groote bezwaren. Men poogde deze te ondervangen door de Engelschen onder de geestelijke leiding van hun oud-prior Chauncy te laten, zij het met handhaving van de algemeene rechten van den Vlaamschen prior.

JAN VAN YPEREN (1560-1561).

Nadat Joannes Hyperius slechts eenige maanden de leiding van het convent had gehad, aanvankelijk als rector en sedert het generaal kapittel van 1560 als prior¹⁷⁷, is hij in het voorjaar van 1561 door de Grande Chartreuse als prior naar het klooster bij Gent gezonden. In 1567 is hij van deze functie ontheven en teruggekeerd naar het huis zijner professie te Brugge, waar hij vicarius werd.

Wij zullen hem in 1572 andermaal voor korten tijd als prior van Genadedal zien optreden. Het convent heeft toen van zijn kant, zooals zal blijken, de grootste teleurstellingen ondervonden.

MAURICE CHAUNCY (1561-1568).

Na het vertrek van Jan van Yperen heeft het generaal kapittel blijkbaar getracht een oplossing te vinden door Chaun-

(176) Thompson, 510-515; R. Lechat S. J., *Les Réfugiés Anglais dans les Pays-Bas espagnols durant le règne d'Elisabeth 1558-1603* (Roulers-Paris 1914), 23-58, 133-161, 224 e. v.; P. Guilday, *The English Refugees on the continent 1538-1705* (Leuven 1914), 41-55.

(177) c. 1560: « Rector domus prope Brugis fit prior ».

cy te belasten met het prioraat van Genadedal. Deze was omstreeks 1513 te Ardeby in het graafschap Hertford uit een adellijk geslacht geboren. Hij had te Oxford en te Londen gestudeerd en was op 20 jarigen leeftijd kartuizer geworden. In het Londensche charterhouse had hij met een anderen monnik Cromwell's pogingen om hem tot afval te bewegen tot het uiterste weerstaan. Toen op den 18^{den} Mei de koninklijke commissarissen in zijn klooster kwamen en daar van een aantal kloosterlingen op misleidende wijze de Oath of Supremacy eischten, was hij onder degenen geweest, die zich lieten bewegen om het formulier te onderteekenen, zoodat de martelpalm hem ontging, terwijl 17 van zijn medebroeders op zeldzaam wreede wijze om het leven werden gebracht. Berouwvol heeft Chauncy zichzelf zijn zwakheid verweten en daarvoor zijn leven lang geboet¹⁷⁸.

Ook het priorschap van Chauncy bracht de moeilijkheden van het gecombineerde convent niet tot een bevredigende oplossing. Zijn benoeming had reeds geleid tot misverstand aan den kant der Vlaamsche conventualen. Daarbij ging de wensch der Engelschen uit naar een eigen noviciaat, waarin zij postulanten van overzee hoopten te blijven ontvangen. Het generaal kapittel van 1562 had den prior reeds te kennen gegeven, dat zijn officiales zoo mogelijk Vlaamsche monniken moesten zijn.

Blijkens de overlijdensberichten van de Grande Chartreuse zijn in het tijdvak 1551-1569 in de Brugsche chartreuse een tiental Engelsche kartuizers gestorven. In 1565 beval de

---

(178) Petreius, o. c., 240 e. v. ; Le Vasseur, I, 559-579, II, 482-483 ; M. Chauncy, *Historia aliquot Martyrum Anglorum maxime octodecim Cartusianorum sub rege Henrico Octavo ob fidei confessionem et summi pontificis jura vindicanda interemptorum*, ad exemplar primae editionis Moguntinae anno 1550 excusae a monachis Cartusiae S. Hugonis in Anglia denuo edita (Monstrolii 1888), pp. XIX-XXVII ; deze uitgave bevat een uitvoerige biographische en bibliographische inleiding ; *Monasticon*, II, 195-197, IV, 25-27, 45-47 ; Thompson, 343-355, 375-515.

Grande Chartreuse de overplaatsing van Franciscus Anglus, monnik van Sionsberg bij Zierikzee, naar het klooster bij Brugge¹⁷⁹.

Tijdens het prioraat van Chauncy stierf zijn schoonzuster Lucia, zooals uit de chartae van het generaal kapittel blijkt¹⁸⁰.

Gedurende zijn prioraat woedde te Brugge de beeldenstorm. Uit voorzorg hadden in 1566 reeds vele kerken en kloosters hun kostbare beelden, schilderijen en sieraden in veiligheid gebracht. De conventen buiten de stad hadden een toevlucht binnen Brugge gezocht. Stellig moesten ook de kartuizers van Genadedal daar een refugie zoeken. Bijzonderheden hieromtrent zijn echter niet bekend. Vermoedelijk konden zij in den loop van 1567 hun kloostergebouwen buiten de Sint-Kruispoort weer betrekken. Doch de onveiligheid buiten de stadsmuren bleef voortduren. Onophoudelijk waren er de bedreigingen en troebelen van den kant der Geuzen¹⁸¹.

Op den duur werd het voor het convent van Genadedal zeer bezwaarlijk aan hun Engelsche confraters gastvrijheid te blijven verleen. Allengs was het aantal uitgewekenen, die ook in andere huizen der Nederlandsche provincie als hospites verbleven, toegenomen. Daarom werd in 1568 bepaald, dat Chauncy het prioraat van Genadedal zou neerleggen en dat de Engelschen binnen Brugge een eigen convent zouden vormen, dat zich in genoemd jaar heeft gevestigd in een gebouw in de Sinte-Clarastraat, hetwelk zij tot dat doel met de milddadige hulp o. a. van lady Dormer hadden gekocht. Dit gebouw was bekend als «de Cisterne» en was gelegen tegenover de oude abdij van Hemelsdale.

Onder het bestuur van Chauncy is daar de grondslag

(179) c. 1565 : « Et D. Franciscus Anglus, professus dictae domus [sc. Zierickzeae] eat hospitatum ad domum Brugis ad Ordinis voluntatem ».

(180) c. 1568 : « Obiit nobilis Lucia uxor fratris venerabilis patris Prioris Brugis ».

(181) d'Ydewalle, 148-164 ; Duclos 70-71.

gelegd voor het Engelsche kartuizerconvent, dat zich nog tot 1783 in Vlaanderen heeft gehandhaafd, eerst te Brugge, later, na vele omzwervingen, in Mechelen en sedert 1626 te Nieuwpoort.

De Engelschen hebben hun nieuwe huis in 1568 aanstonds genoemd « Sheen Anglorum » als herinnering aan hun vroeger charterhouse nabij Richmond aan de Theems¹⁸². In 1578 is echter dit noodverblijf door de Geuzen verwoest. Chauncy heeft deze nieuwe wederwaardigheden beschreven in zijn *Natratiuncula expulsionis Anglorum Cartusianorum Brugis anno 1578* (anglo sermone). In groote nooddrift zijn toen de Engelsche conventualen naar elders getrokken. Aanvankelijk zijn toen 17 monniken en 2 broeders onder Chauncy's leiding naar Rijsel gegaan. Tevergeefs echter hebben zij daar en vervolgens in Dowai en in Kamerrijk getracht huisvesting te verkrijgen. Ten slotte is de prior met de zijnen liefderijk opgenomen door de kartuizers van Leuven. Hun armoede was zoo groot, dat Chauncy een reis naar Spanje ondernam om den koning om hulp te vragen. Hij vertoefde daar geruimen tijd bij de kartuizers van Paular. Op de terugreis is hij 12 Juli 1581 gestorven in de chartreuse bij Parijs¹⁸³. Toen men zijn lijk daar vóór de teraardebestelling ging wasschen vond men om zijn lichaam een ruwe ketting, die zoozeer in het vleesch was gedrongen, dat het veel moeite kostte haar te verwijderen.

Omstreeks 1547 heeft Chauncy te Brugge de geschiedenis van de Engelsche kartuizermartelaren geschreven. Deze beschrijving is bewaard in den codex n° 93666 van de vroegere hofbibliotheek te Weenen. Een min of meer onvolledig afschrift hiervan is in handschrift aanwezig in de Koninklijke

(182) *Monasticon*, IV, 45-47.

(183) c. 1582 : « Obiit D. Mauritius Chauncy, professus domus Londoniorum, prior domus Shene, visitator provinciae Angliae et olim prior domus monachorum Brugis, habens per totum Ordinem plenum monachatum et missam de Beata Maria ».

Bibliotheek te Den Haag (hs. O. 81). In 1564 heeft Chauncy een derde lezing van zijn *Historia* geschreven, welke met de twee voorbedoelde is gedrukt in *Analecta Bollandiana*, T. XXII. Een vierde lezing, geschreven in 1570, is eenige jaren geleden voor het eerst in druk verschenen¹⁸⁴.

In de bibliotheek van het kartuizerklooster Parkminster (Partridge Green, Sussex) bevindt zich een handschrift van *The Cloud of Unknowing*, dat door Chauncy is afgeschreven.

Behalve de reeds genoemde, stelt de kartuizer-bibliograaf Petreius nog de volgende geschriften op naam van Chauncy¹⁸⁵:

De captivitate et martyrio D. Joannis Fisher, episcopi Roffensis, propter secundas nuptias Regis et constitutionem schismaticam ;

De Thome More captivitate, bonorum confiscatione, et ultimo supplicio propter confessionem veritatis ;

De D. Reynoldo Theologo martyrio responsis et sententio mortis propter fidem Ecclesiae ;

De crudeli mactatione diversorum pro veritatis testimonio.

CORNELIS CHRISTIAENSZ. (1568-1572).

Na het vertrek der Engelschen hebben de monniken van Genadedal hun comprofessus Cornelis Christiaenz., die het convent reeds als procurator had gediend, tot kloosteroverste gekregen.

In October 1572 is hij van dit officie ontheven. Kort en tijd

---

(184) G. W. S. Curtis, *The Passion and Martyrdom of the Holy English Carthusian Fathers. The short narration. By Dom Maurice Chauncy* (London 1935). Vgl. de bespreking dezer uitgave in *Annalecta Bollandiana*, t. LIV (1936).

Chauncy's geschiedenis der Engelsche kartuizermartelaren is vele malen herdrukt. (Opgave bij M. Chauncy, o. c., pp. XXVIII-XXXII). De eerste uitgave verscheen in 1550 in Mainz.

(185) Petreius, o. c., 240, e. v.

later, namelijk 18 Maart 1573, is hij aan het convent door den dood ontvallen ¹⁸⁶.

JAN VAN YPEREN (1572-157..).

In 1572 is de reeds genoemde Joannes Hyperius andermaal met de leiding van het convent belast. De bronnen, welke wij hebben kunnen raadplegen, bevatten uit deze jaren weinig gegevens. Zeker is, dat de benoeming van dezen prior een zeer ongelukkige vergissing is geweest. Omstreeks 1574 is hij vervangen door Alexander Palinck.

Jan van Yperen is kort daarna als apostaat gaan samenleven met een afvallige religieuse van Nonnenbossche, genaamd Elisabeth van der Beken.

In 1574 heeft het generaal kapittel D. Cornelius, monnik van het Utrechtsche huis, als hospes naar Brugge gedirigeerd ¹⁸⁷.

ALEXANDER PALINCK (157..-1576).

Omstreeks 1574 is Palinck voor de tweede maal aan het hoofd van het klooster gesteld ¹⁸⁸. Veel bijzonderheden uit deze bestuursperiode kunnen echter niet worden medegedeeld.

In 1576 is hij tusschentijds door de bestuurders der provincie naar Kampen gezonden om daar als opvolger van den overleden prior Willem Jansz. van Schoonhoven het klooster Zonneberg te gaan besturen. De Grande Chartreuse heeft in 1577 deze benoeming bevestigd ¹⁸⁹.

In het begin van 1579 is hij daar ernstig ziek geworden.

(186) c. 1573 : « Obit D. Cornelius Christiani, monachus professor et olim prior et procurator domus Brugis » ; *La Flandre*, 3me vol. (1869-1870), blz. 377-381.

(187) c. 1564 : « Et D. Cornelius ibidem [sc. in domo Ultrajecti] professus vadat hospitatum ad domum Brugis ».

(188) Raissius, 135-139 ; Le Vasseur, I, 343 ; SAB, n°s 5548 en 5918 ; AGAU, LXII, 28-31.

(189) c. 1577 : « Priori domus Campensis non fit misericordia, cuius institutionem super annum per visitatores factam confirmamus ».

Op zijn sterfbed gaf hij aan de rondom hem geschaarde kloosterlingen den wensch te kennen, dat men hem tweemaal zoo diep zou begraven als de gewoonte was, aangezien, naar hij zeide, het ploegkouter weldra over de graven van het kloosterkerkhof zou worden gedreven. Inderdaad werd in 1580 het Kampensche klooster geheel verwoest en gesloopt en korten tijd later had men den bodem, waarop het stond, in akkerland veranderd. Palinck was inmiddels 17 Maart 1579 overleden ¹⁹⁰.

Arnoldus Bemmelius volgde hem toen op in het bestuur van Zonneberg. Ten onrechte schreef Miraeus ¹⁹¹ bovenstaand verhaal aan dezen Arnoldus toe. De tijd- en stadgenoot Theodorus Petreius van Kampen, die eenige jaren later kartuizer te Keulen is geworden, licht ons daaromtrent nauwkeurig in. Trouwens Bemmelius heeft de verwoesting van zijn klooster overleefd.

Wie na het vertrek van Palinck het bestuur van het convent heeft waargenomen, heb ik niet kunnen achterhalen. Tengevolge van de troebelen waren de visitaties in de provincie vrijwel onmogelijk geworden, terwijl het contact met de Grande Chartreuse tijdelijk was verbroken. De kartuizers van Sint-Kruis zijn in 1577 genoopt hun klooster te verlaten en een schuilplaats te zoeken binnen Brugge. Ingevolge een besluit van den magistraat van 9 April 1578 zijn hun kloostergebouwen verwoest. Brugge was in hetzelfde jaar in handen van de Geuzen gekomen. De bezittingen van het convent zijn toen onder het beheer van een administrateur der gesetelijke goederen gesteld ¹⁹².

---

(190) c. 1579 : « Obiit D. Alexander Palinck, prior domus Campensis, professor et olim prior et procurator domus Brugis ».

(191) A. Miraeus, *Origines Cartusianorum monasteriorum* (Coloniae 1609), 33-34.

(192) H. Q. Janssen, *De Kerkhervorming te Brugge* (Rotterdam 1856), I, 183 e. v., 215; Dr. H. A. Enno van Gelder, *Revolutionnaire Reformatie* (Amsterdam 1943), 46, 61-62, 71-72, 120-122, 163.

Ook in de stad was het verre van veilig. Chauncy, de prior van de Engelsche kartuizers, had zich 8 Augustus 1577 tot het stadsbestuur gewënd met de volgende schriftelijke klacht : Op Witten Donderdag werden wij door een bende van meer dan honderd soldaten overvallen. Zij verslonden onze voorraden en namen alles wat zij konden mede. Drie dagen lang bleven twaalf man op Uw bevel op onze kosten hier doorbrengen, in lediggang en drinkgelagen. Uw politie heeft ons des nachts gedurende het officie viermaal gestoord. Anderen hebben tot tweemaal toe getracht binnen te dringen, doch wij hebben het hen belet. Wij vreezen, dat hier in Uw naam lieden binnen zullen sluipen, die belust zijn op ons bloed. De recente moord op de Roermondsche kartuizers en de dreigementen der soldaten rechtvaardigen die vrees. Dat men ons zegt, waarvan wij beschuldigd worden, dan kunnen wij ons verdedigen. Zoo ons hier zijn U hindert, stel ons dan in de gelegenheid ons huis en onzen inboedel te verkoopen, onze schulden te betalen en naar elders te vertrekken.

Dit alles bleef zonder succes. De Engelsche kartuizers kregen van den magistraat de aanzegging, dat zij binnen 20 dagen moesten vertrekken. Indien zij daaraan geen gevolg gaven, zou men hun klooster aan de vier hoeken in brand steken en de bewoners te zamen met het huis in vlammen doen opgaan¹⁹³.

Voor het convent van Genadedal waren omstreeks Paschen 1578 de omstandigheden zoo droevig, dat de Grande Chartreuse moest volstaan met enkele woorden van troost en bemoeidiging¹⁹⁴. Het was den weg der ballingschap opgegaan. Volgens de « Jaer-Boecken der stadt Brugge »¹⁹⁵ kwam de prior der chartreuse — vermoedelijk is hier bedoeld de

(193) d'Ydewalle, 162.

(194) c. 1578 : « Priori domus Brugis et suo desolato conventui intime compatientes eosdem rogamus ut Domini visitationem patienter ferunt ».

(195) Uitgeg. door Ch. Custis, 3^e deel.

ex-prior Jan van Yperen — bij het stadsbestuur. En, zoo vervolgt het relaas, « vermits hij voor alle werck zijn priesterdom moest afzweeren, hadde hij dit nauwelijckx volbracht, of hij wierd met eene zoo grauwsaeme pijn overvallen, (den schrijver zegt dat hij door den duivel in de leden vastgegrepen wierdt), dat hij korts daer naer overleden is ».

Inmiddels hadden de overgebleven monniken en broeders van Genadedal waarschijnlijk elders in andere huizen der Orde gastvrijheid gevonden. Zij waren zonder prior. Eerst in 1584 zijn de verspreide conventualen teruggekeerd binnen Brugge, waar zij zich toen blijvend hebben gevestigd.

H. J. J. SCHOLTENS.

GEBEZIGDE AFKORTINGEN.

AGAU: Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht; Amsterdam: Mr. H. J. J. Scholtens, *Het voormalige kartuizerklooster bij Amsterdam* (in: *Haarlemsche Bijdragen*, LIV, 1936, blz. 1-87);

BMHG: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*;

Bohic: C. Bohic, *Chronica Ordinis Cartusienensis ab anno 1084 ad annum 1510*, I (Tornaci, 1911);

c.: *Chartae capituli generalis Ordinis Cartusienensis* (ms. Grande Chartreuse);

Duclos: A. Duclos, *Bruges, Histoire et Souvenirs* (Bruges, 1910);

d'Ydewalle: St. d'Ydewalle, *De kartuize Sint-Anna-ter-Woestijne te Sint-Andries en te Brugge, 1350-1792* (Brussel, 1945).

Gailliard: J. Gailliard, *Bruges et le Franc ou leur magistrature et leur noblesse, avec des données historiques et généalogiques sur chaque famille* (Bruges, 1857-1864).

GC: *La Grande Chartreuse par un Chartreux* (Grenoble, 1898);

Geertruidenberg: Mr. H. J. J. Scholtens, *De Kartuizers bij Geertruidenberg* (in: *Bosche Bijdragen*, XVIII, 1941, blz. 10-122);

- Lamalle : A. Beeltens et J. Ammonius, *Chronique de la Chartreuse de la Chapelle à Hérimnes-lez-Enguien*, publiée et annotée par E. Lamalle S. J. (Louvain 1932) ;
- Le Couteulx : C. le Couteulx, *Annales Ordinis Cartusiensis ab anno 1084 ad annum 1429* (Monstrolii, 1887-1891) ;
- Le Vasseur : L. le Vasseur, *Ephemerides Ordinis Cartusiensis* (Monstrolii, 1890-1893) ;
- Monasticon : *Maisons de l'Ordre des Chartreux, Vues et Notices*, I-IV (Montreuil-sur-Mer et Parkminster, 1913-1919) ;
- Monnikhuizen : Mr. H. J. J. Scholtens, *De priors van het kartuizerklooster Monnikhuizen bij Arnhem* (in : AGAU, LIV, 1932, blz. 1-80) ;
- Nieuwlicht : Idem, *De priors van het kartuizerklooster Nieuwlicht bij Utrecht* (in : AGAU, LIII, 1929, blz. 302-357) ;
- NNBW : *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, I-X Utrecht, 1911-1937) ;
- Prims : F. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, V, 3de boek (Amsterdam, 1935) ;
- Raissius : A. Raissius, *Origines Cartusiarum Belgii* (Duaci, 1632) ;
- SAB : Staatsarchief Brugge, fonds kartuizers ;
- Sutor : P. Sutor, *De vita Cartusiana* (Coloniae, 1609) ;
- Thompson : E. M. Thompson, *The Cartusian Order in England* (London, 1930) ;
- Van den Gheyn : J. van den Gheyn S. J., *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique*, VI (Bruxelles, 1906) ;
- Zierikzee : Mr. H. J. J. Scholtens, *De Kartuizers bij Zierikzee* (in : *Haarlemsche Bijdragen*, LIII, 1935, blz. 166-226).

OORKONDEN EN MEDEDEELINGEN

DE TITEL « TRIBUNUS » VAN DEN BURGGRAAF VAN KORTRIJK IN DE 12e EEUW.

Sinds het tweede kwart der 11^e eeuw is de normale rechterlijke, administratieve en militaire onderverdeeling van het graafschap Vlaanderen de kasselrij. Tot tegen het einde van de volgende eeuw staat aan het hoofd van elk dezer een burggraaf als vertegenwoordiger van de grafelijkheid.

De gewone latijnsche benaming voor den burggraaf is naast *vicecomes* vooral *castellanus*. Het woord *vicecomes* legt den nadruk op het feit van de vertegenwoordiging, *castellanus* duidt eerder op de grafelijke versterking, den burcht (*castrum*), die het centrum uitmaakt van de omschrijving¹.

Doch naast die algemeene benamingen dragen enkele burg-

---

(1) De voornaamste synthese over de instellingen van het graafschap Vlaanderen in deze periode is van de hand van F. - L. Ganshof, *De Vlaamsche instellingen in de XIIe, XIIIe en XIVe eeuw*, in de *Geschiedenis van Vlaanderen*, o.l.v. R. Van Roosbroeck, deel II, Brussel, 1937, blz. 109-161. Meer speciaal over de Vlaamsche burggraven bezit men het werk van W. Blommaert, *Les châtelains de Flandre. Etude d'histoire constitutionnelle*, in *Recueil de travaux publiés par la faculté de philosophie et lettres de l'Université de Gand*, fasc. 46, Gent, 1915 (verschenen 1918), in-8°, alsook de herziening van een aspect daaruit door P. Rolland, *L'origine des châtelains de Flandre*, in *Belgisch tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis*, deel 6, 1927, blz. 689-724. F. Vercauteren, *Etude sur les châtelains comtaux de Flandre du XIe au début du XIIIe siècle*, in *Etudes d'Histoire dédiées à la mémoire de Henri Pirenne par ses anciens élèves*, Brussel, 1937, blz. 425-449, geeft de lijsten van de bij Blommaert ontbrekende burggraven.

graven soms een titel, die met meer accuratesse hun eigenlijke rang en bevoegdheid in het graafschap wil aanduiden.

Eén daarvan is de naam *laicus praepositus*, in 1110 en 1124 gegeven aan Fromold, burggraaf van Ieper². De belangrijkste echter is de titel *scultetus* of *scouthete*, expliciet gedragen in 1139 door Anselm, burggraaf van Ieper³, en door de burggraven van Kortrijk, Walter en Rogier, respectievelijk in 1122⁴ en in 1151⁵.

Het lijkt geen twijfel dat « schout » een technische benaming is voor een lageren gerechtsofficier. Zij duidt er op dat de bedoelde burggraven van Ieper en Kortrijk minder bevoegdheden bezaten dan burggraven van Brugge, Gent, Sint-Omaars en Rijsel, die het comitatus, d. w. z. de grafelijkheid bij afvaardiging uitoefenden.

Tot deze technische benamingen rekende men tot nog toe ook den titel *tribunus*, dien de reeds genoemde Rogier, burggraaf van Kortrijk, tot twee maal toe heeft gedragen. Men zag er een synoniem in van *scouthete* en een hernieuwd bewijs dat de burggraven van Kortrijk een lageren rang innamen ten opzichte van de centrale grafelijke instanties⁶. Wij hebben het ons tot taak gesteld dit probleem hier op te lossen.

Het gaat om twee grafelijke oorkonden waarin Rogier telkens figureert als getuige. De eerste is zonder meer op het jaar 1142 gesteld. Graaf Diederik van den Elzas neemt er

(2) F. Vercauteren, *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, in *Koninklijke Belgische Academie. Koninklijke Commissie voor Geschiedenis. Verzameling van de Acten der Belgische vorsten*, Brussel, 1938, blz. 108-109, n° 40 (27 Febr. 1110) en blz. 267, n° 116 (6 Mei 1124).

(3) J. J. De Smet, *Cartulaire de l'abbaye de Tronchiennes (1084-1630)*, in *Commission royale d'Histoire, Corpus Chronicorum Flandriae*, deel I, Brussel, 1837, blz. 709, n° 8.

(4) F. Vercauteren, *op. cit.*, blz. 247, n° 107.

(5) A. Giry, *Histoire de la ville de Saint-Omer et de ses institutions jusqu'au XIVe siècle*, in *Bibliothèque de l'École des Hautes Études, sciences philologiques et historiques*, fasc. 31, Parijs, 1877, blz. 378, n° V.

(6) W. Blommaert, *op. cit.*, blz. 229-230 en P. Roland, *op. cit.*, blz. 721.

de abdij van Ninove onder zijn bescherming. De getuigenlijst bevat de vermelding *S. Rogeri tribuni de Curtraco*⁷. In de tweede oorkonde, gedagteekend van Februari 1176, bevestigt graaf Philips van den Elzas een schenking aan dezelfde abdij. Wij vinden er nogmaals het *S. Rogeri tribunj de Curtraj*⁸.

Het feit dat deze exceptioneele benaming tweemaal voorkomt in de titulatuur van één persoon⁹ en zulks in de archieven van éénzelfde abdij, doet ons er toe besluiten de vermelding van 1176 uit te schakelen. Op de een of andere manier zijn de monniken of is Rogier terug op den naam gekomen, dien men gemakkelijk kon weervinden in het abdijsarchief¹⁰.

De oplossing van het probleem is dus eventueel te vinden in de oorkonde van 1142.

Precies in het jaar ervoor beraamden de kanunniken der Doorniksche kapittelkerk een vernuftig plan om de door hen sinds lang beoogde oprichting van Doornik als afzonderlijke bisschopszetel ten opzichte van het centrum Noyon, te bewerkstelligen. Uit een heiligenleven moest blijken dat Doornik het historisch recht bezat een afzonderlijke bisschopszetel te bezitten. Zoo ontstond de *Vita Sancti Eleutherii* in haar

(7) Rijksarchief Gent, fonds abdij Ninove, charters n° 5. Uitgegeven door A. Miraeus - J. F. Foppens, *Opera diplomatika*, deel I, Brussel, 1723, blz. 530.

(8) *Ib.*, n° 31. Uitgegeven door J. J. De Smet, *Codex diplomaticus abbatiae Ninoviensis*, in *Commission royale d'Histoire, Corpus Chronicorum Flandriae*, deel II, Brussel, 1841, blz. 773-774, n° XXXI.

(9) Volgens F. Vercauteren (*Etude*, blz. 441-442) zou deze Rogier immers het burggraafschap van Kortrijk hebben waargenomen van 1128/33 tot Apr. 1190/95. Van 1151 tot 1187 was hij tevens burggraaf van Gent (W. Blommaert, *op. cit.*, blz. 49).

(10) In dien tijd werden de oorkonden immers meestal door den destinataris opgesteld, en voor groote abdijen als deze van Ninove is dit zoo goed als regel (H. Pirenne, *Les chancelleries et les notaires des comtes de Flandre avant le XIIIe siècle*, in *Mélanges Julien Havet*, Parijs, 1895, blz. 737. Zie ook E. Reusens, *Les chancelleries inférieures en Belgique depuis leur origine jusqu'au XIIIe siècle*, in *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, deel XXVI, 1896, blz. 30 vlgg.).

laatste gedaante¹¹. Zij werd toegeschreven aan de vizioenen van een zekeren kanunnik Hendrik¹² en exemplaren van het relaas van het eerste vizioen¹³ werden opgestuurd naar het concilie van Sens, waar men de werken van Abaelardus veroordeelde, naar den aartsbisschop van Reims en naar den H. Bernardus¹⁴, die de zaak van de scheiding der bisdommen met kracht voorstond¹⁵.

Wij mogen dan ook gerust aannemen dat de vita tevens werd verspreid in dat gedeelte van het bisdom Noyon dat aan het centrum Doornik moest toekomen, d. w. z. het voornaamste deel van het graafschap Vlaanderen: de kasselrijen Brugge, Kortrijk, Oudenaarde en Rijsel, en deelen van de kasselrijen Gent en Ieper. Ook zal ze wel aan het grafelijk hof zijn voorgelezen. Want zoo Diederik van den Elzas den koning van Frankrijk Lodewijk den Dikke in 1128 al voor een fait accompli had gesteld in het nemen van den grafelijken titel¹⁶, dan had hij sindsdien toch een dusdanigen opgang meege-

(11) *Vita S. Eleutherii, vita prima en vita secunda*, AA. SS. Boll., 20 Febr. III, blz. 190-197. De veertien hoofdstukken van de eerste vita worden hernomen in de hoofdstukken 1, 2 en 5 van de tweede vita. Aangaande deze gebeurtenissen raadplege men P. Rolland, *Les Monumenta Historiae Tornacensis (saec. XII), étude critique*, in *Annales de l'Académie royale d'Archéologie de Belgique*, serie 7, deel III, 1925, blz. 298. Zie ook E. de Moreau, *Histoire de L'Eglise en Belgique*, deel III, Brussel, 1945, blz. 24-28.

(12) J. Warichez, *Les origines de l'église de Tournai*, Leuven, 1902, blz. 10-16. De werkelijke auteur is misschien niemand anders dan Herman van Doornik (P. Rolland, *op. cit.*, blz. 305-307).

(13) Dat zou zijn voorgelezen op 26 April 1241 en slechts de *vita prima* bevatte van de uitgave der Bollandisten (P. Rolland, *op. cit.*, blz. 280-281).

(14) Meer dan het relaas van het zoogenaamde eerste vizioen schijnt men niet te hebben opgestuurd (P. Rolland, *op. cit.*, blz. 278 en 285). Over de personen die een exemplaar ontvingen zijn wij ingelicht door de *Historiae Tornacenses partim ex Herimanni libris excerptae*, ed. G. Waitz, M. G. H., SS. XIV, blz. 328.

(15) A. d'Herbomez, *L'évêche de Tournai-Noyon (532-1146)*, in *Messenger des sciences historiques de Belgique*, Jrg. 1892, blz. 300-302.

(16) H. Pirenne, *Histoire de Belgique*, deel I, *des origines au commencement du XIVe siècle*, Brussel, 1929, blz. 205.

maakt van de macht van dien Capetinget, dat men grif kon aannemen dat hij niet geheel onverschillig zou blijven als het er om ging, als voorzorgsmaatregel een bisschopszetel binnen de grenzen van het graafschap te trekken. Eenmaal immers zouden de koningen van Frankrijk in staat zijn van Noyon gebruik te maken om met behulp van de kerk, de noodige banbliksems te doen neerkomen op het voornaamste deel van het graafschap Vlaanderen¹⁷.

Die *Vita Sancti Eleutherii* van 1141 — wel eens hagiographische roman genoemd¹⁸ — levert in haar *vita prima* het kleurrijk verhaal van een *tribunus*, die in het leven van den H. Eleutherius, één der eerste bisschoppen van Doornik, zou zijn opgetreden. Hij wordt ons voorgesteld als de heidensche *tribunus scaudiniensis*¹⁹, die op zekeren dag besloot alle Christenen de stad Doornik uit te drijven. Na veel moeite slaagt Eleutherius er echter in zijn dochter en hemzelf tot het Christendom te bekeeren en te doopen.

Op grond van dat chronologisch samenvallen is de verleiding nu wel te groot om niet onmiddellijk er toe te besluiten dat het naar aanleiding was van genoemde vita, dat Rogier, burggraaf van Kortrijk, zich nog binnen het jaar den buitenissigen titel *tribunus* liet toekennen²⁰. Is het al niet in zijn kasselrij,

(17) Doornik kreeg inderdaad in 1146 een eigen bisschop. De bul van Paus Eugenius III, gedateerd 24 Juli 1146, haalt als reden van de scheiding van Noyon en Doornik aan, dat de bevolkingsaan-groei het onmogelijk maakte om een zoo groot gebied door éénzelfden herder te doen besturen (Miraëus-Foppens, *Opera diplomatica*, deel II, Brussel, 1723, blz. 1166-1167).

(18) L. Van der Essen, *Etude critique et littéraire sur les vitae des Saints mérovingiens de l'ancienne Belgique*, Leuven en Parijs, 1907, blz. 415.

(19) De volledige titel staat slechts in de *vita secunda*, cap. VII (A. A. S. S. Boll., 20 Febr. III, blz. 197) : *cum Censorino Caesare tribuno scaudiniensi*. Over den vorm *scaudi* in plaats van *scaldi* zie P. Rolland, *Saint Eleuthère, l'histoire et la légende*, in *La Terre Wallonne*, deel XVII, 1927-1928, blz. 266, n. 3.

(20) Hoogstwaarschijnlijk ging het initiatief daartoe niet uit van de monniken van Ninove. Deze abdij lag trouwens niet in het bisdom Noyon-Doornik.

dan toch heeft hij ervan kennis kunnen nemen aan het grafelijk hof, waar hij dikwijls vertoefde ²¹.

Als men tegenwoordig nog steeds voor het raadsel staat wanneer de *tribunus scardiniensis* in werkelijkheid zou geleefd hebben en als men totaal in het duister tast omtrent zijn bevoegdheden ²², dan spreekt het vanzelf dat de tijdgenooten van Rogier van Kortrijk er zeker niet klaarder in zagen.

Men mag dan ook gerust aannemen dat het dragen van den titel *tribunus* door Rogier van Kortrijk op louter psychologische gronden steunde. Men kan zich echter afvragen welk associatiepunt er kan geweest zijn opdat Rogier of anderen

(21) H. Coppieters-Stochove, *Régestes de Thierry d'Alsace, comte de Flandre*, in de *Handelingen der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, deel IV, 1902, passim, en van denzelve, *Régestes de Philippe d'Alsace, comte de Flandre*, ibidem, deel VII, 1906, passim.

(22) Op het onwaarschijnlijke van de gebeurtenissen vervat in de *vita* wees reeds J. Warichez (*op. cit.*, blz. 15), die alles terugbracht tot het zoogenaamd vizioen van kanunnik Hendrik (zie ook L. Van der Essen, *op. cit.*, blz. 395). Later leverde P. Rolland een meer gedetailleerde studie over de waarde en de samenstelling van het heiligenleven en veronderstelde een basis-vita dat ten tijde van bisschop Heidilo van Noyon (880-902) zou zijn opgemaakt naar aanleiding van de *Elevatio* van den Heilige (*Les Monumenta historiae Tornacensis*, blz. 295). Beiden zijn het er over eens — en P. Rolland heeft dit probleem sedertdien nog van dichterbij beschouwd (*Saint Eleuthère*, blz. 247-268) — om de grafsteen van een *tribunus* in de kathedraal van Doornik te aanzien als één der kernen van deze legende, zooals trouwens geheel de *vita prima* zou zijn samengesteld uit de fantastische associatie rond den persoon van Eleutherius, van grafsteenen, die zich nog ten tijde van bisschop Heidilo in de kerk van Blandain en de kathedraal van Doornik bevonden. Men weet niet eens of de grafsteen van den *tribunus* van Romeinsch-heidensche, dan wel van christelijke herkomst was (*ib.*, blz. 262-267), of hij terug is te brengen in het kader van de laat-Romeinsche *Notitia dignitatum*, dan wel een Romeinsch overblijfsel zou zijn in den Frankischen Staat (R. Sohm, *Die fränkische Reichs- und Gerichtsverfassung*, Leipzig, 1871, blz. 238). Wij meenden niet dat het noodig was uit te weiden over een tweeden *tribunus* in de *vita secunda S. Eleutherii*, hoofdstuk 7 (A. A. S. S. Boll., 20 Febr. III, blz. 197). Dit gedeelte van de *vita* werd immers hoogstwaarschijnlijk niet buiten Doornik bekend gemaakt. Deze *Liber-tinus Tornacensis tribunus* is trouwens veel minder belicht en schijnt alleen maar te zijn ingelascht om het hoofdthema aannemelijker te maken (P. Rolland, *Saint Eleuthère*, blz. 258, 259 en 262 en van denzelfde, *Les comtes francs à Tournai*, in *Annales de la Fédération archéologique et historique de Belgique, congrès de Mons*, 1928, fasc. 4, blz. 11-12).

een parallel trokken met genoemden *tribunus*. Dit zou dan eventueel kunnen hebben gelegen in het feit dat te Kortrijk de burggraaf nog in 1142 de voornaamste grafelijke ambtenaar was, evenals volgens de *vita de tribunus scardiniensis* een uitgebreide macht moet hebben bezeten in de stad Doornik.

Wat wij zeker uit dit alles mogen besluiten is dat men uit den titel *tribunus* niets kan afleiden omtrent bijzondere bevoegdheden van den burggraaf van Kortrijk in de 12^e eeuw. Tevens mochten wij een blik werpen op de verbreiding en den invloed van een heiligenleven in de 12^e eeuw, meer bepaald van de propagandavita van den H. Eleutherius²³.

A. KOCH.

DE EENIGE RICHTING ALS WEGREGLEMENT IN 1627.

Ten huidigen dage is het wegverkeer om zoo te zeggen tot in de minste aangelegenheden gereguleerd en bestaan er teekens met internationale waarde om de gebruikers van den openbaren weg op de een of de andere verordening attent te maken. Deze nauwkeurige bepalingen zijn in groote mate het

---

(23) Wij meenden dat het voor de gevolgte bewijsvoering van geen belang was dat er zich binnen de grenzen van het graafschap Vlaanderen nog een andere ambtenaar *tribunus* liet noemen. In een oorkonde van 1150, uitgevaardigd te Dendermonde door de weduwe en den zoon van den graaf van Aalst, treedt *Baldwinus tribunus de Melcele* op als getuige (P. J. Goetschalckx, *Oorkondenboek der Witheerenabdij van S. Michiels te Antwerpen*, deel I (1142-1283), Eekeren-Donk, 1909, blz. 22, n° 10). Dezen schout van Melsele-Waas kennen wij uit geen enkele andere bron. Gelet op den datum is het best mogelijk dat de titel *tribunus* als een modebenaming ook voor dezen vertegenwoordiger van de 11 minores onder de grafelijke ambtenaren is overgenomen. Als argument kon deze aanvoeren dat Rogier van Kortrijk toch eigenlijk slechts een schout was, evenals hij.

gevolg van het in de laatste decennia zoo druk toegenomen verkeer, dat ontstaan is door de mechanisatie van de vervoermiddelen. Het gebruik van fietsen, moto's en auto's heeft den mensch groot gemak van verplaatsing bezorgd, waarvan hij ten andere ruimschoots weet gebruik te maken, maar het heeft tevens de veiligheid op den openbaren weg aanzienlijk verminderd. Derhalve ontstonden heel wat nieuwe of nauwkeuriger verordeningen betreffende het wegverkeer, temeer daar de meestal middeleeuwsche aanleg onzer steden en dorpen niet voor een druk verkeer berekend is.

Een wegreglement, dat dan ook in de laatste jaren veel werd aangewend, voornamelijk in de dichtbebouwde agglomeraties is de eenige richting. Op het eerste zicht schijnt het gebruik van deze verordening eerder van recenten datum en weinigen zouden voorzeker geneigd zijn haar ontstaan of eerste toepassing enkele eeuwen terug te gaan opzoeken. Dit blijkt nochtans wel noodig te zijn, want reeds op 24 April 1627 werd door de stadsregeering van Brugge een dergelijk reglement uitgevaardigd, dat enkel 's Zaterdags van toepassing was.

Op dien dag inderdaad heerschte toen, evenals nu nog, naar aanleiding van de Zaterdagsche markt, een bijzondere drukte te Brugge. Voornamelijk buitenlieden kwamen met hun wagens naar de stad. Een groot getal van deze wagens waren geladen met boter en kaas om in de Boterhalle of het Boterhuis verkocht te worden. Het verkeer was dientengevolge bijzonder druk in de Sint-Jacobstraat, waar de Boterhalle gevestigd was, en gaf nog al eens aanleiding tot twist en krakeel. Om aan dit euvel te verhelpen nam de stedelijke overheid haar toevlucht tot de eenige richting en vaardigde de bovengenoemde verordening van den 24^{en} April 1627 uit. Voortaan zouden alle voertuigen, welke 's Zaterdags door de Sint-Jacobstraat wilden rijden, enkel en alleen de richting van noord tot zuid moeten volgen op straf van zes pond paris.

Onderhavig reglement, waarvan de volledige tekst hieronder volgt, deelen wij mede als een bijdrage tot de geschiedenis van onze wegcode.

A. SCHOUTEET.

Actum den 24^{en} April 1627.

Alsoo men bevyndt, datter Saterdaechs up den marctdach vele ruusen ende disorders ghecauseert worden onder de landslyden, commende met hunne waeghens, ghelaeden met bueter ende caes, naer het Bueterhuys, ter upsiene dat sy upcommende ende uutrydende commen deur verscheyden straeten ende elcanderen rencontreren, soo est, dat om daerin ordre te stellen, men verbiet van 's heeren ende wets weghe an alle deghone, commende des Saterdaechs met waeghens ghelaeden met bueter ofte caes naer het Bueterhuys, met deselve hun waeghens te commen van suuden in Sint-Jacobsstraete, tsy lancxst d'Eyermarct, Ghelmtunstraete ofte Naeldestraete, nemaer belast men alle deselve waeghens, tsy dat sy commen van de Smedepoorte, Eselpoorte, Dampoorte ofte andere poorten, hun wech te nemen van achter ofte ter syden Sint-Jacobskercke, commende alsoo van noorden in naer het voorseyde Beuterhuus, om aldaer ontladen te worden; ende ontladen synde hun wech te nemen deur het voorseyde Beuterhuys ofte lancxst de voorseyde Sint-Jacobsstraete suutwaert up naer de Naeldestraete, Eyermarct ofte Ghelmtunstraete, up peyne van by deghone doende ter contrariën te verbueren de boete van ses ponden parisis. Daervan de calaigne sal toestaen an al deghone wesende in eede deser stadt.

Brugge, stadsarchief, *register van de hallegeboden over de jaren 1617-1636*, blz. 273 v. - 274¹.

---

(1) Benevens van op het pui der Halle werd deze verordening ook als plakkaat gedrukt en aangeplakt. Een exemplaar van deze gedrukte bekendmaking is voorhanden op het stadsarchief van Brugge, *Plakkaten*, 1^e serie, n° VI, 22.

KRONIEK

IN MEMORIAM

Mgr C. Callewaert.

Slechts korte jaren mocht ons Genootschap onder de leiding van Mgr C. Callewaert werkzaam zijn. De oorlog onderbrak de uitgave van onze Handelingen en de laatste aflevering van den jaargang 1939 (verschenen in 1945) moest reeds met een kort *In Memoriam* het heengaan van onzen verdienstelijken Voorzitter gedenken.

Mgr Callewaert volgde in 1934 Kan. A. C. De Schrevel als Voorzitter van ons Genootschap op en de leden van het Bestuurscomité mochten ondervinden hoe hij, op den drempel van de zeventig, nog den jongen ondernemingsgeest in zich droeg waarmede hij, dertig jaar vroeger, de Société d'Emulation had hervormd. Zijn befaamde liturgische uitgaven en studiën hadden hem van de « Vlaamsche Oudheden » niet vervreemd. Nevens zijn bloeienden Liturgischen Studiekring had hij, in 1928, ook den Historischen Studiekring van vroeger weer in gang gezet. Waar hij de hand aan sloeg, roerde er leven en lust. Hij was en bleef een levenwekker. Hoezeer ook door zijn overige bezigheden in beslag genomen, kon hij het Voorzitterschap van ons Genootschap moeilijk opvatten als een eertitel, die hem overigens toekwam om zijn onschatbare diensten vroeger aan de Société be-
wezen.

De publicaties van de Société d'Emulation, en met name de *Annales*, van de jaren 1890-1904 zijn een spiegel van de stremming waaraan ons Genootschap in die jaren leed. Men leefde en werkte voort, besloten in een Westvlaamsch particularisme sui generis dat dreigde noodlottig te worden. De verdienstelijke « selfmade men » als Rembry, De Schrevel e. a. begonnen in uitweidingen te verglijden ; men teerde op de massieve reserve van den verloren en weergevonden Gilliodts-van Severen ; bij gemis aan jonge medewerking werd het statuut zelf van de *Annales* aangetast.

Het Congres van de Fédération Archéologique et Historique de Belgique, in 1902 te Brugge gehouden, rukte de vensters van de besloten kamer open. Als lid van het bestuurscomité en secretaris trad professor Callewaert naar voren als de kopman van een nieuwe ploeg werkers op het gebied van de Vlaamsche geschiedenis. Een vrucht van deze ontmoeting was de daarop gestichte Historische Studiekring. Rond den Brugschen professor in de kerkgeschiedenis, leerling van den baanbrekenden kerkhistoricus Jungmann, ontstond aldus een ijvervolle filiale van het historisch « laboratorium » van Leuven dat, met Reusens, Ladeuze, Cauchie c. s., naam en faam in de geleerde wereld veroverde. En op het Congres was ook een vruchtbaar contact met Pirenne en zijn Gentsch Seminarie gevonden.

Het kenmerk van deze Brugsche « jongeren » is, dat zij zich — naar de methode van professor Callewaert en hun eigen universitaire meesters — beschouwden als « apparatoren » van een wetenschappelijk onderzoek op het gebied van de Vlaamsche geschiedenis. Niet de synthese monteeren was hun onmiddellijk doel, wel de werktuigen leveren en de materialen aan een critische proef onderwerpen.

Professor Callewaert werd daarop lid van ons Bestuurscomité (1904) en mocht weldra, na vlotte onderhandeling,

de redactie van de *Annales* toevertrouwen aan zijn Historischen Studiekring. Met woord en voorbeeld bezielde hij zijn jonge medewerkers ; met name de jonge « canonisten » die het Historisch Seminarie hadden meegemaakt, als P. Allossery, A. De Meester, R. De Schepper, benevens E. Van Cappel (j'en passe, et des meilleurs !) gaven hun volle maat bij de hervorming van de *Annales* naar het model van de Leuvensche Revue.

Prof. Callewaert leverde zelf studiën, mededeelingen voor de Chronique en de Bibliographie ; hij wees op de verwaarloozing en de waarde van de kleine archieven, drong aan op verdere, methodische verkenning van onze eigen cartularia. Zijn eigen studiën dragen den stempel van de jonge historische « discipline » : aldus zijn onderzoek van sommige van onze oudste Vlaamsche oorkonden, met al de vraagstukken van tekstcritiek, chronologie en diplomatiek die er mede samengingen. Het zijn als zooveel praktische oefeningen op het gebied der locale Vlaamsche geschiedenis van de Middeleeuwen, vervolgd met heel de uitrusting van de universitaire methode. De Société met haar uitgaven en nl. de *Annales* werd in korten tijd geheven op een peil dat nauwelijks een lokaal genootschap in België ooit heeft bereikt. Zoo hoog liggen die jaren 1905 en volg., dat wij heden geen stoutere ambitie kunnen hebben dan ons Genootschap en zijn uitgaven geleidelijk weer op dat niveau terug te brengen.

En toch was deze werkzaamheid weinig meer dan een schitterend intermezzo in het geheel van de wetenschappelijke bedrijvigheid van Mgr Callewaert. Hij was door Jungmann gericht geworden op de Oude Kerk en haar wetgeving ; zijn merkwaardige bijdragen over sommige twistpunten op dit gebied werden, zonder onderbreking, afgelost door de studie die zijn naam tot Rome toe zou dragen : zijn groot werk over de ontwikkeling van den eeredienst (*Institutiones Litu-*

gicae). Hiermede bleef hij ten slotte op het geliefd terrein van zijn jeugdijaren : de kerkelijke Oudheid onderzocht op de historische bronnen.

Mgr Callewaert was een echt en groot geleerde die de gewijde wetenschap alhier trachtte te bevorderen en tevens overtuigd was dat ook profane eruditie geestelijken niet misstaat. Hij had de passie van de waarheid, was terughoudend en stoutmoedig tevens. Op den weg van het onderzoek liet hij zich door geen vermeend gezag ophouden. Hij was te oorspronkelijk en te zelfstandig om gelijk welke conclusie als definitief te beschouwen. Steeds wist hij, onbevangen, een verder vraagteeken te stellen op het punt waar anderen meenden de grens van het vraagstuk te mogen teekenen. Zijn buitengewone eruditie ging gepaard met een talent van interpretatie dat men steeds opnieuw moest bewonderen. Zijn sereniteit op wetenschappelijk gebied, zijn achting voor het werk en de opvattingen van anderen, zijn hoffelijkheid in het debat, zijn voornamen en gemoedelijke omgang wonnen hem vanzelf de genegenheid en de vriendschap van veel kerkelijke en profane geleerden binnen en buiten onze grenzen. Hij was zeer dienstvaardig en, al mocht hij niet immer bij al zijn kweekelingen de verschuldigde erkentelijkheid onder vinden, toch liet hij zich nooit in dienstbetoon inhalen. Hij was een ruime geest en een goed hart voor wien het « *In dubiis libertas, in omnibus caritas* » geen ijdele woorden waren. Zoo werd hij soms vanzelf, stil en bescheiden, de bemiddelaar van vrede en verzoening. Om maar één teeder geval uit de wetenschappelijke wereld te vernoemen : in 1910 werd hij, bij algemeen applaus, tot Voorzitter uitgeroepen van den Oudstudentenbond van het Historisch Seminarie te Leuven, in opvolging van Mgr Ladeuze die, Rector Magnificus geworden, dit ambt had neergelegd. Dit persoonlijk contact met Leuven — later nog versterkt door zijn Confe-

renties aan de theologische faculteit — hielp werkdadig mede om den spijtigen indruk van het vroegere incident met professor Ladeuze te verzachten, waaronder het Brugsch prestige aan de Alma Mater gevoelig geleden had.

En hij bleef steeds jong van hart en geest ! Wij mochten het ondervinden op de vergaderingen van het Bestuurscomité in zijn stemmige woning der Annuntiatenstraat vanaf 1934. Aan het tempo van verschijnen van onze Annales kon hij zich moeilijk gewinnen. Persoonlijk werd ik alsdan getroffen door zijn volhardende belangstelling en zijn trouw geheugen. Op een bezoek en zitting van den Historischen Studiekring te Kortrijk (1928) had ik een lezing gehouden over Kortrijk als woonplaats : een toepassing van de vernieuwde methode bij de studie van het geologisch en geographisch « milieu » van deze stad. Tien jaar later, nadat ik zelf deze studie uit het zicht verloren had, haalde Mgr Callewaert het onderwerp weer boven : hij drong aan om het niet te laten liggen, het te herzien en maar stoutmoedig te publiceeren. Zoo moet hij, dertig jaar vroeger, zijn medewerkers aangewakkerd hebben. En evenmin als toen was hij vervaard voor een nieuwe en stoute hypothese, zoo men deze maar op goeden grond en met methode wist op te bouwen. En evenzeer als toen waarschuwde hij tegen het formuleeren van een absolute conclusie : in zijn vak kende hij de zekerheid al te wel als een « horrible manie ».

Gods genade volgt menschenlijke wegen. Voor talrijke priesters en leeken is Mgr Callewaert een weg en een licht geweest : wijding ging bij hem gepaard met hooge menschenlijke deugden van oprechtheid, wijsheid en goedheid. Velen zijn door hem innerlijk verrijkt geworden, niet het laatst de leden van het Bestuurscomité die hun dierbaren Prelaat-Voorzitter in vrome en dankbare herinnering houden.

A. Viaene.

Prof. dr. Henri E. de Sagher.

Op 1 Augustus 1940 overleed te Drongen ons bestuurslid, prof. dr. Henri E. de Sagher, geboren te Ieper op 2 Januari 1890.

Zoon van Emile de Sagher, de bescheiden, verdienstelijke en hulpvaardige stadsarchivaris van Ieper, onderscheidde zich H. E. de Sagher van jongs af door schitterende geestesgaven. Op het college te Ieper ontmoette hij er een schaar begaafde studenten, die aan de schoolklas, waartoe hij behoorde reeds in de college-jaren een opgemerkten luister bezorgde, die in het latere leven niet zou beschaamd worden. Voor den jongen de Sagher, die van een hooge vereering voor den persoon en het werk van zijn vader doordrongen was, en reeds als college-student uren op het archief had doorgebracht en kennis had gemaakt met beroemde bezoekers, als Pirenne, Espinas, Des Marez, stond het van meet af aan vast dat hij historicus zou worden. Hij legde schitterende studies af te Gent, waar hij vooral den invloed onderging van H. Pirenne, die hem naar de economische geschiedenis oriënteerde. In 1913 werd hij archivaris benoemd op het Rijksarchief te Brugge en verleende onmiddellijk zijn medewerking aan ons Genootschap. Maar zijn aandacht bleef vooral geboeid door het voleindigen van zijn universitaire studies, die hij met een dissertatie over de nieuwe draperij van Zuid-Vlaanderen wilde bekronen. Als een eerste stap in die richting, liet hij in 1913 een *Essai d'une historiographie de l'industrie drapière avant l'époque contemporaine* verschijnen, waarin hij de bibliografie van het onderwerp met breeden oogopslag overschouwde en waarmede hij bewees met welke grondigheid hij zijn dissertatie voorbereidde. Hij was volop aan het bewerken van die dissertatie, toen in Augustus 1914 de Duitschers België binnenvielen. Zooals velen van zijn generatie nam hij de wijk naar den vreemde en vestigde zich in Enge-

land, waar hij in dienst van het land werkzaam bleef tot in 1918. Aan studie heeft hij in Engeland weinig gedaan : het werk, dat hem van regeeringswege was opgelegd, nam zijn heelen tijd in beslag en bovendien waren de vernieling van het stadsarchief van Ieper, het gemis aan boeken en materiaal en de atmosfeer van Londen niet gunstig voor ernstig historisch werk. Eerst na zijn terugkeer op het Rijksarchief te Brugge in 1918 zou hij zijn navorschingen hernemen. Van den beginne af maakte hij zich uiterst verdienstelijk voor ons Genootschap, door het grootste deel van het moeizame werk op zich te nemen, dat verbonden was aan de voortzetting van de *Annales*. De lijvige, laatste aflevering van den jaargang 1915-1922 is bijna uitsluitend zijn werk en was een krachtproef, die de toekomst van onze *Annales* heeft verzekerd. Intusschen bleef zijn dissertatie zijn aandacht vragen. Hij onderstond schitterend de proef en werd in 1923 docent aan de Rijksuniversiteit te Gent benoemd. Het voorbereiden van de hem toevertrouwde leergangen nam in de volgende jaren bijna zijn heele werkzaamheid in beslag; zij werden slechts onderbroken door reizen in het buitenland, onder andere naar Parijs, waar hij vooral het universitaire onderwijs van naderbij wilde leeren kennen. Zijn vrije uren besteedde hij aan de studie van de draperij ; in 1924 liet hij verschijnen : *Sources statistiques de l'histoire des prix des céréales spécialement dans les Pays-Bas* (Bull. CRH. LXXXVIII), een onderwerp dat in zijn oogen rechtstreeks de draperij betrof, daar het de sleutel was tot het goede begrip van de crisis waaruit de beeldstormerij is gegroeid. In 1926 verscheen *L'immigration des tisserands flamands et brabançons en Angleterre sous Edouard III* (Mélanges Pirenne) en elf jaar later zou hij uitgeven *Une enquête sur la situation de l'industrie drapière en Flandre à la fin du XVIe siècle* (Etudes Pirenne, 1937). Dit zou zijn laatste bijdrage zijn tot de geschiedenis van de Vlaamsche draperij.

H. E. de Sagher was niet de man om zich tot een specialiteit te beperken. Indien de studie van de Vlaamsche lakennijverheid, waarvan hij eens gedroomd had een geschiedenis te schrijven, steeds de eerste plaats in zijn belangstelling heeft behouden, toch was hij niet blind voor al het belangwekkende en het belangrijke dat hem als archivaris onder de handen kwam. In 1920 ontdekte hij den tekst van de Costume van Loo, die aan L. Gilliodts onbekend gebleven was en haastte zich deze te laten verschijnen in het *Bulletin de la Commission des anciennes lois et ordonnances de la Belgique*. In 1928 trof hem bij het nazien van het archief van den Raad van Vlaanderen een tekst over compositie, waaruit de omvangrijke en grondige studie in onze *Annales* is gegroeid: *Schutrecht, diefstal en pijniging in het vijftiendeuwsche Vlaamsche strafrecht* (LXXII, 1929, p. 94-163).

Deze enkele bijdragen over onderwerpen die niet tot de lakennijverheid behooren, laten slechts op onvoldoende wijze de breede en hartelijke belangstelling vermoeden, die H. E. de Sagher koesterde voor de geschiedenis in haar verschillende takken. Niet alleen de economische geschiedenis, zelfs niet de algemeene geschiedenis van Vlaanderen en België, maar ook de groote historische problemen boeiden hem, en in private gesprekken kon hij opmerkingen maken of opvattingen verdedigen, die van een persoonlijke visie en een grondig inzicht getuigden. Hij bezat in hooge mate de begrijpende liefde voor het verleden, die hem in staat stelde uit een dorre tekstvermelding, soms uit een enkel woord, een levendig tooneeltje te tooveren. Zijn archeologische kennis had dit evocatievermogen helpen verscherpen.

H. E. de Sagher is tot het laatst met hart en ziel om de welvaart van ons Genootschap bekommerd gebleven. In hem verliezen wij een toegewijd en verdienstvol bestuurslid.

E. I. Strubbe.

Dr. Paul Allossery.

Op 12 September 1943 overleed te Brugge de Z. E. H. Dr. Paul Allossery, lid van den Bestuursraad van ons Genootschap.

Niet lang heeft ons betreurd medelid op een biograaf moeten wachten. M. Van Coppenolle publiceerde in het begin van 1946 een levensbeschrijving (in de reeks Westvlaamsche Boogaard ; Lannoo, Tielt) waarin de veelzijdige werkzaamheid en de buitengewone verdienste van den « Oogster der Westvlaamsche School » in het licht worden gesteld. Dezelfde schrijver had een bibliographie van P. Allossery bewerkt die, gezien haar omvang en technisch karakter, minder in zijn uitgave paste. Deze, ondertusschen bijgewerkte, bibliographie werd aldus voor onze *Handelingen* voorbehouden.

In Dr. Paul Allossery verloor de Société d'Emulation een van de verdienstelijkste medeleden uit haar honderdjarig verleden. Onder de leiding van Mgr C. Callewaert heeft hij, samen met een keur van jonge medewerkers, de Société, die in de eerste jaren van deze eeuw een ernstige crisis doormaakte, in den waren zin van het woord helpen « herstichten ». De *Annales*, die leden aan aderverkalking en dreigden op pensioen te leven, ondergingen een verjongingskuur : zij werden een levende en levendige « revue » die, vanuit een wel bepaald werkgebied, naar alle zijden uitkeek en betrekkingen met heel de geleerde wereld aanknoopte. De Leuvensche Revue d'Histoire Ecclésiastique was hier voorbeeld en leermeesteres. Hoe moet de bezielende en vereerde Meester Prof. A. Cauchie gelukkig geweest zijn, toen hij zijn Westvlaamsche « canonisten » het stuur van de *Annales* zag overnemen en den geest en de methode van zijn Historisch Seminarie in het « particularistisch » Westvlaanderen binnenvoeren. De hulpwetenschappen drongen onmiddellijk naar voren in merkwaardige opstellen over chronologie, diplomatiek,

sigillographie. Een methodisch programma op langen termijn werd afgekondigd. Voor de uitgave van documenten gold voortaan het « non multa sed multum »: aan al de eischen van de wetenschappelijke critiek moest worden voldaan. Een kroniek van de historische en archeologische bedrijvigheid werd nauwkeurig bijgehouden. En een methodische bibliographie werd ingezet. Dit alles in het historisch-geographisch kader van het oude graafschap Vlaanderen.

Het was dit laatste en *eerste* vak, de bibliographie, dat P. Allossery van den beginne heeft aangelokt om hem nooit meer los te laten. Op den weg der geschiedvorsching heeft hij stilgehouden bij de eerste hulpwetenschap, basis van elke historische onderneming: de bibliographie. Geheel zijn leven zou hij, geestelijke zoon van Prof. Cauchie en van den Westvlaamschen verzamelaar pastoor L. Slosse, de man van de heuristiek blijven, de vakman van de retrospectieve en ononderbroken doorlopende « Boekenschouw » der geschiedenis van het graafschap Vlaanderen.

De Société d'Emulation gaf hem, in haar *Mélanges* en *Annales*, de gelegenheid om zijn talent te ontplooien. Van zijn *Boekenschouw* is het eerste deel feitelijk een algemeene bibliographie der geschiedenis van het graafschap, met bijwerking van de hedendaagsche periode in het geographisch kader van de provincie West-Vlaanderen. Tot deze laatste omschrijving beperkte hij zich voor het Repertorium der locale geschiedenis, waarvan spijtig Brugge en Ieper, samen met de Bio-Bibliographie, onuitgegeven moesten blijven.

Dr. P. Allossery heeft, met de stille en taaie volharding die hem eigen was, zijn Boekenschouw afgewerkt in de schaduw van de *Annales*. Zoodra de twee deelen persklaar waren, nam hij een grooter aandeel in de loopende Bibliographie van de *Annales*, — aandeel dat na 1919 steeds grooter zou worden, totdat ten slotte de Bibliographie met hem zou staan en vallen.

Als bibliograaf huldigde Dr. P. Allossery steeds meer het principie van Slosse, dat «den wijze niets gering» is — en ging soms de grenzen te buiten die hij zelf in den beginne had helpen vastleggen. Een zeer te vergoelijken overdrijving, als men bedenkt dat bibliographie een der zeldzame vakken is, waar beperking een echt meesterschap niet bedingt.

De nagedachtenis van den betreunden Meester, den gediensstigen medewerker, die met hart en ziel aan ons Genootschap verkleefd was, kon met niets passender gehuldigd worden dan met de verzorgde uitgave der bibliographie van zijn verspreide werkzaamheid. Voor zijn zuivere toewijding en goedheid van hart zal hij, de Vakmeester van onze Westvlaamsche geschiedenis en traditie, het loon der rechtvaardigen Hierboven ontvangen hebben.

A. Viaene.

BIBLIOGRAPHIE PAUL ALLOSSERY.

In de hiernavolgende bibliographie worden niet vermeld de opgaven van de talrijke boekbesprekingen door P. Allossery, welke in *Biekerf* van 1902 af, in de *Annales* van de *Société d'Emulation* sedert 1905, in de *Revue d'Histoire Ecclésiastique* (Leuven) vanaf hetzelfde jaar, in de *Archives Belges* van 1911 tot 1914 en in *Het Belfort* zijn verschenen. Evenmin wordt hier gewag gemaakt van de vele voordrachten en lessen, door P. Allossery gegeven, waarvan de volledige tekst niet gedrukt werd.

Voor een paar tijdschriften en voor een weekblad, die in de onderhavige bibliographie vaak voorkomen, gebruiken wij de hiervolgende verkortingen :

ABelges = *Archives Belges*. *Revue critique mensuelle d'histoire nationale*. Luik.

AnEm. = *Annales de la Société d'Emulation de Bruges — Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming Société d'Emulation te Brugge* (1839 volg.).

B. = *Bieckorf*. Dat is een leer- en leesblad voor alle verstandige Vlamingen. Brugge (1890 volg.).

Belf. = *Het Belfort*. Algemeen katholiek weekblad voor Brugge en de Provincie. Brugge (3 Juni 1922 - 25 December 1937).

GM. = *Gids van den Middenstand*. Leuven (1923-1937).

1900.

1. *Guido Gezelle en de drukpers. — Dietsche Warande en Belfort*, I (1900), 264-270.
2. *Eerste bedehuizen ter eere van O. L. Vrouw in Zuid-Dietschland. — B. XI* (1900), 305-311 (geteekend: E. V. G.).

1901.

3. *Vlaamsch in 't hof van Frankrijk en Fransch in 't hof van Vlaanderen. — B. XII* (1901), 97-102.
4. *Geboektheid over Guido Gezelle. — B. XII* (1901), 109-112. Vervolg van nr. 1.

1902.

5. *Intervention flamande à Cambrai dans la querelle des investitures. — Annuaire de l'Université catholique de Louvain*, 1902, p. 360-377; ook in *XVIe Congrès archéologique et historique, Bruges, 1902* (Brugge, 1903), p. 380-394.

1903.

6. *Bijgeloof. — B. XIV* (1903), 15 (geteekend: E. V. G.).

1906.

7. *Ardoye. Wat heeft die name te beteekenen? — De Ardoyenaar*, 28 April 1906.
8. *De Journal de Bruxelles in Ardoye in 1826. — De Ardoyenaar*, 14 Juli 1906.

1907.

9. *Ardoye. Vondsten van oude oorkonden. — AnEm. LVII* (1907), 345-346.

1909.

10. *Lijkrede uitgesproken op 21 December 1909, in de kerk van Sint-Joseph (Hooglede), op de begraafing van O. K. de Laey.* — In nr. 159, p. 88-94.

1910.

11. *Lichtervelde.* — *AnEm.* LX (1910), 357.

1911.

12. *Hommage à une célébrité des Flandres: Le P. Ferdinand Verbiest, de la Compagnie de Jésus.* — *ABelges* XIII (1911), 256-257.

1911-1912.

13. *De kleine Burgerij in West-Vlaanderen.* — *De Middenstand*, 1911-1912, p. 123-128.

1912.

14. *M. l'abbé Edmond de Vos.* — *ABelges* XIV (1912), 37.
Doodsbericht.
15. *Arnold van Geluwe.* — *AnEm.* LXII (1912), 281-329.
16. *Lichtervelde.* — *AnEm.* LXII (1912), 382.

1912-1913.

17. *Geschiedkundige Boekenschouw over het huidige West-Vlaanderen in 't algemeen en zijne gemeenten in 't bijzonder.* Brugge, 1912-1913, 2 dln. in-8°, VII-520 + VI-520 blz. [*Société d'Emulation, Mélanges* VI].

1913.

18. *Nécrologie. Le Révérend abbé Mr. Henri Bierre* [† Moorslede, 1913]. — *ABelges* XV (1913), 105-106.
19. *Découvertes archéologiques à Bruges.* — *ABelges* XV (1913), 243-244.
Betreft grafzerken uit de 13e eeuw in de Sint-Salvatorskerk.
20. *Découverte archéologique.* — *ABelges* XV (1913), 282-283.
Betreft opdelving van munten te Slijpe.
21. *Le médecin Ch. de Gheldere* [Thourout 1839 - Couckelaere 1913]. — *ABelges* XV (1913), 286-287.
Doodsbericht.
22. *M. Victor Maelfait* [† Roulers 1913]. — *ABelges* XV (1913), 325.
Doodsbericht.

23. *In memoriam E. H. Proost Hendrik Bierre* (Komen, 2 Dec. 1827 - Moorslede, 18 Jan. 1913). — *AnEm.* LXIII (1913), 81-82.

24. *Het heidenwerpen te Rumbek.* — *AnEm.* LXIII (1913), 331-332.

1915-1922.

25. † *Eerw. Heer Leopold Slosse.* — *AnEm.* LXV (1915-1922), 341-342.

1922.

26. *Une réponse à « La Revue Générale ».* Brugge, 1922, in-8°, 15 blz.

Open brief over politieke aangelegenheden in samenwerking met E. Frutsaert en A. Logghe.

27. *Bij het eeuwfeest der Broeders van Liefde.* — *Belf.* 28 Juli 1922 (geteekend: Bert).

28. *Het Katholiek Verbond. Enkele gedachten.* — *Belf.* 21 Oct. 1922 (geteekend: R. Bert).

29. *Pastor Hugo Verriest.* — *Belf.* 4 Nov. 1922 (geteekend: Bert).

30. *Karel van de Poele.* — *Belf.* 23 Dec. 1922 (geteekend: P.).

1923.

31. *De godsdienstig - zedelijke taak van de standorganisatie.* — *GM.* I (1923), 90-103.

32. *Arnold van Gheluwe, van Ardoye.* — *Belf.* 20 Jan. 1923 (geteekend: P.).

33. *Bij het derde eeuwfeest van den H. Franciscus van Sales.* — *Belf.* 10 Febr. 1923 (geteekend: Cl. V.).

34. *In memoriam (Edmond Denys).* — *Belf.* 17 Febr. 1923 (geteekend: Cl. v. P.).

35. *Schilder Joseph Suvéé van Brugge.* — *Belf.* 17 Maart 1923 (geteekend: P.).

36. *Palmenzondag.* — *Belf.* 24 Maart 1923.

37. *Verdienstelijke West-Vlamingen: Adriaan Willaert.* — *Belf.* 7 April 1923 (geteekend: Cl. V. P.).

38. *Pater Damiaan, apostel der melaatschen.* — *Belf.* 14 April 1923 (geteekend: P.).

39. *Melaatschheid in Vlaanderen. Geschiedkundige snipperingen.* — *Belf.* 21 April 1923 (geteekend: T. V. P.).

40. *De H. Bloedprocessie*. — Belf. 5 Mei 1923 (geteekend: P.).
41. *Zigeuners in Vlaanderen*. — Belf. 16 Juni 1923 (geteekend: Cl. V. P.).
42. *Mgr Huys*. — Belf. 30 Juni 1923 (geteekend: Cl. V. P.).
43. *11 Juli*. — Belf. 7 Juli 1923 (niet geteekend).
44. *Pater De Smet, apostel der rotsgebergten*. — Belf. 1 en 8 Sept. 1923 (geteekend: P.).
45. *Aardbevingen in Vlaanderen*. — Belf. 15 Sept. 1923 (geteekend: P.).
46. *Steunt het werk van Mgr Huys*. — Belf. 20 Oct. 1923 (geteekend: Cl. V. P.).
47. *De Basiliek van 't H. Bloed en de plechtige inhuldigingsprocessie op Maandag 29 October*. — Belf. 27 Oct. 1923.
48. *Eerw. Heer Jules Devos*. — Belf. 3 Nov. 1923 (niet geteekend).
49. *Pater Lievens*. — Belf. 24 Nov., 1, 8, 15, 22 en 29 Dec. 1923 (laatste bijdrage geteekend: P. A.).
Naderhand gebundeld; zie verder n° 55.
50. *Regionalisme!* — Belf. 29 Dec. 1923 (geteekend: P.).

1924.

51. *Da mihi... Flamencos*. — B. XXX (1924), 102-110.
52. *E. H. Lambrechts overleden!* — GM. II (1924), 3.
53. *Leest aandachtig*. — GM. II (1924), 19.
54. *Zondagsrust in het winkelbedrijf*. — GM. II (1924), 51-62.
55. *Pater Lievens, leven en werk. Bondige schets*. Brugge, 1924, in-8°, 101 blz., 2^e uitgave, 1930.
56. *Karel Mestdagh*. — Belf. 15 Maart 1924.
57. *Brugsche Vastenkermissen*. — Belf. 22 Maart 1924.
58. *Een Wevelghemnaar door Japan gehuldigd*. — Belf. 19 April 1924.
Betreft Constant Huybrecht.
59. *De H. Bloedreliken te Brugge*. — Belf. 3 Mei 1924.
60. *Pater Juliaan Banckaert*. — Belf. 17 en 24 Mei 1924 (geteekend: P. A.).
61. *Burgemeester Visart de Bocarmé overleden*. — Belf. 31 Mei 1924.
62. *Terugkomst uit Indië van den Belgischen aartsbisschop*. — Belf. 14 Juni 1924.
Betreft Mgr Meuleman, S. J., aartsbisschop van Calcutta.

63. *Een doode van beteekenis*: E. H. Lambrechts. — Belf. 28 Juni 1924 (geteekend: P. A.).
64. J. H. Van Dale. — Belf. 13 Sept. 1924 (geteekend: P. A.).
65. *Doktor Alfons Depla*. — Belf. 25 Oct. 1924.
66. *Een Vlaamsche heilige*: Jan Lodewijk Paquay. — Belf. 16 Aug. 1924 (geteekend: Cl. V. P.).
67. *Verdienstelijke Vlamingen*: Simon Stevin. — Belf. 20 en 27 Sept. 1924.
68. *Pater Lowyck*. — Belf. 4 Oct. 1924.
69. *Pastor Slosse*. — Belf. 18, 25 Oct. en 1 Nov. 1924.
Herdruckt in n° 159, blz. 102-135.
70. *Twee nieuwe Vlaamsche bisschoppen*. — Belf. 13 Dec. 1924.
Betreft Mgr Robert Lagae en Mgr Natalis De Cleene.
72. *Kerstdag*. — Belf. 20 Dec. 1924 (niet geteekend).
73. *Bij het begin van 't H. Jaar*. — Belf. 27 Dec. 1924 (geteekend: A.).

1925.

74. *Onze Westvlaamsche Zendelingen*. Brugge, 1925, 2 dln. in-8°, VI - 343 en III - 289 blz.
75. *Onbekend en toch bekend*. — B. XXXI (1925), 37.
76. *Vlaamsch familieleven in het verleden*. — *Verslagen voorgedragen op het Katholiek Vlaamsch Congres, te Antwerpen, 25-27 Juli 1925*. Turnhout, 1925.
Herdruckt in n° 159, blz. 59-82.
77. *Verdienstelijke Vlamingen*: Vyncke Amaat. — Belf. 18 Jan. 1925.
Uittreksel uit n° 74, blz. 275-279.
78. *Onze tentoonstelling in de Halle*. — Belf. 7 Febr. 1925.
Betreft de tentoonstelling van oude stadsgezichten van Brugge.
79. *Staatsminister Helleputte*. — Belf. 28 Febr. 1925 (niet geteekend).
80. *Overlijdensmare van Kanonik Duclos*. — Belf. 7 Maart 1925.
81. † *Kanonik Duclos*. — Belf. 14 Maart 1925 (geteekend: A.).
82. *Guldensporenfeest*. — Belf. 11 Juli 1925.
83. *21 Juli 1925*. — Belf. 18 Juli 1925.
84. *Dr. Alfons Van de Perre*. — Belf. 15 Aug. 1925.
85. «*Moeder Vlagge*». — Belf. 29 Aug. 1925 (niet geteekend).
86. *Brugge Mariastad*. — Belf. 12 Dec. 1925.

1925-1926.

87. *Het gildeleven in vroeger eeuwen*. Brugge, 1926, in-8°, 257 blz.
Verscheen eerst in *GM.* III (1925), blz. 163-210,
en IV (1926), blz. 1-207.

1926.

88. *Eerw. Vader Scharlaken S. J.* — *B.* XXXII (1926), 93-95.
89. *Mgr Van Roey, aartsbisschop van Mechelen.* — *Belf.* 20
Maart 1926.
90. *Eerw. Vader Scharlaken S. J.* — *Belf.* 24 April 1926
Herdruk van n° 88.

1926-1929.

91. *Tanghe Charles-Louis.* — *Biographie nationale, publiée par
l'Académie royale de sciences, des lettres et des beaux-arts de
Belgique*, XXIV, kol. 541-545 (Brussel, 1926-1929).
92. *Tanghe Louis-Armand.* — *Biographie nationale...*, XXIV,
548-550.
93. *Tanghe Léandre.* — *Biographie nationale...*, XXIV, 552.
94. *Tanghe Pierre.* — *Biographie nationale...*, XXIV, 552-555.

1926-1930.

95. *Kanonik Adolf Duclos (1814-1925) met een kijk op den
zoogenaamden taalparticularistenstrijd.* — *AnEm.* LXIX
(1926), 1-89 en LXXI (1928), 129-472.
Overdruk : Brugge, 1930, in-8°, VII-435 blz.

1927.

96. *'t Hiervoormelde stuk van Ghebuwe en Joos de Mettere.* --
B. XXXIII (1927), 275-276.
97. *Catalogus der tentoonstelling van miniaturen en boekbanden,
Brugge, Juli-Augustus 1927.* Brugge, 1927, in-8°.
De medewerking van P. Allossery is onderteekend :
P. A.
98. *Guido Gezelle-hulde in 1930.* — *AnEm.* LXX (1927), 91.
99. *Prachttuitgave van de Gezellewerken.* — *AnEm.* LXX (1927),
100-101.
100. *De centralisatiegedachte van onzen stichter E.H. Lambrechts.* —
GM. V (1927), 81-83.
101. *Kanunnik A. Logghe.* — *Belf.* 16 April 1927.
102. *Verplichte winkelsluiting.* — *Belf.* 23 April 1927 (geteekend :
P.).

103. *Nog over de verplichte winkelsluiting.* — Belf. 30 April 1927.
104. *Onze tentoonstelling van miniaturen.* — Belf. 18, 25 Juni en 16 Juli 1927.
105. *Bij het verrijfhonderdjarren der Leuvensche hoogeschool.* — Belf. 2 Juli 1927 (geteekend: P. A.).
106. *De vieringe in de Langstrate.* — Belf. 23 Juli 1927 (niet geteekend).
Geschiedkundige wandeling.
107. *Oude boekbanden.* — Belf. 3 Sept. 1927 (geteekend: P. A.)
Vgl. nr. 97.
108. *Nog over winkelsluiting.* — Belf. 1 Oct. 1927 (geteekend: P. A.).
109. *Ingezonden.* — Belf. 27 Oct. 1927 (Geteekend P.).
110. *Vlaamsche gedichten op muziek gebracht.* — Belf. 19 Dec. 1927.
- 1928.
111. *Gezelliana.* — B. XXXIV (1928), 339-342.
112. † *E. H. Victor Vancoillie, priester-dichter en schrijver.* — *Het Schelleken*, parochieblad van Ingelmunster, 11 Nov. 1928.
113. *Brugge Kunststad, Brugge Nijverheidstad in Kataloog. Lokale tentoonstelling voor Brugsche kunst, handel en nijverheid. 15 Juli-11 September 1928* (Brugge, 1928), blz. 23-87.
114. *Gezelle-Museum Brugge.* — Belf. 31 Maart 1928.
115. *Handelsregister.* — Belf. 14 April 1928 (geteekend: P. A.).
116. *Hoogleeraar kanunnik Alb. Van Hoonacker.* — Belf. 30 Juni 1928 (geteekend: P. A.).
117. *Straatnamen.* — Belf. 28 Juli 1928 (geteekend: P. A.).
118. *Een standbeeld te kort, Lievens ter eer.* — Belf. 1 Sept. 1928.
119. *Karel de Flou.* — Belf. 3 Nov. 1928 (geteekend: P. A.).
- 1929.
120. *President Callewaert en de geschiedenis.* — *Liturgisch Parochieblad* (Steenbrugge-Sint Michiels). 1 Aug. en 1 Sept. 1929.
Herdruckt in *Callewaert-Huldiging, Brugge, 19 Augustus 1929*, blz. 53-70.
121. *Eerw. Heer De Wolf overleden!* — Belf. 16 Nov. 1929.
- 1930.
122. *L'enseignement technique. L'action catholique sociale*, in: *Un siècle de l'Eglise catholique en Belgique, 1830-1930*. dl. II (Kortrijk, 1930), blz. 524-566.

123. *In memoriam Z. E. H. Lodewijk De Wolf.* — *AnEm.* LXXIII (1930), 179-190.
124. *Gezelleviering.* — *Belf.* 8 Febr. en 3 Mei 1930 (geteekend : P. A.).
125. *Eene eeuw van strijd en verdeeling.* — *Belf.* 12 Juli 1930 (geteekend : P. A.).
- 1931.
126. *Gezelle's geboortedag.* — *Belf.* 9 Mei 1931.
127. *Beeldhouwer Jules Lagae overleden.* — *Belf.* 6 Juni 1931 (geteekend : P. A.).
128. *Bij het afsterven van Zijne Excellentie Mgr. Waffelaert.* — *Belf.* 26 Dec. 1931 (geteekend : P. A.).
- 1932.
129. *Het bisschoppelijk paleis te Brugge.* — *Belf.* 13 Febr. 1932 (geteekend : P. A.).
- 1933.
130. *De Ring van het Kerkelijk Jaar. Tekstkritisch uitgegeven en ingeleid.* Brussel, z. j., in-8°, XXXVI - 273 blz. (Jubileum uitgave van Guido Gezelle's volledige werken).
131. *In memoriam Jerome Noterdaeme.* — *Belf.* 7 Jan. 1933.
- 1934.
132. *Uitstap in de Warande. Tekstkritisch uitgegeven en ingeleid.* Brussel, 1934, in-8°, VIII - 273 blz. (Jubileum uitgave van Guido Gezelle's volledige werken).
133. *De Doolaards in Egypte. Naar het Engelsch van J. M. Neale. Tekstkritiek uitgegeven en ingeleid.* Brussel, 1934, in-8°, VIII - 281 blz. (Jubileum uitgave van Guido Gezelle's volledige werken).
- 1935.
134. *Goddelijke Beschouwingen. Naar het Latijn van Mgr. Waffelaert. Tekstkritisch uitgegeven en ingeleid.* Brussel, 1935, VIII-221 blz. (Jubileum uitgave van Guido Gezelle's volledige werken).
135. *Priesterlijke benoemingen.* — *AnEm.* LXXVIII (1935), 177-193.
136. *Schoolgebed.* — *B.* XLI (1935), 255.

137. *Volkszeg over dorp en stee*. — B. XLI (1935), 248-252.

138. *Ne pereant*. — *AnEm.* LXXVIII (1935), 108-111.

139. *Gezelle en Bisschop Faict*. — *De Standaard*. Dagblad, Brussel, 1 en 4 Mei 1935.

1935-1936.

140. *Emiel Frutsaert*. — *Annua Nuntia Lovaniensia* (Leuven), 1935-36, blz. 20-22.

1936.

141. *Uit een boek der Brugsche biervoeders*. — B. XLII (1936), 141.

142. *Bommis, Bommesse*. — B. XLII (1936), 141-142.

143. *Iets over de Sint-Achariuskapel te Moorslede*. — B. XLII (1936), 223.

144. *Aechte Juets'dreve*. — B. XLII (1936), 310-311.

145. *E. H. Em. Frutsaert overleden*. — *Belf.* 11 Jan. 1936 (geteekend: P. A.).

1936-1937.

146. *De oudste giften en fondatiën ten bate der arme gevangenen te Brugge*. — *AnEm.* LXXIX (1936), 67-130; LXXX (1937), 155-171.

1937.

147. *De lange weke voor Sinxen*. — B. XLIII (1937), 228-230.

148. *Ter inleiding*, in A. Maertens, *Onze Lieve Vrouw van de Potterie*. (Brugge, 1937).

1938-1939.

149. *Ardoorie, meest onder kerkelijk oogpunt*. — *AnEm.* LXXXI (1938), 48-59, 135-165; LXXXII (1939), 84-124, 204-238.

1939.

150. *'t Gezellemuseum, in Brugghe 'n Spieghel* (Brugge, 1939), blz. 153-158.

1940.

151. *Ter inleiding*, in A. Maertens, *Gids der Brugsche Godshuizen* (Brugge, 1940).

OVER P. ALLOSSERY VERSCHEEN:

152. Eg. Strubbe, *E. H. Paul Allossery, medewerker van Guido Gezelle's volledige werken.* — *Ons Volk Ontwaakt*. XVII (1931), 513-515.
153. M. Van Coppenolle, *Figuren uit het Brugsche* (Brugge, 1936), blz. 13-14.
154. Z. E. H. Paul Allossery overleden. *Conservator van het Gezelle-museum te Brugge.* — *Het Algemeen Nieuws*, 17 Sept. 1943.
155. L. Simoens, *In memoriam Z.E.H. Dr. Paul Allossery, conservator van het Guido Gezelle-museum te Brugge.* — *Volk en Cultuur*. Weekblad voor volksche kunst en wetenschap. III (1943), 35-36.
156. H. J. P. [riem], *Bij den dood van E. H. Dr. Paul Allossery.* — *Nieuw Vlaanderen*, 2 Oct. 1943.
157. H. J. P. [riem], *In memoriam Z. E. H. Dr. Paul Allossery.* — *Nieuw Vlaanderen*, 9 Oct., 6 Nov., 20 Nov., 25 Dec. 1943, 15 Jan., 29 April en 6 Mei 1944.
158. M. Van Coppenolle, *Personalia. † Paul Allossery.* — *Unicum Bibliographie*, Mei 1945, blz. 84-86.
159. M. Van Coppenolle, *E. H. Paul Allossery* (Tielt, 1946 — *West Vlaamsche Boogaard* Nr 3).
Levenschets met bloemlezing.

M. Van Coppenolle.

ALGEMEENE INHOUD

I. BIJDAGEN

	Blz.
M. Cafmeyer. Het kasteel van Male	112
B ^{on} Ch. Gillès de Pélichy. Lettres du Prince de Broglie, évêque de Gand, au Baron Jean de Pélichy et à M ^r Joseph van Huerne (1816-1821)	48
H. J. J. Scholtens. Het Karthuizerklooster « Dal van Graciën » buiten Brugge	133
A. Schouteet. Documenten betreffende de Brugsche drukkers uit de 16 ^e eeuw. I. Quirinus van Belle	5

II. OORKONDEN EN MEDEDEELINGEN

A. Koch. De titel « tribunus » van den burggraaf van Kortrijk in de 12 ^e eeuw	202
A. Schouteet. De eenige richting als wegreglement in 1627	208

III. KRONIEK

In memoriam

Dr. Paul Allossery	219
Mgr C. Callewaert	219
Prof. dr. Henri E. de Sagher	216